

CHOSENNESS AND ITS RAMIFICATIONS: HOW DOES HALACHAH RELATE TO NON-JEWS?

Kollel Yom Rishon, 5 Elul 5771 / 4 Sep 2011

Sources

מכילתא על שמות יד:ז (פרשת בשלח, פרשה א) (וע"ע כ"ו"ב תנחומא בשלח ח ופסיקתא זוטרותא על שמות שם; וע"ע סופרים טו"י) "וַיִּקַּח, שְׁשֹׁמְאוֹת רֶכֶב בַּחוּר [כָּל רֶכֶב מִצְרַיִם]" (שמות יד:ז) — משל מי היו הבהמות שהיו טוענין המרכבות? אם תאמר, משל מצרים היו — והלא, כבר נאמר, "וַיִּמַּת, כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם" (שם טו:ו!) ואם תאמר, משל פרעה היו — והלא, כבר נאמר, "הִנֵּה יַד־ה' הוֹיָה, בְּמִקְנֵךְ אֲשֶׁר בְּשָׂדֶה [בְּסוּסִים בְּחֲמֹרִים בְּגַמְלִים, בְּבָקָר וּבְצֹאֵן; דְּבָר כְּבֹד מְאֹד]" (שם טו:ג!) ואם תאמר, משל ישראל היו — והלא, כבר נאמר, "וַיִּגְמַל מִקְנֵנוּ יַלְךְ עִמָּנוּ, לֹא תִשָּׂא פָרְסָה" (שם י"טו!) אלא, של מי היו? של "הִיָּרָא אֶת־דְּבַר ה'" (שם ט"ז). נמצינו למדין, המקנה שהניס "הִיָּרָא אֶת־דְּבַר ה'" הם היו תקלה לישראל. מכאן, היה ר' שמעון אומר: טוב שבגויים — הרוג; טוב שבנחשים — רצץ את מוחו.

סנהדרין דף נז: (וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"ד)

אשכח ר' יעקב בר אבא, דהוה כתיב בספר אגדתא דבי רב: בן נח נהרג בדיין אחד ובעד אחד שלא בהתראה...

רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ט"ד

וכיצד מצווין הן על הדינין? חייבין להושיב דינין ושופטים בכל פלך ופלך, לרדן בשש מצות אלו ולהזהיר את העם. ובן נח שעבר על אחת משבע מצות אלו — יהרג בסייף. ומפני זה, נתחייבו כל בעלי שכם הריגה; שהרי שכם גזל, והם ראו וידעו ולא דנוהו. ובן נח נהרג בעד אחד ובדיין אחד, בלא התראה, ועל פי קרובין...

משנה יבמות י"א:

הגיוֹרֵת שֶׁנִּתְגַּדְּרוּ בְּנִיָּה עִמָּה — לֹא חוֹלְצִין וְלֹא מִיִּבְמִין, אֶפְלוּ הוֹרְתוּ שֶׁל רֵאשׁוֹן שֶׁלֹּא בִקְדָשָׁה וְלִדְתוֹ בִקְדָשָׁה וְהַשְׁנִי הוֹרְתוֹ וְלִדְתוֹ בִקְדָשָׁה. וְכֵן, שִׁפְחָה שֶׁנִּשְׁתַּחֲרָרוּ בְּנִיָּה עִמָּה.

רש"י, פירוש על משנה יבמות שם, בגמרא שם דף צז: ד"ה "לֹא חוֹלְצִין" כו'

דאחיה מן האב בעינן, וגר אין לו שאר האב. דרחמנא אפקריה, כזרע בהמה; שנאמר, "[אֲשֶׁר בְּשֶׁר־חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם] וְזָרְמַת סוּסִים זָרְמָתָם" (יחזקאל כג:); הדרשה ע"פ יבמות דף ל"ח).

יבמות דף צח. על המשנה שם

אמר רבא: הא דאמור רבנן, אין אב למצריי [ואפילו היכא דליכא לניימר כקטן שולד דמי, כגון הורחז שלא בקדושה ולידתו בקדושה, דיש לו שאר מן האם כשאר ישראל גמור, ואין לו שאר מן האב (רש"י)] — לא תימא, משום דשטופי בזמה, דלא ידיע (אזכר מנו; אכל היכא דידיע, כגון היו לזיו ואזנו חצושים צבית האסורים, דלא נבעלה לאחר, חיישין; ואי טלד בקדושה, דליכא לניימר כקטן שולד, ליהוי ליה נני שאר אז; דהא ודאי אזכר הוא (רש"י)]; אבל, ידיע — חיישין. אלא, אפילו דידיע נמי — לא חיישין. דהא, שני אחין תאומים, דטפה אחת היה, ונחלקה לשתיים; וקתני סיפא, "לֹא חוֹלְצִין וְלֹא מִיִּבְמִין" שמע מינה, אפקורי אפקריה רחמנא לזרעיה; דכתיב, "[אֲשֶׁר] בְּשֶׁר־חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם וְזָרְמַת סוּסִים זָרְמָתָם" [זרע שוא יורה כח, כזרע מים המקלח כח (רש"י)] (יחזקאל כג:).

תוספות על יומא דף פב, ד"ה "מה רוצח יהרג ואל יעבור, אף נערה המאורסה יהרג ואל יעבור, בא"ד (וע"ע כ"ו"ב

מש"כ בתוספות על כתובות דף ג, ד"ה "ולדרוש להו דאונס שרי"; ועל סנהדרין דף ע"ג, ד"ה "והא, אסתר פרהסיא הואי"; בשם ר' תם)

... ור' תם היה מפרש בהיא דכתובות [שמנ"ע הגמרא, שם דף ג, שדרכו לכתובות המאורסות, שעלויות למסור עלמין להריגה שלא להיעל להגמון תחלה, שלא תעשינה כן, "דאונס שרי" — ואף על גב דגילוי עריות יהרג ואל יעבור] ודאסתר [שלפי הנחת הגמרא, נראה שלא היתה חייבת כלל למסור נפשה משום גילוי עריות], דלא מיחייבא למיסר נפשה בביאת עובד כוכבים ומזלות; שאין ביאתו ביאה ולא מיחייבא מיתה בביאתו. דרחמנא אפקריה לזרעיה דעובד כוכבים; דכתיב, "אֲשֶׁר בְּשֶׁר־חֲמוֹרִים בְּשָׂרָם וְזָרְמַת סוּסִים זָרְמָתָם" (יחזקאל כג:); והוי כביאת בהמה בעלמא. ומתוך כך, התיר לבת ישראל שהמירה דתה ונשאת לעובד כוכבים ומזלות, וחזרה בתשובה והעובד-כוכבים ומזלות נתייר, לקיימה. דאף על גב דאמר, "בְּשָׂרָם שְׂאֵסוּרָה לְבַעַל, כְּךָ אֵסוּרָה לְבַעַל" (משנה סוטה ה"א וצבלי שם דף כח. וזירושלמי שם [דף כ.]) ותוספתא סוטה ד"ה; וע"ע כ"ו"ב סוטה דף כה, ירושלמי יבמות י"א [דף מה:]; ירושלמי סוטה א"ג [דף ג:]; ואג: [דף ז.], במדבר רבה ט"ל, ותנחומא נשא א' — הני מילי בביאת ישראל. אבל, עובד כוכבים ומזלות — לא.

ולא נהירא לר' יצחק בר מאיר [למיו של ר' תס]. דכיון דנאסרת לבעלה בביאת עובד-כוכבים ומזלות — כדקאמר בכתובות, "איכא פרוצות" כו' (כתובות ס; ופירש רש"י שם, "דלוי מקליין להו" — להיבעל להגמון תחלה — "עבדי זרעון, ונאסרות על זעליהן"), וכן, בפרק שני דכתובות, "האשה שפחה ביהדי (עובדי-כוכבים ומזלות) [גוים, על ידי ממון — מתרת לבעלה]; על ידי נפשות — אסורה לבעלה" (משנה כתובות ז:ט; וע"ע כיו"צ עבודה זרה דף קג), וכן, באסתר, "וכאשר אבדתי אבדתי" (אסתר ד:טו; הדרשה ע"פ מגילה דף טו, וס: "אמר ר' אבהו: של א-כדת' [אסתר ס] היה, שכל יום ויום עד עכשיו, זאונס, ועכשיו, זרעון; זכאשר אבדתי אבדתי" [ס] — כשם שאבדתי מניתי אבה, כך אבד מנך") — אלמא, לגבי לאוסרה על בעלה, לא חשיבא כביאת בהמה; הכי נמי, יש לאוסרה על הבעל....

רמב"ם, משנה תורה, הלכות איסורי ביאה יב:טו

ט עובד-כוכבים ומזלות הבא על בת ישראל — אם אשת איש היא — נהרג עליה; ואם פנויה היא — אינו נהרג. אבל, ישראל הבא על הכותית — בין קטנה בת שלש שנים ויום אחד, בין גדולה, בין פנויה, בין אשת איש, ואפילו היה קטן בן תשע שנים ויום אחד, כיון שבא על הכותית בזדון — הרי זו נהרגת, מפני שבא לישראל תקלה על ידיה, כבהמה. ודבר זה מפורש בתורה; שנאמר, "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם" (נמדנר לא:טו); "וכל-אשה, ידעת איש למשפב זכר ה' רגו" (ס לא:יז).

ר' וידאל די טולושא, מגיד משנה על משנה תורה, שם יב: ד"ה "אבל, ישראל הבא על הכותית" וכו'

זה לא מצאתי מבואר, והפסוק הזה אינו מוכרח. דהתם, אפילו לא נבעלה, כיון שהיו ראויות לביאה, היו נהרגות; כמו שמפורש ביבמות, בפרק "הבא על יבמתו" (עין יבמות דף ק: וס: "הוי אומר, זרעוה ליבעל הכתוב מדבר"). ויהיה הטעם מפני שעל ידיהן עבדו ישראל לפעור ומתו מהם רבים. ומה שאמרו בסנהדרין, פרק "אגבוע מיתות", גבי בהמה שהיא נסקלת משום "שבאת תקלה" לישראל "על ידה" (ע"פ משנה סנהדרין ז:ד, וס: "אס אדם חטא, זכמה מה חטאת? אלא, לפי שזאת לאדם תקלה על ידה; לפיכך, אמר הכתוב, תסקל. דבר אחר: שלא תהא זכמה עוברת זשוק, ויאמרו, זו היא שנסקל פלוגי על ידה") — ושקיל וטרי התם אי נסקלת ב"קלון" בלא "תקלה" (ע"פ סנהדרין דף נה, וס: "זכו מיניה מרז ששת: עובד כוכבים הבא על זכמה, מהו? תקלה וקלון זעינן, והכא, תקלה איכא, קלון ליכא — או דילמא תקלה אף על פי שאין קלון? וכו'; וע"ע ס דף נה:י) — היינו, בבהמה; אבל, בכותית, לא אשכחן. ואיכא למימר שדעת רבינו דכיון דבנשי מדין אשכחן דאפילו ראויות לביאה נהרגו משום שבאת תקלה על ידן, איכא למילף מינייהו בעלמא בנבעלה במזיד. ומה שכתב, "[ו]אפילו היה קטן בן תשע [שנים ויום אחד]" הוא מן הסוגיא שבפרק "אגבוע מיתות", כיוצא בזה, גבי בהמה (ע"פ ס דף נד-דף נה, וס: "זכר בן תשע שנים ויום אחד הבא על זכמה — בין כדרכה, בין שלא כדרכה — ... חייב; וע"ע כיו"צ תוספתא סנהדרין יא). ועדיין הדבר צריך לי לימוד.

תוספתא בבא מציעא ב:ג (וע"ע כירב סנהדרין דף נו. ועבודה זרה דף יג, דף כו, ודף כז; וע"ע לקמן; וכ"פ במשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים יא:ב [מובא לקמן], ובטור

ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנח)

... והעובדי כוכבים [ע"פ ג' תוספתא כפשוטה: הגוים] והרועים בהמה דקה ומגדליה — לא מעלין [אותן מן הצור אם נפלו לתוכה, אלא ייחס וימחו (רש"י, פירוש על עבודה זרה דף יז:)] ולא מורדין [אותן לצור להמית אותן בידי (רש"י, פירוש על עבודה זרה ס)]. המומרים לעבודת כוכבים והמסורת [ע"פ ג' תוספתא כפשוטה: המנין והמשומדין והמסורת] — מורדין ולא מעלין.

רמב"ם, שם, שם יא:ב (וע"ע מש"פ לקמן; וע"ע כירב מש"פ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנח)

א אין כורתין ברית לשבעה עממין, כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עבודת כוכבים ומזלות; שנאמר, "[ו]נתתם ה' א-ל-קייך לפניך והפיתם; החרם תחרים אתם] לא-תכרת להם ברית [ולא תחנם]" (דברים ז:ז). אלא, יחזרו מעבודתם או יהרגו. ואסור לרחם עליהם; שנאמר, "ולא תחנם" (ס).

לפיכך, אם ראה מהם אובד או טובע בנהר — לא יעלנו. ראהו נטוי למות — לא יצילנו. אבל, לאבדו בידו או לדחפו לכור וכיוצא בזה — אסור, מפני שאינו עושה עמנו מלחמה.

במה דברים אמורים? בשבעה עממין. אבל, המוסרים והאפיקורסין מישראל — היה דין לאבדן ביד ולהורידן עד 'באגרא שחת' (ע"פ תהלים נה:כד), מפני שהיו מצירים לישראל ומסירין את העם מאחרי ה'.

ב מכאן, אתה למד שאסור לרפאות עובדי כוכבים ומזלות, אפילו בשכר....

עבודה זרה דף כו: (וכ"פ במשנה תורה, הלכות מילה ג: [מובא לקמן], ובשלחן ערוך, יורה דעה, סימן רסח, סעיף ט; וע"ע בענין איסור הצלת גוים מש"פ

במשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים ט:טו [מובא לקמן] ויא-ב [מובא לעיל ולקמן] והלכות עדות יא:ג; וע"ע כירב מש"פ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנד, סעיף ב, וסימן קנח, סעיף א)

תנו רבנן: ישראל מל את העובד כוכבים לשום גר — לאפוקי לשום מורנא, דלא.

רש"י, פירוש על עבודה זרה שם, ד"ה "לאפוקי לשום מורנא"
 תולעת שיש לו בערלתו, דלא; דאסור לרפאותו בחנם. דהא, אמרן, "לא מעלין ולא מורדין".

רמב"ם, משנה תורה, הלכות מילה ג:ז (וע"ע כיר"ב מש"פ בשלחן ערוך, יורה דעה, סימן רסח, סעיף ט).

וע"ע בענין מילת גוים מש"פ רמב"ם, בשו"ת לתלמידי ר' אפרים [מובא בתשובות הרמב"ם, בעריכת יהושע בלאו, חלק א, סימן קמח, ע' 282-84], ע"פ עבודה זרה שם, ושם בסופו: "מותר לנו למולו, אף על פי שהוא נשאר בגיורתו"; וע"ע בענין תנאי הגרות למילת גוים והעדרו במש"פ בשלחן ערוך, שם, שם, ומש"כ ר' שבתאי ב"ר מאיר הכהן, בשפתי כהן על יורה דעה, סימן רסג, שם, שם, ס"ק ח, וסימן רסח, שם, ס"ק יט, והגר"א מוילנא, בביאורו על יורה דעה, סימן רסג, שם, שם, אות יג, ד"ה "ואסור" כו; וע"ע מש"פ ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, בערוך השלחן, יורה דעה, סימן רסג, סעיף יח; וע"ע מש"כ ר' עזריאל [ישראל] הילדעסהיימער, בשו"ת ר' עזריאל, חלק א, יורה דעה, סימנים רכט ורל [תרכ"ה], בענין מילת בן ישראל מנכרית, ועוד רבים אחריו.

וע"ע בענין איסור הצלת גוים מש"פ במשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים ט:טז [מובא לקמן] וי"א ב [מובא לעיל ולקמן] והלכות עדות יא:י, וע"ע כיר"ב מש"פ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנד, סעיף ב, וסימן קנח, סעיף א.

עובד כוכבים ומזלות שצריך לחתך ערלתו מפני מכה או מפני שחין שנולד בו — היה אסור לישראל לחתוך לו אותה, שהעובדי כוכבים ומזלות אין מעלים אותם מידי מיתה ולא מורדין אותן אליה — אף על פי שנעשית מצוה ברפואה זו; שהרי לא נתכוון למצוה. לפיכך, אם נתכוון העובד-כוכבים ומזלות למילה — מותר לישראל למול אותו.

משנה עבודה זרה ב:א

אין מעמידין בהמה בפנדקאות של גוים, מפני שחשודין על הרביעה. ולא תתיחד אשה עמהן, מפני שחשודין על העריות. ולא יתיחד אדם עמהן, מפני שחשודין על שפיכות דמים. בת ישראל לא תילד את הנכרית, מפני שמילדת בן לעבודה זרה. אבל, נכרית מילדת בת ישראל. בת ישראל לא תניק בנה של נכרית. אבל, נכרית מניקה בנה של ישראלית ברשותה [דישראלית; אבל, לא תמסרנו להוליו כזית, שלא תהרגנו (רש"י)].

עבודה זרה דף כו. על המשנה שם (וכ"פ במשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים ט:טז והלכות שבת ב:יב [מובאים לקמן], ובטור ושלחן ערוך, יורה

דעה, סימן קנד, ובשלחן ערוך, אורח חיים, סימן של, סעיף ב [מובא לקמן].

וע"ע בענין איסור הצלת גוים מש"פ במשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים י"א ב [מובא לעיל ולקמן] והלכות עדות יא:י, וע"ע כיר"ב מש"פ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנח, סעיף א.

וע"ע בענין פירוש איבה מה שאמר ר' איסר יהודה אונטרמן ומה שהשיב עליו ר' יוסף דוב הלוי סולוביציק.

וע"ע בענין היתר הנהגות מסוימות עם נכרים "מפני דרכי שלום" במשנה שביעית ד:ג וה"ט ובירושלמי שם ה"ד [דף טז], משנה גיטין ה:ח"ט ובבבלי שם דף סא. ודף סב. ובירושלמי שם ה"ט [דף לב]. וה"י [דף לג], תוספתא גיטין ג"ח, תוספתא עבודה זרה א:ב, כלה רבתי ג"ד, ירושלמי דמאי ד:ג [דף טו], ירושלמי עבודה זרה א:ג [דף ג], ותנחומא שפטים יח.)

"בת ישראל לא תניק [בנה של נכרית]" — ... ורמינהו: יהודית מילדת עובדת כוכבים בשכר, אבל לא בחנם! אמר רב יוסף: בשכר שרי, משום איבה [ומתניתין, כנס קמ"י; דמלי לאשתמוטי ולמימר, לריכה אני לשכר נזונותי (רש"י)].

סבר רב יוסף למימר, אולודי עובדת כוכבים בשבתא בשכר — שרי [בשכר כנחול (רש"י)], משום איבה [דכא, אינהו חזו דמילדין לגשי דידן בשבת כנחול (רש"י)]. אמר ליה אב"י: יכלה למימר לה, דידן, דמינטרי שבתא — מחללינן עלייהו; דידכו, דלא מינטרי שבתא — לא מחללינן.

סבר רב יוסף למימר, אנוקי בשכר — שרי, משום איבה. אמר ליה אב"י: יכלה למימר, אי פנויה היא — בעינא לאינסובי; אי אשת איש היא — לא קא מזדהמנא באפי גברא.

סבר רב יוסף למימר, הא דתניא, "[ו]העובדי כוכבים [ו]הרועים [ו]בהמה דקה [ומגדליה] — לא מעלין ולא מורדין" (תוספתא זבא מל"עא ז"ג), אסוקי בשכר — שרי, משום איבה. אמר ליה אב"י: יכול לומר לו, קאי ברי איגרא [ואס לא אורינדו, ימות; ומוח לי להפסיד שכרי ולהלילו (רש"י)]. אי נמי, נקיטא לי זימנא לבי דואר [השלטון קבע לי זמן ליום וועד; ואס לא אלך, ילא שכרי כהפסדי (רש"י)].

רמב"ם, משנה תורה, הלכות עבודת כוכבים ט:טז (וע"ע מש"פ שם, הלכות שבת ב:יב [מובא לקמן]; וע"ע מש"פ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנד,

ובשלחן ערוך, אורח חיים, סימן של, סעיף ב [מובא לקמן])

בת ישראל לא תניק את בנה של עובדת כוכבים, מפני שמגדלת בן לעבודת כוכבים. ולא תילד את הנכרית עובדת כוכבים ומזלות. אבל, מילדת היא בשכר, משום איבה. והנכרית עובדת כוכבים ומזלות מילדת את בת ישראל ומניקה את בנה ברשותה, כדי שלא תהרגנו.

רמב"ם, שם, שם יב: (וע"ע כו"ב משרפ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קנח, סעיף א)

מכאן, אתה למד שאסור לרפאות עובדי כוכבים ומזלות, אפילו בשכר.
ואם היה מתיירא מהן או שהיה חושש משום איבה — מרפא בשכר. אבל, בחנם — אסור.
וְגַר תּוֹשֵׁב (ע"פ ויקרא כה:טז) — הואיל ואתה מצווה להחיותו — מרפאים אותו בחנם.

רמב"ם, שם, הלכות שבת ב:יב: (וע"ע משרפ בשלחן ערוך, אורח חיים, סימן של, סעיף ב [מובא לקמן])

אין מילדין את הגויה בשבת, ואפילו בשכר; ואין חוששין לאיבה, ואף על פי שאין שם חילול.
אבל, מילדין את בת גַר תּוֹשֵׁב (ע"פ ויקרא כה:טז), מפני שאנו מצוויין להחיותו. ואין מחללין עליה את השבת.

ר' יוסף קארו, שלחן ערוך, אורח חיים, סימן של, סעיף ב

עובדי כוכבים ומזלות — אין מילדין אותם בשבת, אפילו בדבר שאין בו חילול שבת.

ר' אברהם אבלי בן חיים הלוי גומבינר, מגן אברהם על שלחן ערוך, שם, שם, שם, ס"ק ה, ד"ה "אין מילדין"
דליכא איבה; דיכלו לומר דמי שאינו משמר שבת — אין מחללין עליו. משמע, דאי איכא למיחש לאיבה — שרי, אם אין חילול שבת.

ר' ישראל מאיר הכהן, משנה ברורה על אורח חיים, שם, שם, שם, ס"ק ח, ד"ה "(כותית) [עובדי כוכבים ומזלות] — אין

מילדין" (וע"ע משרפ בביאור הלכה על אורח חיים, שם, שם, ד"ה "כותית) [עובדי כוכבים ומזלות])

ואפילו בשכר; דבחול, מילדין משום איבה, כמבואר ביורה דעה, סימן קנד. הכא, אסור, משום דיכולה להשתמט ולומר דאין מחללין שבת כי
אם להווא דמנטר שבתא.

וכתב ר' אברהם אבלי בן חיים הלוי גומבינר, צ"המגן אברהם, ובמקום ד"איכא למיחש לאיבה" — גם בכהאי גוונא — "שרי, אם אין (בה) חילול" (מגן
אברהם על שלחן ערוך, שם, שם, שם, ס"ק ה).

ודע, דהרופאים בזמנינו — אפילו היותר כשרים — אינם נזהרים בזה כלל. דמעשים בכל שבת שנוסעים כמה פרסאות לרפאות עובדי
כוכבים וכותבין ושוחקין סממנים בעצמן. ואין להם על מה שיסמוכו; דאפילו אם נימא דמותר לחלל שבת באיסור דרבנן משום איבה בין העובדי-
גלולים (אף דגם זה אינו ברור; עיין בפרי מגדים), איסור דאורייתא בודאי אסור לכולי עלמא; ומחללי שבת גמורים הם במזיד, ה' ישמרנו.

סדר עולם רבה כא:ז

... אלו נביאים שניתבאו לאומות, עד שלא ניתנה התורה לישראל. (אבל, משניתנה תורה לישראל, פסקה רוח הקודש מן האומות. וכן (ב)משה
(הוא) אומר, "דבמה ינדע אפוא" [כ"פ"מציאתי חן בעיניך אני ועמך"] (שמות לג:טז). (מנין שעשה הקדוש ברוך הוא רצונו? שנאמר, "וַיֹּאמֶר, הֲיֵה אֲנִי כִּי
כִּרְתַּת בְּרִית וְגו' [וַיִּגְדַּל כְּלַעֲמֶךָ אֲעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת] (שם לז:י). באותה השעה, פסקה רוח הקודש מן האומות.

בבא בתרא דף טו: (וע"ע כו"ב ברכות דף ז.)

בתר דשכיב משה, מי שריא שכינה על עובדי כוכבים? והא, אמר מר: בקש משה שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים, ונתן לו; שנאמר, "וַיִּנְפְּלֵינוּ
אֲנִי וְעַמְּךָ" (שמות לג:טז).

ויקרא רבה איב: (וע"ע כו"ב שיר השירים רבה ב:ג [ה])

אמר ר' יצחק: עד שלא הוקם המשכן, היתה נבואה מצויה באומות העולם. משהוקם המשכן, נסתלקה מביניהם; שנאמר, "אֲחַזְתִּיו וְלֹא אֶרְפְּנוּ" (שיר
השירים ג:ז). אמרו לו: הרי בלעם מתנבא? אמר להן: לטובתן של ישראל נתנבא; "מִי מָנָה עֲפָר יַעֲקֹב" (נמדנר כג:י), "לֹא הִבִּיט אֵינֶן בְּיַעֲקֹב" (שם כג:כא), "כִּי
לֹא נִחַש בְּיַעֲקֹב" (שם כג:כג), "מִהֲרִטְבוּ אֶהְלִיךְ יַעֲקֹב" (שם כז:ה), "דַּבַּר כּוֹכָב מִיַּעֲקֹב" (שם כז:ז), "וַיִּירָד מִיַּעֲקֹב" (שם כז:יט).

מנחות דף מג: דף מד: (וכ"פ במשנה תורה, הלכות תפלה ונשיאת כפים ז:ז, ובטור ושלחן ערוך, אורח חיים, סימן מו, סעיף ד; וע"ע תוספתא ברכות ובג [מובא לקמן])

ירושלמי ברכות טא: [דף נג; מובא לקמן]; ובשניהם איתא: "ר' יהודה; ובשניהם, "שלא עשאני עבד ליתא)

תניא, היה ר' מאיר אומר: חייב אדם לברך שלש ברכות בכל יום; אלו הן — "שְׁעֵשְׂאֵנִי יִשְׂרָאֵל" [מראה שנגעה בנגמרא ד' הלמורה, ו"ל: "שלא עשאני גוי"],
"שְׁלֵא עֲשֵׂאֵנִי אִשָּׁה", "שְׁלֵא עֲשֵׂאֵנִי בּוֹר".

רב אחא בר יעקב שמעיה לבריה דהוה קא מברך, "שְׁלֵא עֲשֵׂאֵנִי בּוֹר". אמר ליה: כולי האי נמי! [דמשכח נפשך דליך עס הארץ?! לישנא אחרינא: בשלמא
שנד טכזס וחסה, הואיל ולא בני מלוא נינו, שפיר מברכת; אלא, צור בר מלוא הארץ! (ר"ש"י)] אמר ליה: ואלא, מאי מברך [להשלים "שלוש ברכות" דר' מאיר (ר"ש"י)]? "שְׁלֵא עֲשֵׂאֵנִי
עַבְד". [דאשה נמי שפחה לנעלה כעבד לרבו; לישנא אחרינא: דלענין מלוא, אשה ועבד שוין; דגמרינן "לה"-"לה" (תנינא דף ז. וס: "כל מלוא שהאשה חייבת בה, עבד חייב בה; כל

מאורע שאין האשה חייבת צה, אין העבד חייב צה; דגמר לה' לה' מנאשה; ופירש רש"י שם, ד"ה "לה' לה' מנאשה" "כתוב הבא, זכתה לה" [דברים כד:אג], וכתוב התם, או חפשה ל' א' נתן לה' [ויקרא יט:ג] ("רש"י)!! עבד זיל טפי [אפילו הכי, מוזלזל העבד יותר מן האשה; לישנא אחרינא: "זיל טפי" — כלומר, "זיל" וסויף וזיךך "שלא עשאי עבד", כדי להשלים (רש"י)].

שבת דף קנו. (וע"ע כירב בענין "אין מול לישראל" בנדרים דף לב. וזוהר חדש, פרשת יתרו, מאמר "עיינין סומקין" [דף לב.]; וע"ע כירב לקמן) ר' יוחנן אמר: **אין מול לישראל** [דעל ידי תפלה וסית נשתנה מולו לטובה (רש"י)]. ואזרר ר' יוחנן לטעמיה; דאמר ר' יוחנן: מניין שאין מול לישראל? שנאמר, "כ'ה אָמַר ה', אֶל־דֶּרֶךְ הַגּוֹיִם אֶל־תִּלְמְדוּ, וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֶל־תִּתְחַתּוּ; כִּי־יִחַתּוּ הַגּוֹיִם מִהֶמְדָּה" (ירמיוו יג) — הם "יחתו", ולא ישראל....

סוכה דף כט. (וע"ע כירב תנא דבי אליהו וטא טזו [דף עז.], ופרקי דרבי אליעזר ז; וע"ע בענין סימני ליקויי המאורות בתוספתא סוכה ב:ז ומכלתא על שמות יבב) תנו רבנן: בזמן שהחמה לוקה, סימן רע לעובדי כוכבים; לבנה לוקה, סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שישראל מונין ללבנה ועובדי כוכבים לחמה... ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום, אין מתיראין מכל אלו; שנאמר, "כ'ה אָמַר ה', אֶל־דֶּרֶךְ הַגּוֹיִם אֶל־תִּלְמְדוּ, וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֶל־תִּתְחַתּוּ; כִּי־יִחַתּוּ הַגּוֹיִם מִהֶמְדָּה" (ירמיוו יג) — עובדי כוכבים "יחתו", ואין ישראל "יחתו".

אבות ג'יד (וע"ע כירב אבות דרבי נתן לטא, בשם ר' מאיר) הוא [ר' עקיבא] הִזָּה אומֵר: **חביב אדם, שנבא בצלם; חבה יתרה נודעת לו, שנבא בצלם (אלקים); שנאמר, 'כ'פי) בצלם אלקים עשה את האדם'** (בראשית טז). חביבין ישראל, שנקראו בנין למקום; חבה יתרה נודעת להם, שנקראו בנין למקום; שנאמר, "בנין אתם, לזה אל קיכם" (דברים יז:א)...

ר' עובדיה ספורנו, פירוש על שמות יטה: (וע"ע משכר שמואל דוד לוצאט, ביסודי התורה, אות לד ואות לו) "וְהִיָּיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל־הָעַמִּים" - אף על פי שכל המין האנושי יקר אצלי מכל יתר הנמצאים השפלים — כי הוא לבדו המכוון בהם, כאמרם ז"ל, "חביב אדם, שנבא בצלם" (אבות ג'יד; וע"ע כירב אבות דרבי נתן לטא); — מכל מקום, אתם תהיו לי סגולה מכלם. "כִּי־יִחַתּוּ הַגּוֹיִם מִהֶמְדָּה" - וההבדל ביניכם בפחות ויתר הוא; כי, אמנם, "לִי כָל־הָאָרֶץ", וחסידים אומות העולם יקרים אצלי בלי ספק.

ירושלמי נדרים ט:ד (דף כו. דף כו): (וע"ע כירב ספרא על ויקרא יט:ח; וע"ע לקמן) "וְאֶהְיֶה לָרֶעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט:ח) — ר' עקיבא אומר: זהו כלל גדול בתורה [שנשמרת מלואו ז, יגלל מהרבה עבירות (קרבן העדה)]. כן עזאי אומר: "זֶה סֵפֶר, תּוֹלְדוֹת אָדָם [ביום ברא אלקים אדם, בפרמות אלקים עשה אתו]" (בראשית הא) — זה כלל גדול מזה.

ר' דוד ב"ר נפתלי הירש פרנקל, קרבן העדה על ירושלמי נדרים שם, ד"ה "זֶה סֵפֶר, תּוֹלְדוֹת אָדָם" שכל בני אדם באים מאב אחד, הוא כלל גדול מ"וְאֶהְיֶה לָרֶעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט:ח), דלא קאי אלא על 'רעך'; ויש מפרשים אסיפא דקרא, דכתיב, "בפרמות אלקים עשה אתו", וראוי שיהיה בכבוד אדם חבירו.

בראשית רבה כד:ז

כן עזאי אומר: "זֶה סֵפֶר, תּוֹלְדוֹת אָדָם [ביום ברא אלקים אדם, בפרמות אלקים עשה אתו]" (בראשית הא) — זה כלל גדול בתורה. ר' עקיבא אומר: "וְאֶהְיֶה לָרֶעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט:ח) — זה כלל גדול בתורה; שלא תאמר, הואיל ונתבזיתי, יתבוזה חבירי עמי; הואיל ונתקללתי, יתקלל חבירי עמי. אמר ר' תנחומא: אם עשית כן, דע למי אתה מבוזה; "בפרמות אלקים עשה אתו" (בראשית הא).

משנה סנהדרין, ע"פ גי' ירושלמי סנהדרין ד:ט (דף יז). (והש"ג המשניות בדרפס שם דה, ושם לפנינו: לפיכך, נבא אדם יחיד; ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל — מעלה עליו הפתוב כאלו אבד עולם מלא; וכל המקים נפש אחת מישראל — מעלה עליו הפתוב כאלו קים עולם מלא; וע"ע במפרשים שם מה שדנו בגירסתה המדויקת; וע"ע כירב בענין "המקים נפש אחת" באבות דרבי נתן ג' ולאב, בבא בתרא דף יא, במדבר רבה כג, תנחומא מסעי ה, תנא דבי אליהו רבא יא [דף כב], פרקי דרבי אליעזר מח, ומדרש משלי א; וע"ע בענין "המאבד נפש אחת" שם, וסנהדרין דף צו, איכה רבה בר דמי, וקהלת רבה יד; וע"ע בענין שנבא אדם יחיד בעולם" בתוספתא סנהדרין חג, סנהדרין דף לח, וירושלמי סנהדרין שם; וע"ע בענין "בשבילי נבא העולם" באבות דרבי נתן, בבא בתרא, במדבר רבה, תנחומא, תנא דבי אליהו, פרקי דרבי אליעזר, ומדרש משלי שם, ותנא דבי אליהו רבא כהא [דף מט]; וכ"פ במשנה תורה, הלכות סנהדרין יבג; וע"ע לקמן)

לפיכך, נבא אדם יחיד בעולם; ללמד, שכל המאבד נפש אחת — מעלין עליו כאלו אבד עולם מלא; וכל המקים נפש אחת — מעלין עליו כאלו קים עולם מלא. ומפני שלום הבריות; שלא יאמר אדם לחברו, אבא גדול מאביך. ושלא יהו המינין אומרים, רשיות הרבה יש בשמים. ולהגיד גדלתו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא; שאדם טובע פמה מטבעות בחותם אחד, וכך דומין זה לזה; ומלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא טובע את כל אדם בחותמו של אדם הראשון, ואין אחד מהן דומה לחברו. לפיכך, כל אחד ואחד חייב לומר, בשבילי נבא העולם....

אבות דרבי נתן לא:ב ג (ועז כירב סדר עולם רבה לבי, סנהדרין דף לז, עבודה זרה דף ה, בראשית רבה כדב, שמות רבה מב, תנחומא [בובר] בראשית כח, פסיקתא רבתי כגג [דף קטו], מדרש שמואל כדו, ומדרש תהלים קלטו; ועז תנחומא תשא יב, פרקי דרבי אליעזר יט, ומדרש תהלים צבי)

ב "פעשקה מאמרות נבכרא העולם" (אטת הא). וכי מה צורך לבאי עולם בכך? אלא, ללמדך, שכל העושה מצוה אחת וכל המשמר שבת אחד וכל המקיים נפש אחת — (מעלה עליו הכתוב) [ע"פ טסמת הגר"א: מעלין עליו] כאילו קיים עולם מלא, שנברא בעשרה מאמרות. וכל העובר עבירה אחת וכל המחלל שבת אחד וכל המאבד נפש אחת — מעלין עליו כאילו איבד עולם מלא, שנברא בעשרה מאמרות. שכן מצינו בקין, שהרג את הבל אחיו; שנאמר, "קול דמי אחיך [צעקים אלי מן הארץ]" (בראשית ד; ועז כ"ז ס' ז"א). דם אחד שפך; דמים רבים נאמר? אלא, מלמד, שדם בניו ובני בניו וכל תולדותיו עד סוף כל הדורות שעתידין לצאת ממנו כולם היו עומדין וצועקין לפני הקדוש ברוך הוא. (הא, למדת, שאדם אחד שקול כנגד מעשה בראשית כולו)

ג ר' נחמיה אומר: מנין שאדם אחד שקול כנגד כל מעשה בראשית? שנאמר, "זה ספר, תולדות אדם [ביום ברא אלקים אדם, בךמות אלקים עשה אותו]" (בראשית ה); ולהלן הוא אומר, "אלה תולדות השמים והארץ בהבראם [ע"פ טסמת הגר"א: ביום, עשות ה' אלקים ארץ ושמים]" (טס ז:). מה להלן בריאה ועשיה, אף כאן בריאה ועשיה. מלמד, שהראהו הקדוש ברוך הוא כל הדורות שעתידין לצאת ממנו, כאילו הם עומדין (ומשחקין) לפניו. ויש אומרים: לא הראהו אלא צדיקים בלבד; שנאמר, "[והיה הנשאר בציון, והנותר בירושלם, קדוש יאמר לו] כל-הכתוב לחיים בירושלם" (ישעיהו ד:).

ר' יהושע בן קרחה אומר: הרי הוא אומר, "נלמי ראו עיניך, ועל-ספרך [כלם יכתבו]" וגו' (תהלים קלנ"ט). מלמד, שהראהו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון דור דור ודורשי, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ונביאיו, דור דור וגבוריו, דור דור ופושעיו, דור דור וחסידיו; בדור פלוני עתיד להיות מלך פלוני, בדור פלוני עתיד להיות חכם פלוני...

תנא דבי אליהו רבא טא:א (דף כ:) (מובא גם ע"י ר' שמשון [בן] רפאל הירש, באגרות צפון [תרגום דר' חיים וייסמן (בני ברק: הוצאת נצח)], מכתב טו, ע' צ, הערה 94) "ודבוכה אשה נביאה" וגו' (שופטים ז:ז) — וכי מה טיבה של דבורה, שהיא שפטה את ישראל ומתנבאת עליהם? הלא, פנחס בן אלעזר עומד! [אלא] מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ — בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה — הכל, לפי מעשה שעושה, כך רוח הקדוש שורה עליו.

איכה רבה ב:ג (ועז כירב מדרש איכה במח)

"מלכה ושריה בגוים אין תורה" (איכה ז:ט) — אם יאמר לך אדם, יש חכמה בגוים — תאמן; הרי הוא דכתיב, "והאבותי חכמים מאדום, ותבונה מהר עשו" (שנדיה ח:ח). יש תורה בגוים — אל תאמן; דכתיב, "מלכה ושריה בגוים אין תורה".

מגילה דף טז. (ועז כירב מדרש פנים אחרים נוסח א איג)

כל האומר דבר חכמה, אפילו באומות העולם, נקרא חכם.

ויקרא רבה ה:ז (ועז בענין צדיקי אומות העולם בחולין דף צב; ועז לקמן)

... אומות העולם נקראו "צדיקים", ו"אנשים צדיקים, המה ישפטו אותהם [משפט נאפות, ומשפט שפכות דם; כי נאפת הנה, ודם בידיהן]" (יחזקאל כג:א); ישראל נקראו "צדיקים", "עמך כלם צדיקים [לעולם ירשו ארץ, וצדק משעו (מטעו כ)], מעשה ידו להתפאר" (ישעיהו ס:א)...

ר' מאיר ליבוש מלבי"ם, התורה והמצוה על ויקרא יח, ד"ה "אשר יעשה אתם האדם, בא"ד

... שם 'צדיקים וטובים' כולל כל מי שהולך בדרכי הצדק, וכל מי שהוא טוב לשמים ולבריות — אף שלא מבני ישראל הוא; וכמו שאמרו במדרש ויקרא, נקראו ישראל צדיקים, ונקראו העמים צדיקים וכי' (ע"פ ויקרא רבה ה:ז).

במדבר רבה ח:ב (ועז כירב מדרש תהלים קמ"ז)

"[בבר אל-בני ישראל] איש או-אשה" וגו' [כי יעשו מכל-חטאת האדם, למעל מעל בה; ואשמה הנפש ההוא]" (במדבר ה:ז) — הרי הוא דכתיב, "ה', אלהי צדיקים" וגו' (תהלים קנ"ט). כך אמר הקדוש ברוך הוא — אני אוהבי אהב; וכן הוא אומר, "כי-מכבדי אכבד" (שמואל א' ז:ט) — הם אוהבים אותי, ואף אני אוהב אותם. ולמה הקדוש ברוך הוא אוהב צדיקים? שאינן נחלה ואינם משפחה. את מוצא, הכהנים, בית אב הם; הלויים, בית אב הם; שנאמר, "בית אהרן, ברכו את-ה'; בית הלוי ברכו את-ה'" (תהלים קל"ה:ב). אם מבקש אדם להיות כהן — אינו יכול; להיות לוי — אינו יכול. למה? שלא היה אביו לא כהן ולא לוי. אבל, אם מבקש אדם להיות צדיק — אפילו גוי — יכול הוא, שאינו בית אב. לכן, הוא אומר, "יראי ה', ברכו את-ה'" (ס' קל"ה:ג). 'בית יראי ה' לא נאמר, אלא, 'יראי ה'. אינו בית אב; אלא, מעצמם נתגדבו ואהבו להקדוש ברוך הוא. לפיכך, הקדוש ברוך הוא אוהבם. לכן, נאמר, "ה', אלהי צדיקים" וגו'.

ר' יהודה החסיד, ספר חסידים, סימן שנח

נכרי הזריו בשבע מצות שנצטוו לבני נח (בענין שבע מצות בני נח, עיין סנהדרין דף נו, וסס: "תו רבנן: שבע מצות נצטוו בני נח — [א] דיין, [ב] זכרתי השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי ערוה, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגול, [ז] ואבר מן החי; וע"ע סס דף נו; וע"ע כו"ז בראשית רבה לדת, וסס: "על שבעה דברים נצטוו בני נח — [א] על עבודה סוככים, [ב] ועל גילוי ערוה, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זרבת השם, [ה] ועל הדק, [ו] ועל הגול, [ז] ועל אבר מן החי; וע"ע סס; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"ז ואילן) — הזהר מטעותן; שטעותן אסור. ותשיב לו אבידה, ואל תזלזלה; אלא, תכבדהו יותר מישראל שאינו עוסק בתורה.

ר' יהודה החסיד, שם, סימן תשמו (וע"ע כ"ב מש"כ בענין חרבוה שם, סימנים תשצ ותתקפא)

ואשר אמרו על חרבונא, [ו]גם חרבונה] זכור לטוב" (סדור תפילה, פיוט "אשר הניח" לפורים) — לפי שאם אדם מדבר בשבח צדיקים, בין יהודים בין גוים, כגון אותו פלוני עשה לישראל אותה טובה, יאמר, "זכור לטוב".

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על סנהדרין דף נו, ד"ה "הגניבה בכלל הגזילה היא," בא"ד (וע"ע כ"ב מש"כ בבית הבחירה על יבמות דף מה, ד"ה "כבר ביארנו; ושם: "ש"ר תושב" [ע"פ ויקרא מהמ] הוא הגוי שקבל עליו שבע מצות; ואף על פי שלא מל וטבל מקבלין הימנו, והרי הוא מחסידי אומות העולם; וע"ע מש"כ בענין החילוק שבין "בעלי דת" — ולאו דוקא ישראל — לבין "מעובדי האלילים" בבית הבחירה על פסחים דף יב, ד"ה "זכן, שואלין, מכירין אתם אותו; על בבא מציעא דף לא, ד"ה "היו רועים בין הכרמים; על סנהדרין דף נו, ד"ה "זכן לענין שפיכות דמים; על מכות דף ז, ד"ה "כל ההורג בכונה; ועל עבודה זרה דף טו, ד"ה "כותיים לא נחשדו על הרביעה; וע"ע כ"ב מש"כ בבית הבחירה על יומא דף פד, ד"ה "פיקוח נפש, אין הולכין בו אחר הרוב; ושם הגדיר עובדי אלילים כאלו "שאיין להם שום דת; וע"ע כ"ב מש"כ בבית הבחירה על בבא קמא דף פג, ד"ה "זה שהתירו במשנה; ושם: "מינים עובדי האלילים והטלסמאות שהם אינם נכללים תחת גדר שום דת בעולם; וע"ע מש"כ לקמן)

... שכל בן נח שראינוהו מקבל עליו שבע מצות (בענין שבע מצות בני נח, עיין סנהדרין דף נו, וסס: "תו רבנן: שבע מצות נצטוו בני נח — [א] דיין, [ב] זכרתי השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי ערוה, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגול, [ז] ואבר מן החי; וע"ע סס דף נו; וע"ע כו"ז בראשית רבה לדת, וסס: "על שבעה דברים נצטוו בני נח — [א] על עבודה סוככים, [ב] ועל גילוי ערוה, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זרבת השם, [ה] ועל הדק, [ו] ועל הגול, [ז] ועל אבר מן החי; וע"ע סס; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"ז ואילן) הוא מחסידי אומות העולם, ובכלל בעלי דת, ויש לו חלק לעולם הבא.

ר' ידעיה הפניני בר אברהם אנבונטי בדרשי, כתב התנצלות לרשב"א, בא"ד (מועתק גם בשו"ת רשב"א, חלק א, סימן תיח, בשמו)

... וגם כן אינו נמנע שיעמדו על פתחו [של הפרדס העליון] קצת מיחידי האומות, המוציאים כל זמנם בלמוד ובידיעה אמתית. כבר זכרו החכמים ז"ל, ש"חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא" (ע"פ תוספתא סנהדרין י"ג וא"סנהדרין דף קה, לדעת ר' יהושע; וע"ע כו"ז עבודה זרה דף י: ירושלמי מגילה ל"א: [דף יד:]; וגם [דף כג:]; וירושלמי סנהדרין י"ה [דף לט:]; ומוצא גם ע"י רש"י, בפירושו על סנהדרין דף קי: ד"ה "אצל, קטני בני רשעי אומות העולם; וכ"פ רמב"ם, בפירושו המשנה, פירוש על סנהדרין י"ב; במשנה תורה, הלכות תשובה ג"ה, הלכות עדות י"א; והלכות מלכים ת"א [מוצא לקמן]; ובאגרות אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, זצ"ל "זמנה ששאלת על האומות" (ו"ו); ובמה, כי אם בדיעת אמתות בבורא הכלי! וכבר כתבו ז"ל, אמר להם רבן גמליאל, בואו ונקבל פני ארסתבלוס חברנו; שהיה מפילוסופי דורם, והיו אוהבים חברתו (לא מלאהתי; אך, עיין כלה רבתי ז, וסס: "אמר ליה ר' יהושע לר' גמליאל: רבי, אלך ואקבל פניו של פילוסופוס חברנו... אמר ליה: לך לטוס. לשחרית, בקרית הגבר, הלכו ועמדו על פתחו של פילוסופוס, והיה רבן גמליאל טופח על הדלת" וכו'; וע"ע כו"ז דרך ארץ רבה ה; וע"ע בענין יחס החכמים, ור' מאיר ברפרט, לאצטיונס הגרדי בחגיגה דף טו; שנות רבה יג"ל, ורות רבה ב"ג). ואם לא נמצא בו דבר טוב, איך היו גדולי ישראל מקבלים פניו? ואם מפני דרכי שלום, איך היו קוראים אותו חבר שלא בפניו? אלא, בודאי, לאהבת חכמתו ופילוסופותו מפני חכמתם גם הם, ומילתא אלבשוהי יקירן (ע"פ שבת דף י: וסס: "מילתא אלבשוהי יקירא")...

מהר"ל מפראג, באר הגולה, באר ז (ע' קמדר-קמו)

אף לזה אשר לא מבני ישראל הוא, נתנו לו חלק לעולם הבא; דר' יהושע, דהלכתא כותיה לגבי דר' אליעזר, סובר ש"חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא, וכדאיתא בפרק "ח'לק" (ע"פ תוספתא סנהדרין י"ג וא"סנהדרין דף קה; ומוצא גם ע"י רש"י, בפירושו על סנהדרין דף קי: ד"ה "אצל, קטני בני רשעי אומות העולם; וכ"פ רמב"ם, בפירושו המשנה, פירוש על סנהדרין י"ב; במשנה תורה, הלכות תשובה ג"ה, הלכות עדות י"א; והלכות מלכים ת"א [מוצא לקמן]; ובאגרות אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, זצ"ל "זמנה ששאלת על האומות" (ו"ו). ויותר מזה, ידוע כי זרע עשו מתנגדים לישראל; ובפרק קמא דעבודה זרה, שאל אנטונינוס את רבי, "אתינא לעלמא דאתי? אמר ליה: הין. אמר ליה: והא (כתוב, [ו]ל"א א"ה"ה"ה שר"ד ל"בית עשו? בעושה מעשה עשו. תניא נמי הכי: [ו]ל"א א"ה"ה"ה שר"ד ל"בית עשו? — יכול, לכ(ו)ל(ם)? תלמוד לומר, ל"בית עשו? — בעושה מעשה עשו" (עבודה זרה דף י: וע"ע כו"ז ירושלמי מגילה ל"א: [דף יד:]; וגם [דף כג:]; וירושלמי סנהדרין י"ה [דף לט:]); עד כאן. הרי, שהם לא חסרו מדריגת בני אדם כלל. רק, הכל הולך אחר המעשה (ע"פ אבות גטו, וסס: "זה"ל לפי ר' ז' המעשה"; וע"ע תנא דבי אליהו רבא ט"ז [דף כג:]; מוצא לעיל ולקמן). וסס: "צ"ן גוי וצ"ן ישראל, צ"ן איש וצ"ן אשה, צ"ן עבד צ"ן שפחה — הכל לפי מעשה שעשה, כך רוח הקודש שורה עליו". ודבר זה מבורא.

ועוד אמרו שהעבירו חוק ושינו את משפט בני אדם אשר לא מבני ישראל המה; כמו שאמרנו, "שור ר'הו" (שמות כ"א:); ולא שור עובד כוכבים ומזלות (ע"פ משנה בבא קמא ד"ג, וסס: שור של ישראל שנגח לשור של נכרי — פטור. ושל נכרי שנגח לשור של ישראל — צ"ן חס צ"ן מועד, מנשם חס שלם; וע"ע כו"ז תוספתא בבא קמא ל"א: ד"א-ג, כותים ג, מילתא על שמות שם, בבא קמא דף י: ודף לט-דף לט; וירושלמי בבא קמא ל"ב [דף ז, ודג: [דף יד-דף יד:]). וזה נראה להם חמס וגול ועושק משפט. וגם בזה, נברר שלא העבירו חוק ומשפט משום בריה בעולם; רק, הכל במשפט ובצדק. דע, כי בני אדם, על פי דת תורת משה המקובל ביד חכמים, נחלקים לשלשה חלקים —

[א] הראשון — הם העם אשר בחר בו ה' יתברך, באבות ובוזרעם אחריהם, ונתן להם תורה רחוק ומשפט" (נ"פ שמות מו:כג, יהושע כד:כג, ועזרא ז': על ידי משה עבדו.

[ב] חלק השני — שאר בני אדם שאינם בכלל ישראל השייכים בתורת משה, ומכל מקום, אינם יוצאים מן הראוי, 'להפוך (ה)קערה על פיה' (צנא בתרא דף טו, טז), לעבוד זולת ה' יתברך אשר הוא הכל, ואינם עובדים רק הסבה הראשונה אשר אליו הכל. כי מה שאמרו בכל מקום, 'גוי עובד עבודה זרה (עין ספרי על דברים יא:טו, וס: 'שהגוי עובד עבודה זרה') — הכוונה שהוא עובד זולתו יתברך; שבלשון אשר אמרו 'עבודה זרה', כללו כל אשר הוא זולתו יתברך; נקרא 'עבודה זרה', שהכל זר אצל ה' יתברך. ולכך, אין לומר, 'גוי עובד אלילים'; משמע, דוקא עובד פסילים והם 'אלילים', אבל, עובד לחמה ולמזלות, שאין זה אלילים, לא היה בכלל זה. ולכך, אמרו, 'עובד עבודה זרה' — רצו לומר, כל דבר בעולם, אף חמה ולבנה ומלאכים, הכל הוא זר אצל ה' יתברך.

וכאשר קבל עליו לעבוד הסבה הראשונה, נקרא 'גוי תושב' (נ"פ ויקרא כה:טו). ודבר זה הוא נזכר בכמה מקומות בתורה — שאף אין מקיים תורת משה, רק שאין עובד זולתו, נקרא 'גוי תושב'; בתורה כתיב, "[ו]כִּי־יָמוּךְ אֶחָיִךְ, וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ; וְהִחֲזִיקְתָּ בוֹ, גֵר וְתוֹשֵׁב נָחִי עִמָּךְ" (סס כה:לג), ופירש רש"י, "אף אם הוא גר או תושב; ואיזהו [ג]ר) תושב? כל שקבל עליו שלא לעבוד (עבודה זרה) [עבודת אלילים], ואוכל נבילות" (פירוש סס, ד"ה 'גר ותושב'; וע"ע מס"כ רש"י, בפירוש על דברים יד:כא, ד"ה 'לגר אשר-בשעריך', על יצמות דף מנת, ד"ה 'גר תושב', על גיטין דף מד, ד"ה 'לגר תושב', ודף נו, ד"ה 'גר תושב סיה', על צנא קמא דף קיג, ד"ה 'גר תושב', על צנא מליעא דף עא, ד"ה 'גר תושב', ודף קיא, ד"ה 'גר תושב', על סנהדרין דף טז, ד"ה 'גר תושב', על עבודה זרה דף כ, ד"ה 'לגר אשר-בשעריך', דף כד; ד"ה 'גר תושב', וע"ע 'גר תושב' ועל כריתות דף טו, ד"ה 'גר תושב'); עד כאן. ועוד בגמרא, בפרק 'פ"ל ה"בש"ר", ו"ד"תניא: "לא תאכלו כל-נבלה לגר אשר-בשעריך תתננה ואכלה, או מכר לנכרי (דברים יד:כא) — [...] (אחד גוי ואחד גר, בין בנתינה בין במכירה) [אחד גר ואחד עובד כוכבים, בין במכירה בין בנתינה; דברי ר' מאיר]. ר' יהודה אומר: [דברים ככתבך; ל]גר בנתינה (לגוי) [ולעובד כוכבים] במכירה. מאי טעמא דר' יהודה? (ד)אי סלקא דעתך כד[ק]אמר ר' מאיר, לכתוב [רחמנא], [לא תאכלו כל-נבלה] לגר אשר-בשעריך תתננה ואכלה, (א)ו (מכר לנכרי); [אי] למה לי? שמע מינה, לדברים ככתבך הוא דאתא — לגר בנתינה ולעובד כוכבים במכירה. ור' מאיר [אמר לך]: (ההוא) [האי 'או'] להקדים (נתינת [נתינת ד]גר למכירה (דגוי) [דעובד כוכבים]. ור' יהודה: (ההוא) [להקדים נתינה דגר למכירה דעובד כוכבים] לא (אצטריך) [צריך] קרא; סברא הוא — זה אתה מצווה להחיותו, וזה אי אתה מצווה (עליו) להחיותו" (חולין דף קיד; וע"ע כו"ז פסחים דף כא; ועבודה זרה דף כז). עד כאן. ובפרק "איזהו נשך", "גר תושב - שקיבל עליו (ש)לא לעבוד (עבודה זרה) [עבודת כוכבים], ואוכל נבילות" (רש"י, פירוש על צנא מליעא דף עא, ד"ה 'גר תושב'); עד כאן. ובפרק "המקבל", "גר תושב; יש בו משום 'ציומו תתן שקרו' (דברים כד:טו), ואין בו משום 'לא תלחץ פעלת שקיר אתך ערב-בקר' (ויקרא יט:יג)" (משנה צנא מליעא ט"ז; וע"ע כו"ז תוספתא צנא מליעא י"ג, וצנא מליעא דף קיא-דף קי"א). ופירש רש"י, "גר תושב - שקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, ואוכל נבילות וטריפות" (פירוש על צנא מליעא דף קיא, ד"ה 'גר תושב'); עד כאן.

הרי, הכל אלו שיש להם חלק בפני עצמם — מי שקבל עליו שלא לעבוד זולתו ה' יתברך. כי אף אם אינם מקיימים המצוות אשר נתן ה' יתברך לישראל, רק שהוא אינו עובד זולתו יתברך, הוא בכלל 'גר תושב', רק, שלא נקרא 'גר צדק' — שהוא מקיים כל מצוות תורת משה — אבל, 'גר תושב' נקרא, כמו שבארנו למעלה. וחלק הזה יש בו דין מיוחד — שמצווה עליו להחיותו, כמו שמבואר בפרק 'פ"ל ה"בש"ר', דקאמר, "סברא הוא" דקדים נתינה דגר למכירה דגוי, שמצווים עליו להחיותו (נ"פ חולין דף קיד, וס: 'סברא הוא' — זה אתה מצווה להחיותו"; וע"ע כו"ז פסחים דף כז; ועבודה זרה דף כז).

[ג] חלק השלישי מבני אדם — הם העובדים עבודה זרה. פירוש, שהם עובדים זולת הסבה הראשונה. וחלק זה נקרא בשם 'גוי' סתם, כי הכתוב מלא מזה; כי כל הגוים היו עובדים לאלהים אחרים, שלא היו פורשים עצמם מעבודת "אלהי נכר" (יהושע כד:כג; וע"ע כו"ז דברים לא:טז וירמיהו ה:יט), ועבדו זולתו. ועל זה, נתקן 'עלינו לשבח [לא]דון הכל, לתת גזלה ליוצר בראשית] שלא עשנו כגווי הארצות' וכו' ["ולא שקמנו כמשפחות הארמה; שלא שם חלקנו בהם, וגזלנו ככל-המונים; שהם משתחווים להקבל ריק, ומתפללים אל-אל לא יושיע"] (סוחר תפילה, תפילה "עלינו לשבח"). ופירשו המפרשים, שיהושע תקן זה; ולפיכך, אמר, "על בן נקוה לך [ה] אלקינו, לראות מהרה בתפארת עזך; להעביר גזלים מן הארץ, והאלילים פרות יפרתו; לתקן עולם" וכו' ["במלכות שדי וכל-בגדי-בשר יקראו בשמך; להפנות אליך כל-רשעי-ארץ. יפירו וידעו כל-יחשבי-תבל, כי לך תכרע כל-בשר, תשבע כל-לשון"] (סו) — שהיה מתפלל שתתבטל עבודה זרה מן העולם, כאשר היו כל האומות עובדים אלילים.

נמצא, כי בני אדם נחלקים לשלושה חלקים. האחד שהוא חפץ בעבודת הסבה הראשונה, לקיים המצוות כולם אשר נתן ה' יתברך. החלק השני אינו עושה המצוות, מכל מקום, אינו מחליף 'טוב בקע' (נ"פ ויקרא כו:), לעבוד אלהים זולתו אשר ברא הכל. החלק השלישי הם מחלפים נותנים כבוד לפסילים זרים. אמנם, יש כת רביעית, שהם המינים; ואין זכר לאלו בני אדם בכלל הנבראים, כמו שיתבאר.

וכאשר התבאר לך אלו שלש כתות, הנה, תדע — בכל מקום אשר הזכירו משפט הגוי ומעשהו, כאילו אמרו בפירוש, החלק אשר אינו עובד הסבה הראשונה, רק, הם לקחו לעצמם לעבוד מה שירצו, בחשבם כי זהו הצלחתם. ולפיכך, מה שאמרו במשפטי הגוים, בפרק קמא דבבא קמא, "שור של ישראל שנגח [ל]שור של נכרי — [בין תם בין מועד] פטור. [ושל נכרי שנגח לשור של ישראל — בין תם בין מועד, משלם גזק שלם]" (משנה צנא קמא דג; וע"ע כו"ז תוספתא צנא קמא א"ג וד"ג, ט"ח, ב, מכילתא על שמות כה:לג, צנא קמא דף יג; ודף ל"ג-דף ל"ג, וירושלמי צנא קמא א"ג [דף ל"ג, דף ל"ג-דף ל"ג]); — נכרי האמור כאן הוא החלק השלישי. [והנה, אותם] שהם עובדים אל ה' יתברך — יש להם שיתוף וחבור יחד, במה שיש להם אל אחד, הוא הסבה הראשונה, המקשר אותם ומאחד אותם. אך, אותם שהם עובדים זולתו יתברך — הם הנבראים נבדלים מן כל הנבראים אשר נבראו לעבודתו. ולכך, ראוי מצד זה לפטור, שלא יחייב בהיזק הבהמה לבהמה שלהם. כי אין ראוי שיהיה האדם חייב על שמירת הבהמה שלו — כי דבר זה, שישמור בהמתו שלא יזיק לאחר, הוא דבר חרוש בתורה; כי, לפי הדעת והסברא, על הניזק לשמור עצמו מן ההיזק; ואם אי אפשר לו שלא תהיה בהמתו יוצאת לשדה לרעות, גם המזיק, איך לא תצא בהמתו לרעות? וגם עתה, אין מי שדן על פי הנימוס, כאשר שור של אחד נגח לשור אחר, שחייב לשלם. והתורה חייבה לשלם למי שיש לו עמו חבור וריעות; כי, מאחר שיש לו עמו ריעות, אין ראוי שיבא היזק מזה לזה, אף על ידי ממונו — שדבר זה היפך הריעות והחבור.

רש"י ע"פ סופרים שס, "טוב שבמזמרים — הרוב בשעת מלחמה." אגוס, ה"ש נש"כ רש"י, צפירושו על שמות סס, ושם ע"פ זוספאטא שלפניו, "כשר שבגוים — הרוב, סתם, כגו' המכילתא [בשמיים]. וע"ע כו"ז נש"כ הר"ל מוילנא, צפירושו למוכילתא על שמות סס, אות לא, ד"ה "טוב שבגוים — הרוב, פירוש, צמלחמה." וכבר מפורש זה ב[נש"כ ר' מרדכי בן הלל הכהן, בספר ה'מרדכי, בפרק 'איין מעמידין', וזה לשונו, 'הגוים] [בנעני לא מעלין ... וללא מורידים. ומיהו, במלחמה — בהא, אמרינן בקידושין, טוב (שבגוים) [שבכנענים] — הרוב' (לא מלאת, ואולי גרס כן במשנה קידושין ד:ד; אגוס, שם לפניו, ליתא) (ספר המרדכי, עמוד זרע פרק 3, סימן תתד); עד כאן. הרי, כי הוא ז"ל מפרש שהגוים אשר הם נבדלים מישראל ובאו במלחמה על ישראל, אף על פי שהוא "טוב", אל תאמין לו במלחמה, והרוב אותו במלחמה. הרי, הדברים האלו מבוארים; כי אין יהיו דבריהם סותרים — שאמרו, אין מורידים אותם לבור (ע"פ זוספאטא צמל מלענא ב:ג, ושם: "והעבדי סבכס ... לא מעלין ולא מורידין", וע"ע כו"ז סנהדרין דף מ. ועמוד זרע דף יג: ודף כו-ק"ט). אבל, מפני כי דבריהם צריכים באור והבנה, לכך, האדם אשר יקח דבריהם בהבנה ראשונה אין עומד על דבריהם, והוא רחוק להם.

משנת רבי אליעזר (המכונה "מדרש אגור" ו"מדרש שלשים ושתיים מדות"), פרשה ו (בעריכת הלל גרשום

ענעלאו, ע' קכא) (מובא גם ע"י רמב"ם, בשו"ת לתלמידי ר' אפרים [מובא בתשובות הרמב"ם, בעריכת יהושע בלאו, חלק א, סימן קמח, ע' 282-83]; ושם ציין שמה "שנתבאר בביתא של ר' אליעזר בן יעקב" הוא מה "שביארנו אנו בסוף חבורנו הגדול" — כלומר, מש"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ח"א [מובא לקמן]; וע"ע לקמן)

הפרש בין חסידי ישראל לחסידי אומות העולם. חסידי ישראל אינן נקראין חסידים עד שיעשו כל התורה. אבל, חסידי אומות העולם, כיון שהן עושין שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן, הן וכל דקדוקיהן — הן נקראים חסידים. במה דברים אמורים? כשעושין אותן, ואומרים, מכח שצוה אתנו אבינו נח מפי הגבורה אנו עושין; ואם עשו כן — הרי הן יירשו העולם הבא כישאל, ואף על פי שאינן משמרים את השבתות והמועדות, שהרי לא נצטוו עליהן. אבל, אם עשו שבע מצוות, ואמרו, מפי פלוני שמענו, או מדעת עצמן, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם עבודה זרה — אם עשו כל התורה כולה, אין לוקחין שכן אלא בעולם הזה.

רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים ח"א (מובא גם ע"י ר' יום טוב ליפמן בן נתן הלוי הלר, בתוספות יום טוב על אבות גיד, ד"ה "חביב אדם, ששכר אדם, ששכר אדם, חב"ה יתרה [נודעת לו, ששכר אדם, ששכר אדם] וכו', בשמו. וע"ע מש"כ ר' יוסף קארו, בכסף משנה על משנה תורה, שם, ושם: "זמה שכתב, 'זהו שיקבל וכו' — נראה לי שרבינו אומר כך מסבא דנפשיה; ונכוחה היא." וע"ע מש"כ ר' מנחם עזריה מפאנו, בעשרה מאמרות, מאמר "חקור דין" גבא, לנמק תנאי זה; וע"ע כירב מש"כ ר' צבי הירש חיות, בהערות מבעל אגרת בקורת, אות י [ע' תקמו], ובקונטרס אחרון, ד"ה "זה מה שיש להשיב" וכו' [ע' תתלה]. בשמו, וכן מש"כ בתורת נביאים, פרק יא — תורת אבות, ואין למדין דבר מן קודם מתן תורה, דה "זעתה, יתבאר נמי מה שכתב הרמב"ם, וכו' [ע' סרסו]. אך, רמב"ם עצמו השמיט תנאי זה במש"פ שם, שם ח"י; וע"ע מש"פ שם, הלכות עבודת כוכבים יז והלכות איסורי ביאה יד:ד, ומה שהשיג עליו ראב"ד שם ושם; וע"ע מש"פ שם, הלכות תשובה גה, הלכות מילה אה, הלכות שבת כ"ד, הלכות מאכלות אסורות יא, והלכות עדות יא, ובפירוש המשנה, פירוש על סנהדרין יב, ומש"כ באגרות אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד "זמה ששאלת על האומות" וכו' [מובא לקמן]. ואמנם, ע"ע מש"כ ר' מאיר שמחה הכהן מדווינסק, באור שמח על משנה תורה, הלכות איסורי ביאה שם, ליישב השמטת התנאי שם, ש"כוחן רבינו למה שביאר בהלכות מלכים סוף פרק ח, 'זהו שיקבל' וכו'; וע"ע כירב מש"כ במשך חכמה על דברים לג: ומכל מקום, ע"ע מש"כ ר' מנחם בן שלמה המאירי, בבית הבחירה על יבמות דף מה, ד"ה "כבר ביארנו", וכו', ועל סנהדרין דף נו, ד"ה "העניבה בכלל הגזילה היא", וכו' [מובא לעיל]. וע"ע מש"כ ר' אברהם אבא ב"ר אליהו ש"ף, בתעופות ראם על ספר יריאים, עמוד ה, סימן רלג [מובא לקמן], אות ב [דף קג: דף קג], לדייק, "זעל כן, צריך לומר דרבינו לא סבירא ליה כהרמב"ם [שמי שעשה שבע מצוות בני נח מפני הכרע הדעת אינו מחסידי אומות העולם]. וע"ע מש"פ בטור ושלחן ערוך, אורח חיים, סימן שד, סעיף א, ומש"פ ר' ישראל מאיר הכהן, במשנה ברורה שם ס"ק ד וס"ק כו; וע"ע מש"פ בטור ושלחן ערוך, יורה דעה, סימן קכד, סעיף ב, ובטור, שם, סימן קכח)

כל המקבל שבע מצוות (נענין שבע מצוות בני נח, עיין סנהדרין דף טו, ושם: "תו רבני: שבע מצוות נצטוו בני נח — [א] דיין, [ב] וברכת השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי עריות, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגזל, [ז] וזכר מן החי", וע"ע סס דף טו; וע"ע כו"ז בראשית רבה לד:א, ושם: "על שבעה דברים נצטוו בני נח — [א] על עבודה כוכבים, [ב] ועל גילוי עריות, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל ברכת השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל זכר מן החי", וע"ע סס; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"א ולין) **ונזהר לעשותן** — הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא. והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה, והודיענו על ידי משה רבינו, שבני נח מקודם נצטוו בהן. אבל, אם עשאן מפני הכרע הדעת, אין זה יג'ר תושב' (ע"פ יקרא כה:נו) ואינו מחסידי אומות העולם, (ולא) ג'י האלף פרעקל ע"פ כ"י: אלא] מחכמיהם.

רמב"ם, אגרת אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד

... ומה ששאלת על האומות — הוי יודע דרחמנא "ליבא בעי" (סנהדרין דף קו, ושם: "הקדוש ברוך הוא ליבא בעי"; וע"ע נש"כ רש"י צפירושו סס, ד"ה "דעותא לנפשא בעי", ו"ללמוד תורה, רחמנא ליבא בעי"; וע"ע כו"ז נש"כ ר' בחיי אבן פקודה, בהקדמתו לחובות הלצות; וע"ע זרע, חלק 3, דף קסג; ורע"א נורמנא, פרשת תלף, דף רפ"א); ו"אחר כונת הלב הם הם הדברים" (ברכות דף טו-דף טו; ומגילה דף כ; וע"ע כו"ז זוספאטא ראש השנה צה). ועל כן, אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה, **חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא** (ע"פ זוספאטא סנהדרין יג:א וסנהדרין דף קה, לדעת ר' יואשע; וע"ע כו"ז עבודה זרה דף יג, ירושלמי מגילה ח"א: דף יד: ויג: דף עג:). וירושלמי סנהדרין יג:א [דף עג:]; ומשנא גם ע"י רש"י, צפירושו על סנהדרין דף קי; ד"ה "אלף קטני בני רשעי אומות העולם"; וכ"פ רמב"ם, צפירושו המשנה, פירוש על סנהדרין יג, ובמשנה תורה, הלכות תשובה גה, הלכות עדות יא, והלכות מלכים ח"א [מובא לעיל]), **אם השיגו מה שראוי להשיג מידעת הבורא יתברך והתקינו נפשם במדות הטובות. ואין דבר ספק; שכל מי שהתקינ נפשו בכשרות המדות וכשרות החכמה באמונת הבורא יתברך בודאי הוא מבני העולם הבא. ועל כן, אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה, אפילו גוי ועוסק בתורת משה רבינו ע"ה — הרי הוא ככהן גדול** (ע"פ צמל קמ"א דף ל, ושם: "ר' מאיר אומר: מנין שאפילו נכרי ועוסק בתורה, שהוא ככהן גדול תלמוד לומר, [ושמרתם את-חוק יי')

How Does Halachah Relate to Non-Jews? • Compiled by Chaim Eisen

יא

ואת-משפטי אשר יעשה א' תם האדם וחי בהם' [ויקרא יתה; וע' כו"ז יחזקאל כ"א, ג'כא] — 'הגיס וליים ישראלים' לא נאמר, אלא, 'הא, למדת, שאפילו נכרי ועסק בתורה — הרי הוא ככה גדול'; וע' כו"ז סנהדרין דף נט, עמוד זרע דף ג, ספרא על ויקרא יתה [מוצא לקמן]; וע' עמוד זרע דף נט, תמומא ויקהל ת, ומדרש תהלים א'ית, וכל עצמו של דבר שהמגומה בתורת משה רבינו ע"ה תקון הנפש לבורא יתברך; כמו שאמר דוד ע"ה, "שְׁוִיִּיתִי ה' לְגִדִי תְמִיד; פִּי מִיְמִינִי, בְּלִאֲמוּט" (תהלים טו:ח). ולא נשתבח משה רבינו ע"ה אלא בכך — "הָאִישׁ מִשָּׁה עָנָו מְאֹד" (עמוד זרע); והוא סוף כשרות הנפש...

והנה, הפילוסופים אמרו שרחוק הוא שיימצא אדם מלא שלם במדות ובחכמה; ואם ימצאו אותו, קוראים אותו 'איש אלקי'; ובודאי כגון זה הוא במעלת העליונים. וזה הוא רצון התורה וחכמת המצות, להתקין הנפש במדותיה ובאמונת הבורא יתברך. ועל כן, אמר הכתוב, [וְשִׁמְרְתֶם וְעִשִׂיתֶם, פִּי הוּא חֻקְמַתְכֶם וּבִינְתְּכֶם, לְעֵינֵי הָעַמִּים; אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּ, אֶת כָּל־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה, וְאָמְרוּ] רק עם-חכם וְנָבוֹן, הַגּוֹי הַגְּדוֹל הַזֶּה" (דברים ז:ו). ואין בזה ספק; שהאבות ונח ואדם הראשון שלא שמרו כלל דברי התורה לא יהיו בני גיהנם; אלא, בודאי, כיון שהגיעו והשיגו מה שראוי להתקין, הרי הם במעלה העליונה. ואין הדבר תלוי בתענית ותפלה וצעקה בלי דעה ואמונה על האמת (ע' כו"ז מש"ע עמוד זרע האל; וכגון זה, "קְרוֹב אֲתָהּ פְּיָהֶם, וְרָחוֹק מִפְּלִיטוֹתֵיהֶם" (ירמיהו יב:ג)).

ר' אליעזר אשכנזי ממיץ, ספר יראים, עמוד ה, סימן רלג, "לקום מפני שיבה ולהדר פני זקן", בא"ד (דף קג.) (וע' משכ"ר אברהם אבא בר' אליהו ש"ף, בתעופות ראם על ספר יראים, שם, אות ב, לדיק, "זעל כן, צריך לומר דרבינו לא סבירא ליה כהרמב"ם" [שמי שעשה שבע מצוות בני נח מפני הכרע הדעת אינו מחסידי אומות העולם]; וע' משכ"ר יהודה חסיד, בספר חסידים, סימן שנת, סתם. 'צרכי הורו' בשבע מצוות שנצטוו לבני נח — הוזהר מטעות; שטעותן אסור. ותשיב לו אביה, ואל תולולו; אלא, תכבדו יותר מיראל שאינו עוסק בתורה; וע' משכ"ר יחיאל בן יוסף מפאריז, בספר הויכוח [בעריכת ר' ראובן מרגליות (הוצאת עטרת, תשל"ה), ע' 23]; ר' מנחם בן שלמה המאירי, בבית הבחירה על סנהדרין דף נו, ד"ה 'הגניבה בכלל גזילה היא' [מוצא לעיל], על משנה סנהדרין יב, ועל עבודה זרה דף י, ד"ה 'חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא'; ריטבא, בחידושי על ראש השנה דף יו, ד"ה 'פושעי אומות העולם בגופן'; ר' יעדיה הפניני בר אברהם אנבויט בדרש, בכתב התנצלות לרשב"א [מועתק גם בשרת רשב"א, חלק א, סימן תית, בשמו]; ר' יהושע אבן שועיב, בדרשות ר"י אבן שועיב, פרשת 'דברים', ד"ה 'ואמר אסף'; ר' יוסף אלבן, בספר העקרים אבגכה [מוצא לקמן] ודלא; ר' יוסף יעב"ץ הדורש, בפירושו על אבות גיח; ר' מאיר בן גבאי, בעבודת הקודש, חלק ב — חלק העבודה, פרק מא [מוצא לקמן]; ר' עובדיה בן אברהם ירא ברטנורה, בפירושו על משנה סנהדרין שם; מהר"ל מפראג, בבאר הגולה, באר ז [ע' קמד]; ר' יום טוב ליפמן בן נתן הלוי ה"ר, בתוספות יום טוב על משנה סנהדרין שם; ור' שמשון [בן] רפאל הירש, באגרות צפן [תרגם ד"ר חיים וייסמן], מכתב טו, ע' צ, הערה 94; וכ"פ בבית יוסף על טור, יורה דעה, סימן שסו, ד"ה 'קוברים מתי גוים עם מתי ישראל'; וכו', וע' לקמן) ותניא, 'איסי בן יהודה אומר: 'מִפְּנֵי שִׁיבָה תְּקוּם' (ויקרא יט:ג) — [אפילו] כל שיבה במשמע" (קדושין דף לז: ודף לב) — פירוש, אפילו גוי; אך, שיקיים שבע מצוות שנצטוו בני נח (בענין שבע מצוות בני נח, עין סנהדרין דף טו, וס: 'תמו רבנן: שבע מצוות נצטוו בני נח — [א] דיין, [ב] וזכרת השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי עריות, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגזל, [ז] ולאבר מן החי'; וע' ע"ס דף טו; וע' כו"ז בראשית רבה לד:; וס: 'על שבעה דברים נצטוו בני נח — [א] על עבודת סוככים, [ב] ועל גילוי עריות, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זכירת השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל אבר מן החי'; וע' ע"ס; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"א ואלף) — דהיינו, חסידי אומות העולם. ו"אמר ר' יוחנן: הלכה כאיסי בן יהודה" (ע"ס דף לב). אביי "קאי מקמי סבי דארמאי" (ע"פ ע"ס, וס' לפיני; ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי; אמר: כמה הרפתקי עדו עלייהו דהי, רבא מיקס לא קאי; הידור עבד לכו. אביי יהיז יח' לכי"י) — פירוש, שקיים שבע מצוות שקבלו עליהם בני נח...

ר' חיים ב"ר אריה לייבוש הלברשטאם מצאנו, שו"ת דברי חיים, יורה דעה, חלק א, סימן ל, בא"ד

... הקדוש ברוך הוא רצה ליתן התורה הקדושה לארץ, וסיבב על כל האומות, ולא רצו ולא קבלו רק שבע מצוות בני נח (בענין שבע מצוות בני נח, עין סנהדרין דף טו, וס: 'תמו רבנן: שבע מצוות נצטוו בני נח — [א] דיין, [ב] וזכרת השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי עריות, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגזל, [ז] ולאבר מן החי'; וע' ע"ס דף טו; וע' כו"ז בראשית רבה לד:; וס: 'על שבעה דברים נצטוו בני נח — [א] על עבודת סוככים, [ב] ועל גילוי עריות, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זכירת השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל אבר מן החי'; וע' ע"ס; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"א ואלף). ואנו, בני ישראל, קבלנו התורה הקדושה כולה, תרי"ג מצוות; אנו (מכוונים) [מחוייבים] לשמרה. והאומות אין נענשים על קיום תרי"ג מצוות, כי מתחלה לא קבלו. אבל, ישראל נענשים בעברם "אחת ממצוות ה'" (ע"פ ויקרא ד:טז) מהתרי"ג מצוות; וכמאמר הכתוב, "רק אֲתָכֶם יִדְעָתִי, מִכָּל־מִשְׁפְּחוֹת הָאֲדָמָה; עַל־כֵּן אֶפְקֹד עֲלֵיכֶם, אֶת כָּל־עוֹנֵי תִיכֶם" (עמוס ג:ב).

ולכן, בכלל אזהרות התורה — שנרחיק עצמנו מגאות ומניאוף בהרבה גדרים, ולא נלמוד מהאומות ללכת בזה בדרכיהם. כי המה לא נצטוו ולא קבלו עליהם לעשות גדר להשבע מצוות. אבל, בכללי התרי"ג מצוות לעשות גדר לשארי מצוות. והגדר בפני עצמו — ללאו יחשב להעובר. ולכן, אנו מזהרים בגדר מעריות ומגאווה; אבל, האומות אין מצויות בגדר.

יש להסביר הדבר על פי דברי הש"ס בביצה, שאמרו, לא נתנה התורה לישראל רק "מפני שהם עוים". "ע"פ צ"ח דף כה, וס: 'תמא משמיה דר' מואר: מפני מה נתנה תורה לישראל? מפני שהן עוין. תמא דבי ר' ישמעאל: צונונו, אש דת (אשדח כ') לנו' [דברים לג:ב] — אמר הקדוש ברוך הוא, ראויין הללו שנתגן להם דת אש. איכא דלמרי: דתייס של אלו אש, שאלגנא (לח) נתנה תורה לישראל, אך כל אומה ולשון יוכלו לעמוד בפניהם". היינו, בטבעם, המה קשים במדות. ולכן, ניתנה התורה, לשבור קושי הטבע, באזהרות וגדרות יתירות לגאווה וניאוף וגזל וכדומה, כדי לשמור דרך המיצוע; כי המה בטבעם עלולים לעזות. לזה, גדרה התורה הקדושה בגזירות יתרות. אולם, האומות אינם צריכים לחומרות יתרות, כי אינם עוים בטבעם. ודי להם בשבע מצוות... אבל, חס ושלוש, אין כבוד האומות קל בעינינו; כי מכירים אנו טובתם אשר אתנו. ובהטיב ה' אתנו (ע"פ עמוד זרע) בגאולתנו, גם שחרם הטוב ישלם, כמבואר בכל ספרי רבותינו ז"ל.

ר' אברהם יצחק הכהן קוק, אגרות הראי"ה (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשמ"ה), כרך א, אגרת פט, בא"ד (ע' צט"ק)

... וחסידי אומות העולם, שכתב הרמב"ם, שאם עשה אותם [שצטע מלות בני נת] מ"הכרע הדעת, [אין זה ג'ר תושב' (ע"פ ויקרא כהגו) ו] אינו מחסידי אומות העולם, ולא מחכמיהם" (רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים תי"א, טסח מקובל) — הנה, הגירסא האמיתית היא "אלא מחכמיהם" (כמוצא לעיל, ע"י הולאת פרנקל ע"פ כתי"י). ודעתי נוטה, שכונת הרמב"ם היא שמעלת "יש להם חלק לעולם הבא" (כלומר, חסידי אומות העולם — ע"פ מש"פ רמב"ם, במשנה תורה, טס והלכות תשובה ג"ה) היא מעלה ירודה מאד, אף על פי שהיא גם כן טובה גדולה... והרמב"ם סובר שהמושכלות מצליחים את האדם הרבה עוד יותר מהצדק של ההנהגה (עיין מש"פ רמב"ם, במורה הנבוכים ח"ג, ח"ג, ועד רבינו; וע"פ מש"פ באגרות אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד זמנה ששאלת על האומות" וכו'). על כן, סובר, שהמדרגה של "יש להם חלק לעולם הבא" היא מעלה של חסידי אומות העולם דוקא; שלא גברו במושכלות, כי אם קבלו האמונה בתמימות רגשי לבב, והתנהגו בדרך ישרה, על ידי מה שקבלו, שהמצוות שלהם ניתנו כך על פי ה'. אבל, מי שעל ידי "הכרע הדעת" זכה להשיג שבע מצוות בני נח הוא באמת חכם לב ומלא תבונה — הוא נחשב "מחכמיהם"; שמעלת החכמה היא גדולה מאד, ואין צריך לומר שיש לו חלק לעולם הבא, כי אם הוא עומד במדרגה קדושה, שצריכה להתפרש במבטא יותר מלא מהלשון של "יש לו חלק לעולם הבא" (רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים טס)...

ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי א:כה-כז

(כה) אמר המכרי: ... פתח האלוק, בדברו אל כל עדת בני ישראל, "אָנְכִי ה' אֱלֹהֵיכֶם, אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות כ"ג ודברים ה"ו), ולא אמר, 'אני בורא העולם ובוראכם'. וכן, פתחתי אני, בהשיבי לך, שר הכוזרים, כאשר שאלתני לאמונתני; בהודיעי אותך מה הוא הדבר המחייב אותי והמחייב את כל עם ישראל [ע"פ תרגום ר' יהודה אֶזְנֵן תַּזְנוּן: השיבותיך מה שאני חייב בו וחייבין בו כל קהל ישראל; ע"פ תרגום ר' יוסף קאפח: השיבותיך במה שמחייב אותי ואת מקהלות בית ישראל]; דבר שנתברר לבני ישראל בראשונה על פי ראות עינים, ואחרי כן נמסר לאיש מפי איש בקבלה, הדומה למראה עינים [ע"פ תרגום ר' יהודה אֶזְנֵן תַּזְנוּן: אשר התברר אצלם המעמד ההוא בראות עיניהם, ואחר כן, הקבלה הנמשכת, שהיא כמראה העין; ע"פ תרגום ר' יוסף קאפח: אשר נתאמת אצלם אותו לנוכח, ואחר כך, במסורת, אשר היא כנוכח].

(כו) אמר הכוזרי: לפי זה, אין תורתכם מחייבת כי אם אתכם בלבד [ע"פ תרגום ר' יהודה אֶזְנֵן תַּזְנוּן: אם כן, אני רואה שתורתכם אינה נתונה כי אם לכם (ואין חייב בה זולתכם); ע"פ תרגום ר' יוסף קאפח: אם כן, תורתכם מחייבת רק אתכם]!

(כז) אמר המכרי: אמנם, כן! כל מי שנלוה עלינו מן האומות כיחיד [ע"פ תרגום ר' יהודה אֶזְנֵן תַּזְנוּן: בפרט; ע"פ תרגום ר' יוסף קאפח: במיוחד] — יבואהו מן הטוב אשר ייטיב עמנו האלוק; אבל, שווה לא ישוה אלינו. כי, אילו היה חיוב התורה מצד מה שהאלוק ברא את כולנו, היו שוים בה כל בני אדם, כלבן כשחור, כי כלם ברואי יתברך [ע"פ תרגום ר' יהודה אֶזְנֵן תַּזְנוּן: ואילו היה חיוב התורה מפני שבקֶאָנו, היה שוה בה הלבן והשחור, כי הכל בריאותיו]. אולם, חיוב התורה עלינו הוא מצד מה שהוציאנו האלוק ממצרים ומצד היות לו התחברות עמנו [ע"פ תרגום ר' יהודה אֶזְנֵן תַּזְנוּן: אך, התורה מפני שהוציאנו ממצרים והתחבר כבודו אלינו; ע"פ תרגום ר' יוסף קאפח: אלא, שהתורה מחמת הוצאתו אותנו ממצרים ומגעו אתנו], בהיותנו סגולת בני אדם.

ר' יוסף אלבו, ספר העקרים א:כה (וע"פ כ"רב מש"פ שם אבג ודלא)

וממה שראוי שנחקור בכאן הוא אם הדת האלקית יחייב שתהיה אחת לכל האנשים, או רבות. ונאמר שהנה יראה שהוא מחייב שתהיה אחת — וזה אם מצד הנותן, ואם מצד המקבל. אם מצד הנותן, כי, אחר שהמסדר, שהוא ה' יתברך, הוא אחד מכל צד, ראוי שיהיה הסדור הנמשך ממנו אחד מכל צד; כי אין לו יתברך יחס מתחלף אל קצת האנשים מקצת. ומצד המקבל, כי, אחר שמין האדם אחד באנושות, הנה הסדור המישיר אותו אל הגעת שלמותו האנושי ראוי שיהיה אחד. ויראה מזה שהוא ראוי ומחוייב בדת האלקית שתהיה אחת אל כלל האנשים.

אלא, שכאשר יעיון זה היטב, נמצא שאף על פי שנודה שיהיה מחוייב מצד הנותן, אינו מחוייב מצד המקבל. לפי שהוא מבואר שמוציא האנשים מתחלפים קצתם מקצתם מצד התחלפות מזגי האבות או מצד דין אחרים, עד שאי אפשר שישכימו שני אנשים על מזג ותכונה אחת, כמו שכתב אבן סינא, באופן הראשון מן הספר הראשון מן הקנ"ן. עד שכבר יגיע מהתחלפותם שיהיו כמעט הפכים במדותיהם — עד שימצא איש אכזרי בתכלית, עד שיגיע מאכזריותו שיהרוג צעיר בניו, וימצא איש אחר בתכלית רכות הלבב, עד שיחמול על הריגת עכבר או נמלה. ויתחלפו האנשים בזה גם כן מצד התחלפות מקומות מושבותיהם... ויתחייב מזה שיתחלפו מיני הסכמות בין שתי אלו הארצות להתחלפות מזגי היושבים בהם, ויצטרך לכל אחת מהן נימוס מתחלף לנימוס אחרת בזמן אחד בעצמו.

אלא, שאחר שהשנוי הזה הוא מתחייב מצד המקבל ולא מצד הנותן, ראוי שיהיה השנוי בדברים אשר מצד המקבלים. וזה בפרטי ההנחות וההסכמות אשר בין האנשים, כפי התחלפות הארצות בנאה ובמגונה; כי יהיה הנאה אצל קצת מגונה אצל קצת. אבל, בעקרים הכוללים והשרשים המסתעפים מהם, שכל זה מצד הדברים הנתלים בנותן, אי אפשר שיצויר בזה שום חלוק.

ולזה, תמצא שתורת בני נח ותורת משה, עם שהם חלוקות בענינים פרטיים, כמו שיבא (לקמן ג"ג), הנה הם מסכימות בענינים הכוללים אשר מצד הנותן. ושתיהן נמצאות בזמן אחד; שאפילו בזמן המצא תורת משה לישראל, היתה נמצאת תורת בני נח לכלל האומות. והיו מתחלפות כפי התחלפות הארצות — רצה לומר, ארץ ישראל מחוצה לארץ — וגם כפי התחלפות האומות זו מזו מצד האבות. ואין ספק שהאומות היו מגיעות על ידי תורת בני נח — אחר שהיא אלקית — להצלחה האנושית, עם שלא היתה במדרגת ההצלחה המושגת לישראל מצד התורה. ואמרו רבותינו ז"ל, "חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא" (ע"פ תוספתא סנהדרין ג"א וסנהדרין דף ק"ה, לדעת ר' יאשיע; וע"פ כו"ז עמוד זרע דף י"ג, ירושלמי מגילה ח"א דף י"ד) וגב

[דף כג]. וירושלמי סנהדרין י"ה [דף לטג]; ומובא גם ע"י רש"י, בפירושו על סנהדרין דף ק"ג; ד"ה "אלב, קטני בני רשעי אומות העולם"; וכ"פ רמב"ם, בפירוש המשנה, פירוש על סנהדרין י"ב; במשנה תורה, הלכות תשובה ג"ה, הלכות עדות י"א; והלכות מלוכה ת"ח [מובא לעיל]; ובאגרותיו אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד "זמנה ששאלת על האומות" (טו'). וזה מה שיוורה שאפשר שימצאו שתי תורות אלקיות בזמן אחד לאומות מתחלפות, וכל אחת מהן מגעת המונהגים על פיה אל ההצלחה האנושית...

ר' מאיר בן גבאי, עבודת הקודש, חלק ב — חלק העבודה, פרק מא

... ומה שאמרו, "חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא" (ע"פ תוספתא סנהדרין יג"א וסנהדרין דף קה, לדעת ר' יאשיהו; וע"פ כו"ז עבודה זרה דף י"ג, ירושלמי מגילה ח"א [דף יד]; וגם [דף כג]. וירושלמי סנהדרין י"ה [דף לטג]; ומובא גם ע"י רש"י, בפירושו על סנהדרין דף ק"ג; ד"ה "אלב, קטני בני רשעי אומות העולם"; וכ"פ רמב"ם, בפירוש המשנה, פירוש על סנהדרין י"ב; במשנה תורה, הלכות תשובה ג"ה, הלכות עדות י"א; והלכות מלוכה ת"ח [מובא לעיל]; ובאגרותיו אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד "זמנה ששאלת על האומות" (טו') — ואם הוא כמו שאמרנו, שהוא העולם הבא שאחר התחייה, איך יזכו לו חסידי אומות העולם? וכבר אמרו שתחיית המתים אינו אלא לצדיקים גמורים (ע"פ תענית דף ז, וס': "תחיית המתים ללדיקים"; וע"פ סנהדרין דף ל"ב; וע"פ מש"כ רמב"ם, בפירוש המשנה, הקדמה לפרק חלק, פרק ד) יש לומר, כי חסידי אומות העולם הם אשר קיימו כל תורת בני נח, שהן שבע מצוות שנצטוו (בענין שבע מצוות בני נח, עיין סנהדרין דף טו, וס': "תמו רבני: שבע מצוות נצטוו בני נח — [א] דינין, [ב] זכר השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי עריות, [ה] וספיסת דמים, [ו] וגזל, [ז] ואבר מן החי; וע"פ ס' דף טו; וע"פ כו"ז בראשית רבה לד"ה, וס': "על שבעה דברים נצטוו בני נח — [א] על עבודת כוכבים, [ב] ועל גילוי עריות, [ג] ועל שפיסת דמים, [ד] ועל זכר השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל אבר מן החי; וע"פ ס' וס': "וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלוכה ט"א ואל"ף). ואחר שקיימו תורתם, הנה, קנו המדרגה ההיא, כמו שהצדיקים הגמורים הם אשר קיימו כל תורת משה ע"ה — אלה בתורתם, ואלה בתורתם. הואיל וקיימוהו כמו שנצטוו, כלם יקנו המדרגה בעולם הבא כפי תורתם. ואם כן, למה לא נאמין שיזכו אל תחיית המתים, הואיל וקיימו תורתם? ...

חולין דף יג: (מובא גם ע"י רש"י, בפירושו על יבמות דף כג, ד"ה "אלא לרבנן"; ועל קידושין דף סח, ד"ה "דריש טעמא דקרא; רמב"ם, בפירוש המשנה, הקדמה לסדר טהרות, בא"ד "טומאת נבלה; ור' משה בן יעקב מקוצי, בסמ"ג, לא תעשה קיב, וע"פ משכ"ר רשב"א, בחידושו על עבודה זרה דף נח, ד"ה "כחו", וכו', וכ"פ בתורת הבית, בית ה, שער ד [דף נב]. ור' מנחם בן שלמה המאירי, בבית הבחירה על עבודה זרה דף סד, ד"ה "מהו נקרא גר תושב לענין זה; על משנה חולין א"ב, ד"ה "איתא לרמב"ם], שחיטת נכרי נבלה ומטמאה במשא" ושם דף יג, ד"ה "זהו ביאור המשנה, וכלה הלכה היא; וע"פ לקמן) דאמר ר' חייא בר אבא, אמר ר' יוחנן: נכרים שבחוצה לארץ לא עובדי עבודת כוכבים הן; אלא, מנהג אבותיהן בידיהן.

ר' בחיי בן אשר, פירוש על דברים לא.טז, ד"ה "אַלְהֵי נְכַרְהֶאָרֶץ", בא"ד (וע"פ כו"ב משכ"ר רמב"ם, בפירושו על וקרא יתבה, ד"ה "חַטְמַת הָאָרֶץ, וְאֶפְקֹד צוֹנָה עֲלֶיהָ; ותקא הארץ) ... וזהו שאמר הכתוב, [וּפְנֵי תִשָּׂא עֵינֶיךָ הַשְּׁמַיְמָה, וְרֵאִיתָ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הַיָּרֵחַ וְאֶת-הַכּוֹכָבִים, כֹּל צָבָא הַשְּׁמַיִם, וְנִדְחָתָ, וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וְעַבַדְתָּם] אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֵיךָ אֹתָם, לְכֹל הָעַמִּים, תַּחַת כָּל-הַשָּׁמַיִם; וְאֶתְּכֶם לָקַח ה' [וַיִּצְאָ אֶתְּכֶם מִפּוֹר הַבְּרִזָּל מִמִּצְרָיִם; לְהִיזֹת לֹו לְעַם נִחְלָה פִּיּוֹם הַיְּהוָה] (דברים ד:ט-טז) — באר כי הקדוש ברוך הוא נתנם לחלקם, לא לחלק ישראל. ולכך, לא מצינו בכל התורה בשום מקום שיאשים הכתוב את האומות בענין עבודה זרה, כי אם ישראל המיוחדים לחלקו יתעלה. וכן לא מצינו עונש לאומות בעבדם עבודה זרה, אלא אם כן עבדוה בארץ הקדושה. והראיה מן הכותיים; שלא נענשו בעבדם אותם בארצם, עד שבאו לארץ ועבדוה, ואז נענשו; שנאמר, [לֹא יָדְעוּ אֶת-מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ] וַיִּשְׁלַחֲבָם אֶת-הָאֲרִיזוֹת, וְהָגָם מִמֵּיתַיִם (אותן) [אוֹתָם], (כי לא ידעו) [פְּאֲשֶׁר אֵינָם יֹדְעִים אֶת-]מִשְׁפַּט אֱלֹהֵי הָאָרֶץ" (מלכים ב' ז:טו)....

תוספות על עבודה זרה דף ב, ד"ה "אסור לשאת ולתת עמהם", בא"ד (וע"פ כו"ב משכ"ר בתוספות על עבודה זרה דף נג, ד"ה "לאפוקי מדרב, דאמר: תיניק בן יזמן, בשם רש"י [מובא לקמן]; וע"פ כו"ב משכ"ר רמב"ם, בחידושו על עבודה זרה דף יג, ד"ה "והאידנא, נהוג עלמא לישא וליתן עמהם, לשאל ולהשאל, לפרוע ולהפרע, ואפילו ביום אידם"; ושם: "זעור אמרינו, דהני עובדי-כוכבים זמולות לא אירקי בעבודה זרה כולי האי; רשב"א, בחידושו על עבודה זרה דף ב, ד"ה "כתב בעל התרומות בשם רש"י זל, דעכשיו הוא מותר לשאת ולתת עמהם, ואפילו ביום אידם, דקים לן בגייהו רבזמן הזה לא אירקי כולי האי; וריטב"א, בחידושו על עבודה זרה דף ו, ד"ה "ההוא מינאה ושרד ליה דינרא קיסראנא לר' יהודה נשיאה ביום אידו"; דף סה, ד"ה "קים לי בנכרי ולא פלח לעבודת כוכבים"; וע"פ לקמן) ... וקשה; על מה שמכו העולם לשאת ולתת ביום איד העבודת כוכבים עמהם? ... ואין לומר, דהיינו טעמא, משום ד(עובדי כוכבים) [נכרים] שבחוצה לארץ לא עובדי עבודת כוכבים [הן]; אלא, מנהג אבותיהם ביד[יה]ם" (חולין דף יג); דהא, אמר שמואל בגמרא, "בגולה אינו אסור אלא יום אידם בלבד" (עבודה זרה דף יא; וע"פ כו"ז ס' דף ז); — משמע, הא, "יום אידם", מיהא, "אסור" ... לכך, נראה דטעם ההיתר משום דעובדי-כוכבים זמולות שבינו — קים לן בגייהו ולא פלחו לעבודת כוכבים. ומהאי טעמא, שרי לקמן בפרקא בתרא, "רב יהודה (ד) שדר ליה קורבנא לאבידרנא ביום אידו; אמר, (קים לי בגייהו) [ידענא ביה] ולא פלח לעבודת כוכבים" (עבודה זרה דף סד:דף סה); וכן, "רבא (ד) שדר (א)מטי ליה קורבנא לבר שישך ביום אידו) [אידם]; אמר, (קים לי בגייהו) [ידענא ביה] ולא פלח לעבודת כוכבים" (ס'ס)....

תוספות על עבודה זרה דף נז, ד"ה "לאפוקי מדרב, דאמר: תינוק בן יומו" בא"ד

... פירשו רשב"ם והריב"ן בשם רש"י, שכתוב בתשובת הגאונים, כי בזמן הזה אין איסור הנאה במגע עובר כוכבים ביין. כי עובדי כוכבים של עכשיו אין רגילין לנסך לעבודת כוכבים, וחשובין כאין יודעין בטיב עבודת כוכבים ומשמשיה, והווי להו כתינוק בן יומו. ועל זה, אנו סומכין לגבות יינות העובדי כוכבים בחובותינו...

מיהו, קשיא, סתם יינם — היאך נתיר בהנאה? כיון שגזרו על סתם "יינם משום בנותיהם" (שבת דף יז: ועבודה זרה דף לו: וע"ע מש"פ צטור, יורה דעה, סימן קכג), והא, גם עתה שייך זה הטעם?

ויש לומר, דמאי דגזרו סתם יינם לאסור בהנאה יותר מפתם ושמנם — היינו, משום דשכיחי לנסוכי לעבודת כוכבים. אבל, עתה, שבטל ניסוך, שאינם יודעים בטיב עבודת כוכבים — דיו להיות כפתם ושמנם או כבישולי עובדי כוכבים, לאסור בשתיה ולא בהנאה. והמחמיר תבא עליו ברכה.

ר' יחיאל בן יוסף מפאריז, ספר הויכוח (בעריכת ר' ראובן מרגליות [הוצאת עטרות, תשל"ה], ע' 21)

ועוד אוכיח לך כי כל הני גוים — לא כדרכן מיירי. שהרי, ידעת כי בכל נפשינו אנחנו שומרים את התורה; וכמה נסקלים ונשרפים ונטבעים ונהרגים ונחנקים יש ממנו עליה. וכל מה שאסור בהנך גוים — עבדינן בכס; דתנן, "לפני אידיהן של גוים שליש ה' ימים אסור לשאת ולתת עמיהם" (משנה עבודה זרה א:א) — תלך עתה ברחוב היהודים, ותראה כמה עושים אפילו ביום החגא! ועוד, תנן, "אין מעמידין בהמה בפנדקאות של גוים [מפני שחשודין על הרביעה. ולא תתיחד אשה עמך, מפני שחשודין על העריות. ולא יתיחד אדם עמך, מפני שחשודין על שפיכות דמים]" (סס ב:א) — ובכל יום, אנו מוכרים בהם לגוי, ועושין עמהם שותפות, ומתיחדין עמהם, ונותנים תנוקות שלנו תוך בתיהם להניק, ומלמדים תורה לגוי — שהרי, יש כמה גלחים יודעים לקרא בספר יהודית! ועוד, האיך נחשדתם "על הרביעה" (סס)? והלא, (אין) [אולי ל: יש] לכם דין ומשפט כיוצא בזה, שאתם עושים לרובע ולהורג את חבריך?...

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על משנה עבודה זרה א.א, ד"ה "יש מקשים בה" (וע"ע כ"רב משיב בבית הבחירה על חולין דף יג,

ד"ה "זהו ביאור המשנה; וע"ע כ"רב משיב בענין הנצרות שאינה עבודה זרה בבית הבחירה על תענית דף כז, ד"ה "אנשי מעמד אלו שהוכרנו; ועל עבודה זרה דף ו, ד"ה "למטה יתבאר

שלא נאמרו דברים אלו אלא בארץ" [סופו]; וע"ע משיב לקמן; וע"ע בענין הנצרות לקמן)

יש מקשים בה מצד "דבר שבמנין" (ב"מ דף ה-ה: וסנהדרין דף נט: ושם: "כל דבר שזמנו — לריב מנין אחר להתירו"); שאף על פי שבטל דבר, לא בטלה גזרה (עיין סס; וע"ע מש"פ רמב"ם, במשנה תורה, הלכות נגזרים כג: ושם: "אפילו בטל הטעם שנגזרו גזרו הראשונים או התקנו — אין האחרונים יכולין לנטל עד שיהו גדולים מזה"; ובענינו, ע"ע כ"רב מש"פ ר"ש, בפסקי הרא"ש על עבודה זרה פרק א, סימן א [על דף יא: נשאל לקמן]). ומתורצים, שאף הם לא גזרו אלא לפי מה שראו במקומות; שהרי שמואל אמר, "בגולה אינו אסור אלא יום (אחד) [אידם בלבד]" (עבודה זרה דף יא: וע"ע כ"רב סס דף ז), והלכה כמותו. והילכך, כל שנראה לפי המקום להתיר — אף ביום האיד מתיירין. והראיה, שהרי בפרק אחרון, אמרו, "רבא (שדר תקרובתא) [אמטי ליה קורבנא] לבר שישך ביום (אידו) [אידם]; אמר, (קים לי בגוואי) [ידענא ביה] ולא פלח [לעבודה זרה] [לעבודת כוכבים]" (סס דף סה; וגויסתו קרובה לגוי חספת על עבודה זרה דף כג, ד"ה "אסור לשאת ולתת עמיהם" [נשאל לעיל]).

ומכל מקום, לפי הסוגיא יש לי לדון. שאיני מוצא שיהא ניתר משום איבה אלא מה שאין בו אלא חשש הודאה; אבל, מה שיש לחוש בו למכשול שבגוף העבודה — לא, וכן, מצד גוים שבחוצה לארץ (ע"פ חולין דף יג:), לא הותר אלא לפני האיד; אבל, יום האיד עצמו — אסור (ע"פ עבודה זרה דף ז: ודף יא:), והרי, מנהג ההיתר — אף ביום האיד הוא!

ומתוך כך, עקר הדברים נראה לי, שדברים אלו כולם לא נאמרו אלא על עובדי האלילים וצורותיהם וצלמיהם. אבל, בזמנים הללו — מותר לגמרי.

ומה שאמרו בגמרא, 'נצרי לעולם' — אסור' (עיין דקדוקי סופרים על עבודה זרה דף ו. ודף ז: וע"ע תענית דף כז: ושם: "צאלח בשבת, מאזי טענא לא [היו אנשי מעמד מתענים]? אמר ר' יומאי: מפני הטורחים; וע"ע מש"פ רש"י, בפירושו סס: "שעשים אותו יום טוב שלהם") — אני מפרשו מלשון "נצרים באים מארץ [ה]מרחק" (ירמיהו ז:טו), האמור בירמיה; שקרא אותם העם "נצרים" על שם 'נבוכד-נצר' (ע"ע כ"רב נצר" ר' זוד קמחי, בפירושו על ירמיהו סס). וידוע שצלם השמש היה בבבל, ושכל עם נבוכד-נצר היו עובדים לו. וכבר ידעת שהחמה משמשת ביום ראשון כענין ראשי ימים; ומתוך כך, היו קורין לאותו יום, 'נצרי'; על שם שהיה קבוע לנבוכד-נצר על צד ממשלת חמה שבו. והדברים נראים וברורים.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על עבודה זרה דף ו, ד"ה "למטה יתבאר שלא נאמרו דברים אלו אלא בארץ"

למטה יתבאר שלא נאמרו דברים אלו אלא בארץ, שהיו הגוים באותו הזמן אדוקים באלילים ובאבות וידעונים ושאר מיני העבודות הקדומות. אבל, בחוצה לארץ, אינו אסור אלא יום האיד בלבד; שלא היו אדוקים באלילים, אלא ממנהג אבותיהם. ודים באסור יום האיד.

ולמדת שאין לסמוך מה שנהגו עכשיו להקל בענינים (אלא) [אלו] מצד שגוים שבחוצה לארץ מנהג אבות לבד בידיהם (ע"פ חולין דף יג:); שאין מקילין מטעם זה ביום האיד עצמו, אלא לימים שלפניו. ואם כן, על כל פנים, אתה צריך לטרוח ולהביא היתרה מצד אחר; שהרי, בזמן הזה, מנהג פשוט בכל הארצות לישא וליתן עם אותם שדרים ביניהם בכל דבר ובכל משא ומתן, ואפילו ביום החג שלהם.

וודאי נראה הטעם, שלא נאמרו דברים אלו אלא בזמנם, שהיתה עבודת האלילים מתפשטת להקרה ולהודאה — וכמו שתראה בזכירת ימי האיד שלהם — וכן, שהיו עובדים לצבא השמים, לחמה ולבנה ולמזלות, ולעצים ולאבנים; כמו שיתבאר בפרק שלישי...

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על עבודה זרה דף יג, ד"ה "ירוד" שהזכרנו, בא"ד (וע"ע כירב משיב בבית הבחירה על משנה עבודה זרה אט, ד"ה "לענין פסק, דבר זה לא נאמר אלא בארץ")
 ... וכבר בארנו שדברים אלו כלם בזמנם נאמרו, שהיו אותם הגוים אדוקים בעבודת האלילים. אבל, עכשיו, פסקה עבודת האלילים מרוב המקומות. ולפיכך, אין צורך לדקדק בהם בדברים שדקדקו בהם בחודשין ישנים ובתוספות כלל.

ר' עובדיה בן אברהם יר"א ברטנורה, פירוש המשנה, פירוש על עבודה זרה א:ב.
 ... והאידינא, נהוג עלמא היתר, אפילו בכל יום אידם; משום דקים להו לרבנן בגווייהו דלא אזלי ומודו. דכל הני דאתסרי בזו המסכת מיירי בעובדי גלולים ועבודת גלולים ממש.

רא"ש, פסקי הרא"ש על עבודה זרה פרק א, סימן א (על דף יא:), בשם רש"י

... ותימה על מנהג שלנו; שאין אנו נמנעין מלישא וליתן עמהן, וללוות ולהלוותן, לפורען ולפרע מהן, אפילו ביום אידם!
 ופירש רשב"ם בשם זקינו רש"י, דעכשיו, אין הגוים שבינינו עובדי כוכבים, ולא אזלי ומודי (ע"פ שו"ת רש"י, סימן שכ; וע"ע כו"ז מש"כ בתוספות על עבודה זרה דף סט; ד"ה "מוציא טעמא לא מותבין חמורא משום שייכא, בא"ד "פירש רשב"ם בשם רש"י"; רמב"ן, בחידושו על עבודה זרה דף נט; ד"ה "האי [עבודת כוכבים] דנסכיה [לחמריה] [לחמורא] דיראל", וכו'; בא"ד "וכתב הרב ר' שמואל, שגמא ר' שלמה זקנו זק"ל, בתשובות הגאונים; ורשב"א, בחידושו על עבודה זרה דף ג, ד"ה "לפרען [ולפרע] [ולפרע] מוס", בא"ד "כתב בעל התרומות בשם רש"י ז"ל, שם דף נו, ד"ה "בני (ה)שפחות (ש)גולו ולא טבלו", בא"ד "זכן כתב הר' יהודה בר' נתן ור' שמואל בשם רש"י ז"ל, ושם דף נח; ד"ה "כחו", וכו'; בא"ד "ולפי מה שכתבו הרב ר' יהודה בר' נתן ור' שמואל ז"ל בשם ר' שלמה ז"ל"; בדאמר בפרק קמא דחולין, "גוים" [נכרים] שבחוצה לארץ לא עובדי [עבודת] כוכבים הם; אלא, מנהג אבותיהם בידיהם" [חולין דף יג:]).

ואין לאסור משום דכל דבר שנאסר במנין "צריך מנין אחר להתירו" (ב"ב דף ה-דף ה: וסנהדרין דף נט; ושם: "כל דבר שצמין — צריך מנין אחר להתירו"; ובענינו, ע"ע כו"ז מש"כ ר' מנחם בן שלמה המאירי, בצ"ח הנחירה על משנה עבודה זרה א:ב, ד"ה "יש מקשים בה" [מוציא לעיל]). דהא, מהאי טעמא, שרי לקמן בפרקא בתרא, דקאמר, "רב יהודה שדר [ליה] קורבנא לאבודרינא [ביום אידם]; אמר, ידענא ביה דלא פלח לעבודת כוכבים" (עבודה זרה דף סד-דף סה). וירבא (שדר) [אמטי ליה] קורבנא לבר שישך [ביום אידם]; אמר, ידענא ביה דלא פלח לעבודת כוכבים" (ס) — אלמא, מעיקרא לא היתה גזירה, אלא לפי המקומות שעובדים עבודת כוכבים שם. דהא, דקאמר שמואל, "בגולה אינן אסור אלא יום אידם בלבד" (עבודה זרה דף יא; וע"ע כו"ז שם דף ז), משום דלא הוה אדוקי כולי האי. והשתא, דחזינו דגוים שבחוצה לארץ לא אדוקי כלל — אפילו ביום אידם יש להתיר. ...

ר' ישראל מקרימו, הגהות אשרי על פסקי הרא"ש על עבודה זרה פרק א, סימן כה, בשם ר' יצחק בן משה מווינא, באור זרוע

... ר' תם מתיר [לקבל שבעה מן העבודת כוכבים] להציל מידם [עין מש"כ בתוספות על שבת דף ג; ד"ה "שמא יתחייב לו שבד כוכבים שבעה", בא"ד "פירש ר' תם, בזמן הזה, טלן כשבעים בקדשים, ואין תופסין בהם אלהות" [מוציא לקמן]; וע"ע כו"ז מש"כ בתוספות על גיטין דף נ, ד"ה "תומנין שאמרו, כו', בין לשבעה בין לזעירית", ועל סנהדרין דף סג; ד"ה "אסור לאדם שיעשה שותפות, בשם ר' תם). והטעם משום ד"עובדי כוכבים" [נכרים] שבחוצה לארץ לא עובדי עבודת כוכבים הם; אלא, מנהג אבותיהם ביד[יה]ם" (חולין דף יג:)).

ר' יעקב ב"ר אשר בעל הטורים, טור, אורח חיים, סימן קנו, בא"ד (וע"ע כירב משיב שם, יורה דעה, סימן קמח [סופו], ושם: "האידינא, כתב הרשב"ם בשם רש"י, שהכל מותר; ולא עובדי אליל הם, ולא אזלי ומודי; וע"ע כירב משיב שם, שם, סימן קמט [סופו], ושם: "האידינא, נהגין היתר, לישא וליתן, להלוותן ולפרען, אף ביום אידם, מהטעמים שכתבתי למעלה)

... וגם רש"י התירו [לשאת ולתת עמהם ביום אידם] שאין [הגוים] עכשיו עובדי [גלולים] [עבודה זרה] [ע"פ שו"ת רש"י, סימן שכ; וע"ע כו"ז מש"כ ר"ש, בפסקי הרא"ש על עבודה זרה פרק א, סימן א] [על דף יא:]; ושם: "פירש רשב"ם בשם זקינו רש"י" [מוציא לעיל]; וע"ע כו"ז מש"כ בתוספות על עבודה זרה דף סט; ד"ה "מוציא טעמא לא מותבין חמורא משום שייכא, בא"ד "פירש רשב"ם בשם רש"י"; רמב"ן, בחידושו על עבודה זרה דף נט; ד"ה "האי [עבודת כוכבים] דנסכיה [לחמריה] [לחמורא] דיראל", וכו'; בא"ד "וכתב הרב ר' שמואל, שגמא ר' שלמה זקנו זק"ל, בתשובות הגאונים; ורשב"א, בחידושו על עבודה זרה דף ג, ד"ה "לפרען [ולפרע] [ולפרע] מוס", בא"ד "כתב בעל התרומות בשם רש"י ז"ל, שם דף נו, ד"ה "בני (ה)שפחות (ש)גולו ולא טבלו", בא"ד "זכן כתב הר' יהודה בר' נתן ור' שמואל בשם רש"י ז"ל, ושם דף נח; ד"ה "כחו", וכו'; בא"ד "ולפי מה שכתבו הרב ר' יהודה בר' נתן ור' שמואל ז"ל בשם ר' שלמה ז"ל").

ר' יוסף קארו, בית יוסף על טור, יורה דעה, סוף סימן קמח

"האידינא, כתב (הרמב"ן) [הרשב"ם] בשם רש"י, שהכל מותר" - כלומר, כל מה שזכר בסימן זה לאיסור, האידינא, "מותר" וטעמא, משום "דלא עובדי אליל הם" — כלומר, ראינן יודעים בטיב אליל; עד כאן. וכדאמרין בפרק קמא דחולין, "עובדי כוכבים זמולות" [נכרים] שבחוצה לארץ לא עובדי (אליל) [עבודת כוכבים] הם; אלא, מנהג אבותיהן בידיהם" (שם דף יג:); ולא אזלי ומודו.

ר' יוסף קארו, שלחן ערוך, שם, שם, סעיף יב (וע' כ"ב משפ"ר אברהם דאנציג, בחכמת אדם, כלל פז, סעיף ג) יש אומרים שאין כל דברים אלו אמורים אלא באותו זמן. אבל, בזמן הזה, אינם בקיאים בטיב אלילים. לפיכך, מותר לשאת ולתת עמהם ביום חגם ולהלוותם וכל שאר דברים.

בבא קמא דף לח. (וע' כ"ב ירושלמי בבא קמא דג [דף יד:] וספרי על דברים לג)

תנו רבנן: וכבר שלחה מלכות רומי שני סרדיוטות אצל חכמי ישראל, למדונו תורתכם. קראו ושנו ושלשו. בשעת פטירתן, אמרו להם: דקדקנו בכל תורתכם, ואמת הוא, חוץ מדבר זה — שאתם אומרים, "שור של ישראל שנגח [ל]שור של [כנעני] [נכרי] — פטור; [נ]של [כנעני] [נכרי] שנגח [ל]שור של ישראל — בין תם בין מועד, משלם נזק שלם" (משנה קמ"ג דג; וע' כ"ב חספתא דבא קמא דג: ודא-ג, כותיס ג, ומכילתא על אהר). ממנה נפסק: אי [נכרי]גף שור-איש את-שור [רעהו] (שמות כ"א:ה) דוקא — אפילו דכנעני כי נגח דישאל לאו דוקא — אפילו דישאל כי נגח דכנעני — לחייבו ודבר זה אין אנו מודיעים אותו למלכות.

תוספות על בבא קמא שם, ד"ה "קראו ושנו ושלשו" (מובא גם ע"י רשב"א, בחידושי על בבא קמא שם, ד"ה 'למדנו תורתכם קראו שנו ושלשו'; בשמם) ואם תאמר, והא, אמרינן בחגיגה, המלמד תורה לעובד כוכבים — עובר בעשה ד"מגיד דבריו ליעקב [חקיו ומשפטיו, לישאל: לא עשה כן לכל-גוי, ומשפטים בל-ידעים] (תהלים קמ"ט:כ); הדרשה ע"פ תגינה דף יג, וס: "ואמר ר' חנין: אין מוסרין דברי תורה לעבד כוכבים; שנאמר, ל' א' עשה כן לכל-גוי, ומשפטים בל-ידע" (תהלים קמ"ט:כ)!

יש לומר, דבעל כרחם עשו, על פי דברי המושל. ולא נתחייבו למסור עצמן. אי נמי, עשו עצמם גרים, כדאיתא בספרי דפרשה "אף ח"ב עמים" (דברים לג).

מהרש"ל, ים של שלמה, בבא קמא, פרק ד, סימן ט, ד"ה "דין שאסור ללמוד תורה עם הגוים" וכו', בא"ד

... שמעינן מהאי ברייתא (עין בבא קמא דף לט, [משנה לעיל]) דאסור לשנות דברי תורה, אף כי הסכנה; וחייב למסור עצמו עליה. דלפי חד שינוי דתוספות (ס, ד"ה "קראו ושנו ושלשו" [משנה לעיל]), שמלכות הרשעה גזרה עליהם. ולמה לא ייראו חכמים שתעליל מלכות הרשעה עליהם? הלא, לא תמצא דבר קשה כזה, לומר בפני האומות שאנחנו פטורין מהזיוקן, והם חייבים? וכי לא היה ראוי לחוש חס ושלום לכמה שמדות וחורבות וליפוק מיניה — בפרט מלכות הרשעה, שכל מחשבתם רק [להתגלל] [...] [להתגלל] (ע"פ צראשית מ"ג:ח) על שונאינו [לזן כג' נאור]! ואם כן, היה להם לשנות, או שניהם חייבים או שניהם פטורין?

אלא, שמע מינה, שמחויבים אנו למסור על קידוש השם. ואם, חס ושלום, ישנה הדין — הוה ככופר בתורת משה. ומסתמא איירי כגון שהשרים שאלו בפרטים על כל דין ודין, שור של ישראל שנגח לשל נכרי, ושל נכרי שנגח לשל ישראל. ועל כן, השיבו האמת על קדושת השם; כי לא היה יכולת בידם לשמט את עצמם מדין זה...

לומר על הפטור חייב או להיפך — היה ככופר בתורת משה. מה לי דיבור אחד, מה לי כל התורה? כדאיתא בפרק ג דיומא, "אמר רב) [ואמר ר' אלעזר] כל (השוכח) [המשכח] דבר (אחד מכל תלמודו) [מתלמודו] גורם גלות לבניו; שנאמר, צַתְּשַׁכַּח תּוֹרַת אֱלֹהִים, אֲשַׁכַּח בְּנֵיךָ גַם-אֲנִי (סע' ד:ז)" (וי"א דף לט). אלמא, דבר אחד מתורה הוא נקרא, 'תורת ה'

ר' אליהו מזרחי, שו"ת הרא"ם, סימן מח, ד"ה "התשובה — טעה בזה טעות מפורש", בא"ד

... יש הרבה מאומות העולם שמאמינים בה, ואינם ישראלים...

ר' אליעזר אשכנזי, מעשי ה', "מעשי מצרים על הגדה של פסח", ד"ה "שפך חמתך", כו', בא"ד

... הפסוקים הללו המה לעדים, שאנחנו אומרים שישפוך חמתו דוקא על הגוים אשר לא ידעוהו; שהם מכחישים יציאת מצרים, שלא הגיע אליהם ענין האותות והנפלאות ההם. וזה מבואר מאד; שכל האומות האלה אשר גלות האומה הישראלית מפורת ביניהם, כלם הגיע אליהם יציאת מצרים על ידי תורת משה, הנעתקת ללשונות, ומאמינים בה וידעו עניניה. הרי, אנו מבארים שהיודעים שמו — תחת צל חסדו ישכנו. ואנחנו נשמור נפשנו מחטוא לה; שאין אנחנו מקללים לידועים שמו. ולפי שמחריבי בית המקדש הרומיים הקדמונים היו עובדי גלולים ועשו מעשה רצח ותעתועים נוראים, ולכך, ביאר הכתוב, שהם אשר החריבו בית המקדש לא ידעו את ה' ואכלו "אֶת-יַעֲקֹב, וְאֶת-גְּוֵהוּ הַשְּׁמוֹ" (תהלים ע"ט:ז; וע' כ"ב ירמיהו י"ב:ה). אבל, עתה, שהאומות הללו — וכן הישמעאלים — אף שלא קבלו את תורתנו, בכל זאת, יען שהם יודעים את ה' ומודים ביציאת מצרים, חלילה לנו מלקללם מפאת דתנו או מרוע לב...

ר' משה בן נפתלי הירש רבקה, באר הגולה על חושן משפט, סימן תכה, סעיף ה, אות ש (וע"ע כיו"ב מש"כ בענין האיטור להטעות עובדי כוכבים ומזלות בבאר הגולה שם, סימן רלא, סעיף א, אות ב, וע"ע מש"כ בענין טעותם ואבירתם של עובדי כוכבים ומזלות בבאר הגולה שם, סימן רסו, סעיף א, אות ב [מובא לקמן]; שם, סימן שמח, סעיף ב, הגה, אותיות ד"ה, ושם הרגיש: "ואני כותב זאת לדורות"; ושם, סימן שפח, סעיף יב, הגה, אות ס, באשר ל"התיקון והמנהג שמנהיגי הקהלה יצ"ו עומדים על המשמר שלא לעשות שקר ועולה לאומות")

"העובדי כוכבים ומזלות שאין בינינו ובינם מלחמה, ורועה בהמה דקה מישראל במקום שהשדות הם של ישראל, וכיוצא בהם — אין מסבבין להם המיתה, ואסור להצילן" - לא אמרו חכמינו ז"ל דבר זה אלא על העובדי-כוכבים ומזלות שהיו בזמניהם, שהיו עובדי כוכבים ומזלות, ולא היו מאמינים ביציאת מצרים ובחדוש העולם. אבל, אלו הגוים — אשר אנחנו אומה ישראלים חוסים בצל שלהם ומפוזרים ביניהם — הם מאמינים בחדוש העולם וביציאת מצרים ובעיקרי הדת, וכל "כוונתם לע"ש, שמים נאָרְץ" (תהלים קטו:טו, קכ"א:ב, קכ"ד:ט, קל"ג, וקמ"ו), "כמו שכתבו הפוסקים והביאו רמ"א, באורח חיים, סימן קנו, בהגה [מוצא לקמן]; לא די שאין איסור להצילן, אלא, אפילו אנחנו מחוייבים להתפלל בשלוםם. וכאשר האריך בזה [ר' אליעזר אשכנזי] בעל מעשה ה' [במעשי ה', "מעשי מלכים על הגדה של פסח"; מוצא לעיל], בסדר הגדה בפסוק "שפך חַמַּתְךָ, (על-) [אֶל-] הגוים אֲשֶׁר לֹא-יִדְעוּךָ [ועל מַמְלְכוֹת, אֲשֶׁר בְּשִׁמְךָ לֹא קָרְאוּ. כִּי אָכַל אֶת-יַעֲקֹב, וְאֶת-נְהוֹ הַשְּׂמֹנֶה]" (תהלים ע"ו:ז-י); וע"ע כיו"ב ירמיהו י"ב), שדור המלך ע"ה התפלל לשפוך על העובדי כוכבים ומזלות אשר אינם מאמינים בחידוש העולם וענין האותות והנפלאות אשר עשה ה' יתברך לנו במצרים ובמתן תורה. אבל, הגוים אלו — אשר אנחנו בצילם חיים וחוסים תחת כנפיהם — הם מאמינים בכל אלה, כמו שכתבתי; ועל משמרתינו אנחנו עומדים להתפלל תמיד על שלום המלכות והשרים להצלחתם ועל כל מדינות ומקומות ממשלתיים. וכתב הרמב"ם דהלכה כר' יהושע, בפרק "חלק", דף קה, עמוד א, דאפילו "חסידי (עובדי-כוכבים ומזלות) [אומות העולם] — יש להם חלק לעולם הבא" (כ"פ רמב"ם, בפירוש המשנה, פירוש על סנהדרין י"ב; במשנה תורה, הלכות תשובה ג"ה, הלכות עדות י"א, והלכות מלכים ח"א [מוצא לעיל]; ובאגרתו אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד "זמנה ששאלת על האומות, וכו").

ר' יאיר חיים בן משה שמשון בכרך, שו"ת חות יאיר, סימן א, ד"ה "השגה יא ויב", בא"ד (וע"ע מש"כ ר' יעקב עמדין, בסדר עולם רבה וזוטא ומגלת תענית מוגהים ומבוארים על ידו, "מקרה זר שארע בשנה זו" ו"תשובת המחבר לנגידי ועד רבני ארבע ארצות ששאלוהו על ענין זה" ו"תשובת המחבר לשואלו על אודות המינין שמטעים לנוצרים" [המבואר: שרודר, תקי"ז], דף לג. דף לה, וכיו"ב כלשונו מש"כ בספר שמוש, חלק ב — מתג לחמור, "רסן מתעה" (אמשטרם, תקי"ח), דף טו. דף יז, ושם הרגיש שכתב דבריו, "לא כמחניף, חלילה, כי, תודה לא-ל, אֲנִי, שְׁלָמִי אֶמְנִי יִשְׂרָאֵל" [ע"פ שמואל ז כ"ט], ונדעתי מ"שארית ישראֵל ל-א" [...]. יְדַבְּרוּ כָּזָב, וְלֹא-יִפְצֹא בְּפִיהֶם לְשׁוֹן תְּרֵמִית" [ע"פ לפניני ג"ג]; וע"ע מש"כ ר' יחזקאל בן יהודה סג"ל לנדא, בשו"ת נודע ביהודה מהדורא קמא, "התנצלות המחבר" [ע' 8]; וע"ע מש"כ ר' משה ב"ר מנחם מענדל קוניץ מאובן, בספר בן יוחאי, "מודעה" [נווין. געארג האלצינגער, תקע"ה, ע' 2] ... כמו שאמרו בש"ס ובפוסקים בכמה דוכתי דגוים בזמן הזה "לאו עובדי (עבודה זרה) [עבודת כוכבים]" (חולין דף י"ג) נינהו לכל מילי, אחר שמאמינים בבורא שמים וארץ יתברך שמו. וכל הנמצא לרעה בגוים בש"ס ופוסקים — לא נכללו הם בזה....

ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין, ערוך השלחן, יורה דעה, סימן רנד, סעיף ג, בא"ד (מובא גם ע"י ר' אליעזר יהודה וולדינברג, בשו"ת ציץ אליעזר, חלק טו, סימן לג, ד. אם מותר לקבל נכרי בהתנרבות בבית החולים, אות ד, ושם: "הערוך השלחן, ביורה דעה, סימן רנד, סעיף ג, כותב נמי, ועוד ביתר החלטיות, להתיר מכח זה קבלת צדקה מהם בזמנינו, היות זאין בינינו עובדי כוכבים"; וע"ע מש"כ ר' ברוך הלוי עפשטיין, בתורה תמימה על שמות כאלה, אות רעז; על ויקרא כה"י, אות פג; ועל דברים כ"ג, אות כב, ולג"ב, אות ג; וע"ע מש"כ בתורה תמימה על דברים ז"ב, אותיות א-ג) ... שהרמב"ם כתב בפרק י מ[משנה תורה, הלכות מלכים, דין י, וזה לשונו, "בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה [למעט אס עסק בתורה או שנת] כדי לקבל שכר — אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה. ואם הביא עולה — מקבלין ממנו. נתן צדקה — מקבלין ממנו. ויראה לי, שנותנין אותה לעניי ישראל, הואיל והוא ניזון מישראל, ומצוה [עליהם] להחיותו. אבל" וכו' [העובדי-כוכבים ומזלות שנתן צדקה — מקבלין ממנו, ונותנין אותה לעניי עובדי-כוכבים ומזלות]; עד כאן לשונו. ומיירי בזמן הבית ושקבל עליו שלא לעבוד עבודת כוכבים; עיין שם. וגם עתה, הפרנסה זה מזה; ואין בינינו עובדי כוכבים.

תוספות על בכורות דף ב: ד"ה "שמה יתחייב לו עובד כוכבים שבועה", בא"ד (וע"ע כ"י"ב מש"כ בתוספות על גיטין דף נג, ד"ה "יתומין שאמרו, כו, בין לשבועה בין לזיבורית", ועל סנהדרין דף סג, ד"ה "אסור לאדם שיעשה שותפות", בשם ר' תם.

וכ"פ בשמו ר' משה בן יעקב מקוצי, בסמ"ג, עשה פב, דיני השתוף, בא"ד "דבר הידוע לשני שותפין"; ר' מאיר בן יקותיאל הכהן, בהגהות מיימוניות על משנה תורה, הלכות שלוחין ושותפין הי; אות ה; ר' מנחם בן שלמה המאירי, בבית הבחירה על סנהדרין דף סג, ד"ה "גדולי הרבנים כתבו" [מובא לקמן]; ר"ש, בפסקי הרא"ש על סנהדרין פרק ז, סימן ג [על דף סג]; ור' ירוחם ב"ר משולם, בתולדות אדם וחוה, ספר אדם, נתיב יז, חלק ה, ד"ה "וכתב ר"י" [דף קנט:]; מובא לקמן]. וע"ע מש"פ ר' יעקב ב"ר אשר בעל הטורים, בטור, חושן משפט, ראש סימן קפב, ומש"פ ר' יוסף קארו, בבית יוסף על טור, שם, שם, ד"ה "אסור להשתתף עם עובד כוכבים ומזלות", וכו', רמ"א, בדרכי משה הארוך, שם, אות א, ר' יהושע פלק כ"ץ, בפרישה, שם, אות א, ור' יואל סירקש, בבית חדש, שם, ד"ה "אסור להשתתף עם עובד כוכבים ומזלות", וכו'.

ואמנם, הש' דעת רש"ם בתוספות על סנהדרין ובכורות שם; וע"ע מש"פ רמב"ם, במשנה תורה, הלכות שלוחין ושותפין הי; וע"ע בענין שותף מש"כ ר' יום טוב ליפמן בן נתן הלוי ה"ר, בפלפולא חריפתא על פסקי הרא"ש שם, שם, אות ה; ר' אפרים בן יעקב הכהן מולנא, בשרת שער אפרים, סימן כד; ר' יונה בן אליהו לנסופר, בשרת מעיל צדקה, סימן כב, בא"ד "הנה, לכאורה, מה שכתב רמ"א; ר' רפאל בן יקותיאל ויסקינדו הכהן, בשרת ושכ הכהן, סימן לת; ר' שמואל ב"ר יחזקאל סגל לנרא, בשרת נודע ביהודה מהדורא תניינא, חלק יורה דעה, סוף סימן קמח, בא"ד "הנה אני אומר"; ר' יוסף ב"ר מאיר תאומים, בפרי מגדים על אורח חיים, סימן קנו, אשל אברהם ס"ק ב, ועל יורה דעה, סימן סה, שפתי דעת ס"ק יא, בא"ד "הנה הטור"; ור' שמואל בן נתן נטע הלוי קעלין, במחצית השקל על מגן אברהם, שם, שם, ס"ק ב; וכ"פ בשם ר' אפרים זלמן מרגליות, ביד אפרים על יורה דעה, סימן קמו, סעיף ג, הגה; ר' עקיבא איגר, בהגהותיו על אורח חיים, שם, סעיף א, הגה; ר' משה סופר, בחתם סופר על מגן אברהם, שם, שם, שם; ור' אברהם צבי הירש בן יעקב אייזענשטאט, בפתחי תשובה על יורה דעה, שם, שם, ס"ק ב.

אך, הש' מש"כ ר' יום טוב ליפמן בן נתן הלוי ה"ר, בפלפולא חריפתא שם, ור' אפרים זלמן מרגליות, ביד אפרים שם, שאין בן דעת התוספות והרא"ש, ומש"כ ר' רפאל בן יקותיאל ויסקינדו הכהן, בשרת ושכ הכהן שם, ור' אברהם צבי הירש בן יעקב אייזענשטאט, בפתחי תשובה שם, שאין בן דעת הרמ"א, וכן הביא בפתחי תשובה דעת ר' ישעיה ברלין [פיק] מברעסלא, במכתבו לר' משה ב"ר יעקב ישראל חגיזי [שצויין במשנת חכמים, הלכות יסודי התורה, לא תעשה א], שאין בני נח מזהירים כלל על השיתוף. וכן נראה ממש"כ ר' שבתי ב"ר מאיר הכהן, בשפתי כהן על יורה דעה, סימן קנא, סעיף א, הגה, ס"ק ז, ע"פ דברי רמ"א, בדרכי משה הארוך על טור, שם, שם; הגר"א מולנא, בביאורו על אורח חיים, שם, אות ו, ד"ה "אלא שמשתפין" [מובא לקמן]; ור' צבי הירש חיות, בתפארת לישראל, ד"ה "זאם ככה התנהגו עם אותן עובדי כוכבים ומזלות", וכו' [ע' תפ"ת:]; מובא לקמן]. וע"ע שאר מקורות, שנכריס אינם מצווים על השתוף, שהביא ר' ראובן מרגליות, במרגליות הים על סנהדרין דף סג, אות ח. וע"ע לקמן).

... פירש ר' תם, בזמן הזה, כולן נשבעים בקדשים, ואין תופסין בהם אלהות. ואף על פי שמזכירין [עמהם] שם שמים וכוונתם [לדבר אחר], מכל מקום, אין זה [שם] עבודת כוכבים; כי דעתם לשם 'עשה, שמים וארץ' (תהלים קטו:טו, קלא:ב, קלד:ג, קלד:ד, קלד:ה, קלד:ו). ואף על גב ש'משותף שם שמים ודבר אחר' (סוכה דף מה:; וע"ע כ"י"ב סנהדרין דף סג), אין כאן [ו]לפני עזר, לא תתן מְכַשֵׁל" (ויקרא יט:יד); דבני נח לא הוזהרו על כך. ולדידן, לא אשכחן איסור בגרם שיתוף.

רא"ש, תוספות רא"ש על סנהדרין דף סג, ד"ה "אסור לאדם שיעשה שותפות עם הגוי", בא"ד (וע"ע כ"י"ב מש"כ בפסקי הרא"ש על סנהדרין פרק ז, סימן ג [על דף סג]; וע"ע כ"י"ב בענין הנצרות לקמן.

והש' מש"כ ר' סעדיה גאון, באמונות ודעות, מאמר ב — בשמחשד הרברים אחד, פרק ה [ע"פ תרגום ר' יוסף קאפח מהמקור הערבי], ורש"י, בפירושו על תענית דף כז, ד"ה "מפני הנוצרים"; ומש"פ רמב"ם, בפירוש המשנה, פירוש על עבודה זרה אג"ד, ובמשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים ט.ד והלכות מאכלות אסורות יא:ז; ומש"כ רמב"ן, בחידושו על עבודה זרה דף כז, ד"ה "והאי דאיתסי ר' אבהו ממיני, וכו', ורשב"א, בחידושו על עבודה זרה דף ב, ד"ה "לְפָרְעָן וְלְפָרַע מְהָם". וע"ע בענין הנצרות בזמן הזה מש"כ ר' משה מרגליות, במראה פנים על ירושלמי עבודה זרה א.א. [דף א.], ד"ה "במה דברים אמורים? בגוי שאינו מכיר, וכו', ור' צבי הירש חיות, בקונטרס אחרון, ד"ה "ומה שכתב רום מעלתו בשם הריטב"א", וכו' [ע' תת"ל], לדעת רמב"ם. אך, הש' בענין הנצרות [והאסלם] מש"כ האחרונים המובאים לעיל; וע"ע מש"פ הפוסקים המובאים לקמן).

... ור' תם אומר ... דבזמן הזה נשבעין בקדשין שלהם, ואין תופסין בהן אלהות. אף על פי שמזכירין שם שמים וכוונתן לישו הנוצרי, מכל מקום, אינם מזכירין שם עבודה זרה; וגם דעתם ל'עשה, שמים וארץ' (תהלים קטו:טו, קלא:ב, קלד:ג, קלד:ד, קלד:ה, קלד:ו). ואף על גב ש'משותף שם שמים ודבר אחר' (סוכה דף מה:; וסנהדרין דף סג), לא אשכחן דאסור לגרום לאחרים לשתף; ומשום "וְלֹא תִתֵּן מְכַשֵׁל" (ויקרא יט:יד) ליכא, דבני נח לא הוזהרו על כך.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על סנהדרין דף סג, ד"ה "גדולי הרבנים כתבו", בא"ד (וע"ע כ"י"ב מש"כ בענין הנצרות שאינה עבודה זרה — ושלשון נוצרים' בגמרא הוא על שם נבוכדנצר, וכדאיתא בנביא, 'נְצָרִים בְּאֵימַם מֵאַרְצֵי הַמִּצְרַיִם' [יחזקאל יח:ו]; ע"ע מש"כ ר' זוד קמו, בפירושו על יחזקאל יח:ו, והכוונה לבבלים — בבית הבחירה על תענית דף כז, ד"ה "אנשי מעמד אלו שהוכרנו"; ועל משנה עבודה זרה א.א, ד"ה "ש מקשים בה" [מובא לעיל], ועבודה זרה דף ו, ד"ה "למטה יתבאר שלא נאמרו דברים אלו אלא בארץ [סופו])

... וכן כתבו, שבזמן הזה, מידו, רוב העולם מכוונים בשבועותיהם לשם בורא העולם, ואין כאן עבודה זרה. ואף על פי שנשבעין לפעמים בשם קצת מתים מהם חשובים אצלם, מכל מקום, אין תופסין אותם בשם אלהות, ואין כאן עבודה זרה.

שביום אידם לא יכנס לביתו ויתן לו שלום (ע"פ גיטין ס, ושם: "דתניא: לא יכנס אדם לביתו של עובד כוכבים זיוס חגו ויתן לו שלום"); שאף הוא מספר לו ענין האיר הנעשה לשם כוכב פלני או מזל פלני או קדש פלני, ושבו בכך וכך, ולבו מגמגם בדבר, ושמה יבא לידי תקלה. אלא, שאם מוצאו בשוק, נותן לו שלום; ואף זה, ביום אידם, מיהא, לא בסבר פנים המראים חבה והתדבקות (ע"פ שם: "מלאו בשוק, נותן לו בשפה רפה ונכונד ראש"), שמה מתוך פנאי שלו ותשוקתו בספור כח גלילי ימשך עמו.

ומכל מקום, אמות הגדורות בדרכי הדתות ומאמינים במציאותו יתברך לאחדותו ויכלתו — אף על פי שמשתבשין בקצת דברים לפי אמונתנו — אין להם מקום בדברים אלו.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על משנה בבא קמא דג, ד"ה "שור של ישראל שנגח שור של נכרי"

(מובא גם ע"י ר' בצלאל אשכנזי, בשיטה מקובצת [אסיפת זקנים] שם דף לח, בשמו; וע"ע כיו"ב משי"כ בבית הבחירה על כתובות דף טו, ד"ה "מחצה על מחצה — הרי זה ישראל, ועל בבא קמא דף פג, ד"ה "זה שהתרנו במשנה")

שור של ישראל שנגח שור של נכרי — פטור מדין "[נְכִי-יִגְן שוֹר-אִישׁ אֶת-שׁוֹר] רַעְיוֹ" (שמות כ"א:ל). ושל נכרי שנגח של ישראל — בין תם בין מועד, משלם נזק שלם (ע"פ משנה בבא קמא ד:ג; וע"ע כיו"ב תוספתא בבא קמא א"א: וד:א-ב, כותיס ב, מכילתא על שמות ס, בבא קמא דף יג: ודף לח-דף לט:; וירושלמי בבא קמא א"ב: [דף 7.7] ודג: [דף 7.7-7.7]). מתוך שאין חסים על ממון זולתם, קונסין אותם, שלא ירגילו עצמם להזיק. ולפי מה שנאמר בגמרא, דוקא בעממים שאינם גזורים בדרכי דתות ונימוסים; כמו שאמר עליהם בגמרא, "ראה שבע מצות שקבלו עליהם בני נח. [כיון] שלא קיימו(ם), עמד והתיר ממונם [לישראל]" (בבא קמא דף לח; וע"ע כיו"ב ירושלמי בבא קמא ד:ג; [דף 7.7-7.7]). כל שעה שהדין מחייבם בכך — הא, כל שבע מצות בידם (בענין שבע מצות בני נח. עיין סנהדרין דף נו, ושם: "תנו רבנן: שבע מצות נלוטו בני נח — [א] דינין, [ב] זכרית השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי עריות, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגזל, [ז] ולבד ען החיי; וע"ע שם דף נו; וע"ע כיו"ב בראשית רבה לד:; ושם: "על שבעה דברים נלוטו בני נח — [א] על עבודת כוכבים, [ב] ועל גילוי עריות, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זכרית השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל לבד ען החיי; וע"ע שם; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"א: ואל"ף), דינם אצלנו כדיננו אצלם; ואין נושאים פנים בדין לעצמנו. ומעתה, אין צריך לומר שכן באומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על בבא קמא דף קיג. דף קיג, ד"ה "היה המוכס מעובדי האלילים הקדומים"

ואילך (מובא גם ע"י ר' בצלאל אשכנזי, בשיטה מקובצת [אסיפת זקנים] שם דף קיג, ור' צבי הירש חיות, בתפארת ישראל, ד"ה "זאם ככה התנהגו עם אותן עובדי כוכבים ומולות, וכו' [ע' תצ, מובא לקמן], בשמו; וע"ע כיו"ב משי"כ בבית הבחירה על קידושין דף יז, ד"ה "הגוי, אף על פי שהוא מעובדי האלילים; וע"ע משי"כ בן אשר, בכד הקמח, אות גימל, ערך "גולה" [מובא בכתבי ר' בחיי, בעריכת ר' חיים רב שעוועל (ירושלים: מוסד הרב קוק, תשל"ו), ע' צה], "בזמן הזה, שיתחייב אדם" להחזיר טעותו של גוי)

היה המוכס מעובדי האלילים הקדומים שאינם גזורים בדרכי הדתות, והבריח ממנו את המכס — הואיל ואין כאן גזל גמור ולא חלול השם, אין מקפידין על כך. וכן, אחד מאלו שבא עם ישראל לדין בערכאות של דיני ישראל, אם הדיין יכול לזכותו בדיני ישראל — מוטב; ואם לאו — יחזור לזכותו מצד נימוסיהם ומנהגותיהם. והרי, רשאי לומר, אף אתם, כך דינכם. ואם לאו, הואיל ואינו מוצא לפטרו בצד טענה — יחייבוהו ויכריחוהו לשלם; שלא יאמרו, נושאים הם פנים לעצמם.

ומכל מקום, באותם הגזורים בדרכי הדתות, לא נאמר כן; אלא, אם באו לפנינו לדין, אין מעבירין להם את הדרך "בְּמֵלֵא מַחֲט" (ע"פ משנה עירובין יג:); "אלא, יקוב (את) הדין את ההר" (תוספתא סנהדרין א"ג, יבמות דף כג, סנהדרין דף ו; ירושלמי סנהדרין א"א: [דף 3.3], ומדרש תהלים ל"ה), (אין) [אם] לו, (אלא) [אם] לשכנגדו (וע"ע כיו"ב בענין דין גר תושב מש"פ רמב"ם, במשנה תורה, הלכות מלכים י"ב).

נמצא, שאף עובדי האלילים ושאנים גזורים בדרכי הדתות — אסור לגולם. ואם נמכר לו ישראל, אסור לצאת מידו בלא פדיון. וכן, אסור להפקיע את הלואתו. ומכל מקום, אין אדם חייב לחזר אחר אבדתו, כדי להחזירה לו. ולא עוד, אלא, אף מי שמצא אבדתו — אינו חייב להחזירה; שמציאה מקצת קנין הוא, וחזרתו דרך חסידות; ואין אנו כפופים לחסידות למי שאין לו דת. וכן טעותו — אם טעה מאליו שלא מתחבולתו ולא מהשתדלותו, אין הכרח בהשבתו. ומכל מקום, אם נודע לו על כל פנים, חייב להחזירו. וכן, אף באבדה, כל צד שיהא חלול השם בעכובה, מחזירה. הא, כל שהוא מעממין הגזורים בדרכי הדת ועובדי האלילים על איזה צד, אף על פי שאמונתם רחוקה מאמונתנו — אינם בכלל זה; אלא, הרי הם כישראל גמור לדברים אלו, אף באבדה ואף בטעות ולכל שאר הדברים, בלא שום חלוק.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על בבא מציעא דף ב, ד"ה "המציאה, אף על פי שראה אותה, בא"ד"

... לענין אבדת עובדי האלילים — שלא "סוף דְּבָר" (ע"פ קהלת י"ג); שאם לא באה לידו אינו חייב להשתדל ולחזר אחריה כדי להמציאה לבעליה, אלא אף מי שמצאה והגיע לידו אינו חייב להחזירה (ע"פ בבא קמא דף קיג, בבא מציעא דף כד, סנהדרין דף טו; וירושלמי בבא מציעא ב"ה: [דף 1.1]; וע"ע מכילתא על שמות כג:); שהרי "וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְחַמְרוֹ, וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ, וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל-אֲבֵדֹת אֲחֵיךָ אֲשֶׁר-תִּאֲבֹד מִפְּנֵיךָ וּמִצִּיֹּאֲתָהּ" (דברים כג:); הנאמר במקרא, שהגיעה לידו משמע. ואף על פי כן, נאמר שם, "לְכָל-אֲבֵדֹת אֲחֵיךָ" (ס); ואין אחזה לעובדי האלילים, שאינם תחת גדר הדתות, עם האומות הגדורות בדרכי הדת; כמו שבארנו בפרק "הגוֹזֵל" (עיין מש"כ בבית הבחירה על בבא קמא דף קיג-דף קיג, ד"ה "היה המוכס מעובדי האלילים הקדומים" ואל"ף [מבא עליו]).

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על כבא מציעא דף כז, ד"ה "כבר בארנו על אבדת עובדי אלילים", בא"ד ... לא נאמר אלא "[וכן תעשה לחמרו, וכן תעשה לשמלתו, וכן תעשה לכל] אבדת אחיך [אשר-תאבד ממנו ומצאתה]" (דברים כג:); והוא כל מי שהוא גודר בדרכי הדתות.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על כבא מציעא דף נט, ד"ה "כל שגדור בדרכים הדתיים" (וע"ע מש"פ רמב"ם, במשנה תורה, הלכות מכירה יג; והש"ש בפירושו המשנה, פירוש על כלים יבז, בענין איסור "הבדיל והתחבולה ומיני הרמאות והאונאות והעקיפים על העובר כוכבים") כל שגדור בדרכים הדתיים — הרי הוא בכלל אונאה. אבל, עובדי האלילים אינם בכלל אחוה, כדי לכלול בדין אונאה הבאה דרך מקח וממכר. כלל אמרו חכמים, "[ל]א תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה:יז) — "עם שאתך בתורה ובמצות — אל תונוהו" (בבא מציעא דף נט; וע"ע כו"ז צמחות דף יג).

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על עבודה זרה דף כ, ד"ה "כבר ידעת כמה החמירה תורה" (מובא גם ע"י ר' אליעזר יהודה ולדינברג, בשורת צ"ץ אליעזר, חלק טו, סימן מז, "בהאיסור לשבח או לחבב מעשיהם דבריהם של עובדי כוכבים", אות ה, בשמו, ושם העתיק לשונו לדינא: "כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמדות בא לקות — אין ספק ש[אף בשאין מכירו] מותר"; ר' עובדיה יוסף, בשורת יביע אומר, חלק ח, חושן משפט, סימן ב, "בענין היתר המכירה בשביעית, ובדין ספק ספיא נגד חוקת מרה קמא", אות א, וכן העתיק לדינא בענין היתר מכירת קרקעות ארץ ישראל לישמעאלים, משום "שבנו שאינו עובד עבודה זרה לא שייך איסור [ל]לא תתנבם" [דברים ז:]; ור' פנחס זביחי, בשורת עטרת פז, חלק א, כרך ג, חושן משפט, סימן יב, "עוד בענין הנוכר לעיל, להקדים משא ומתן עם ישראל קודם לנכר"; ד"ה "ונומתי לו"; וכן העתיק לשונו לדינא בענין נתינת מתנת חנם לישמעאלים. וע"ע כ"רב משיב בבית הבחירה על פסחים דף כא, ד"ה "כבר ביארנו במסכת עבודה זרה; וע"ע משיב בבית הבחירה על חולין דף קיד, ד"ה "כל הנבלות, אף על פי שנאסרו באבילה". וע"ע מש"פ רשב"א, בשורת, חלק א, סימן ח, וספר החינוך, מצוה תכו, "שלא לחון על עובדי עבודה זרה; שלא שייך איסור [ל]לא תתנבם"; בכ"ר שאינו עובד עבודה זרה. וע"ע מש"פ בטור, חושן משפט, סימן רמט, ומשיב עליו ר' יוסף קארו, בבית יוסף על טור, שם, שם, ד"ה "איסור ליתן מתנת חנם לעובד [עבודת] כוכבים, אבל, מותר ליתן לגר תושב", וכו', ור' יואל סירקש, בבית חדש, שם, שם, ד"ה "איסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת [גלולים] [כוכבים]; וע"ע שאר מקורות לכך שהביא ר' עובדיה יוסף, בשורת יביע אומר, שם, שם, וע"ע משיב ר' ברוך הלוי עפשטיין, בתורה תמימה על דברים זב, אותיות א"ג, שאיסור [ל]לא תתנבם" איירי רק בשבעה אומות ולא בשאר אומות) כבר ידעת כמה החמירה תורה להרחיק עובדי האלילים מארצנו ומגבולנו ומבינותינו, ובכמה מקומות האריכה להזהירנו להתרחק ממעשיהם.

מכאן, אמרו, "[ל]א תהרת להם בריית [ל]לא תתנבם" (דברים ז:); — לא תתן להם חן" (עבודה זרה דף כ, ירושלמי ברטת נט"א [דף טו]). ירושלמי עבודה זרה א"ט [דף ה:]; ד"ה "וכ"פ במשנה תורה, הלכות עבודת סוכים יז) — רצו לומר, לשבח ענינם ומעשיהם, ואפילו יפי צורתם ותבניתם. וכן, דרשו מכאן, שלא נתן להם חנייה בקרקע" (עבודה זרה שם; וע"ע כו"ז ירושלמי עבודה זרה שם [דף ה:]; וכ"פ במשנה תורה, שם) — כדי שלא להתמיד ישיבתם בינותינו. וכן, דרשו ממנו, שלא ליתן להם מתנת חנם" (עבודה זרה וירושלמי עבודה זרה שם; וע"ע כו"ז תוספתא עבודה זרה ג"ה; וכ"פ במשנה תורה, שם) — שלא לגזלה למי שאנו חייבים לה ביותר, כגון יקר תושב" (ע"פ ויקרא כה:טז), והוא בן נח הגמור לקיים שבע מצוות (בענין המחלוקת בהגדרת גר תושב, ע"ע גרים ג"ה; עבודה זרה דף טז-דף טז, סה, וירושלמי יצמות ת"א [דף לה:]; וע"ע משיב בבית הבחירה על פסחים דף כ"א, ד"ה "כבר ביארנו, וכו', על צבא מליעא דף ע, ד"ה "אין מנקבל לן ברזל משראל", וכו', ודף ק"א, ד"ה "גר תושב וסוף שקבל עליו שבע מלות", וכו', על מכות דף ט; ד"ה "זיה שאמר חון מנעל ידי גר תושב", וכו', ועל עבודה זרה דף ט, ד"ה "הרצה רחוט שמתפללים", וכו', דף ט, ד"ה "גר שנתגיר ומלך", וכו', וד"ה "שמעאלים הללו — יש מי שאומר עליהם שאינם עובדי עבודה זרה, והינם אחים כגר תושב", וכו', ודף טד, ד"ה "אף על פי שלענין זה, וכו', וע"ע משיב ר"ש, בפירושיו על ויקרא כה:א, ד"ה "גר תושב", על דברים יד:א, ד"ה "לגר אשר-בשעריך", על יצמות שם, ד"ה "גר תושב", על גיטין דף מ"ד, ד"ה "לגר תושב", ודף מ, ד"ה "גר תושב הים", על צבא קמח דף קי"ג, ד"ה "גר תושב", על צבא מליעא דף ע"א, ד"ה "גר תושב", ודף ק"א, ד"ה "גר תושב", על סנהדרין דף ל"ג, ד"ה "גר תושב", על עבודה זרה דף כ, ד"ה "לגר אשר-בשעריך", דף כד; ד"ה "גר תושב", ודף טד; ד"ה "גר תושב", ועל כריתות דף ט, ד"ה "גר תושב", ומשיב בתוספות על יצמות שם, ד"ה "גר תושב", ומשיב רמב"ם, במשנה תורה, הלכות עבודת סוכים יז, הלכות מילה חז, הלכות שבת כ"ד, הלכות איסורי ביאה יז-יח, הלכות מנאכלת אסורות יא; והלכות מלכים תי"א, ומה שהשיג עליו ראב"ד, בהלכות עבודת סוכים שם והלכות איסורי ביאה שם; ומשיב רמב"ם, וריטב"א, בחידושיהם על יצמות שם, ומשיב רמב"ם, בפירושיו על שמות כ"ג, ד"ה "אגר אשר-בשעריך", ובחידושו על מכות דף ט, ד"ה "אסוי ידע שכן נח המוזכר בכל מקום, וכו', ומשיב ר' משה בן יעקב מקול, בסמ"ג, עשה עה; ומשיב ר' חזקוני בן מנחם, בחזקוני על שמות יב:מג, ד"ה "תושב", ומשיב ספר החוטן, מלוה תכו, "שלא לחון על עובדי עבודה זרה"; כמו שאמרה תורה, "[ל]א תאכלו כל-גבלה" [לגר אשר-בשעריך תתננה ואכלה, או מכר לנכרי"] (דברים יד:א); עיין פסחים דף כ"א, ושם: "דתיא: לא ת אכלו כל-גבלה לגר אשר-בשעריך תתננה ואכלה, או מכר לנכרי" וכו' — חן לי אלף לגר צנתינה ולנכרי צנתינה; לגר צנתינה, מניין? תלמוד לומר, "לגר אשר-בשעריך תתננה [...] או מכר לנכרי צנתינה, מניין? תלמוד לומר, "תתננה ואכלה, או מכר לנכרי". נגמלת אומר, אחד גר ואחד נכרי, בין צנתינה בין צנתינה; דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר: דברים ככתב; לגר צנתינה ולנכרי צנתינה, מניין? טעמא דר' יהודה? אי סלקא דעתך כדאמר ר' מאיר, ליכתוב רחמנא, "לגר אשר-בשעריך תתננה ואכלה, ומכר לנכרי" או למה לי? שמה מנינה, לדברים ככתב, ור' מאיר: "אף להקדים נתינה דגר לנכרי דנכרי, ור' יהודה: הא לא לך קרא; כיון דגר אתה מלוה להחיותו ונכרי אי אתה מלוה להחיותו, לא לך קרא; סברא הוא". וע"ע כו"ז עבודה זרה דף כ, וחולין דף קיד).

ומכל מקום, פרשו בתוספתא, דוקא לגוי "שאינו" מכירו או שהיה עובר ממקום למקום. אבל, אם היה שכנו או [חברו] [אוהבו] — [הרי זה] מותר, (שהוא כמוכר) [שאינו אלא כמוכרו] לך" (תוספתא עבודה זרה ג"ה; וכן הביאו בפירושיו לנשנה עבודה זרה א"א). הא, כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמדות בא לקות — אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי. וכבר אמרו, "שולח אדם ירך לנכרי [שגיד הנפשה בתוכה, מפני שמקומו נכר]" (משנה חולין ז:; כלה רבתי י"ה, ופסחים דף כב).

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על משנה עבודה זרה ב:א, ד"ה "המשנה הראשונה ממנו" (וע"ע כ"ד מש"כ בבית הבחירה על עבודה זרה דף טו, ד"ה "כותיים לא נחשדו על הרביעה"; ושם: "גוים שבאותו זמן, ודומיהם מאותם עובדי האלילים שנשארו בקצוות... מאחר שאינם בעלי שום דת בעולם ואינם נבגעים תחת יראת אלוקות, אלא, שמקטירים לצבא השמים ועובדים את האלילים, אין נוהגין משום עבירה)

המשנה הראשונה ממנו אמנם תכוין לבאר קצת חלק ענין הראשון [לגמ' דגריס שאסור לנו להשתדל עמהם בעינים]; והוא שאמר, "אין מעמידין בהמה בפנדקאות של גוים, מפני שהם (השוהין על הרביעה) (משנה עבודה זרה ב:א). וכבר בארנו (עין מש"כ צ"ח) שהם מוזוהרים עליה; ויש כאן משום "לפני עור, לא תתן מקש" (ויקרא י"ד). ואפילו היתה לו בהמה, אסור, מפני שהוא חס על בהמתו — אם בנקבה, שלא תעקר, ואם בזכר, שלא יכחיש — ורובע את של אחרים. ומתוך כך, אף במקום שהתירו למכור, אסור ליחד. וכבר התבאר, שאף במקום שלא נחשדו על הרביעה נאמר כן; שסתמן נעשו חשודים בבהמה שלנו.

ומכל מקום, כל מקום שידוע בודאי שאין נוהגין בכך — אף על פי שהם עובדי האלילים — מותר (וכ"פ ר' וידאל די טולשא, צמניד משנה על משנה תורה, הלכות איסורי ביאה כ"ג, ג"ס רש"י). וכבר התבאר שדברים הללו נאמרו לאותם הזמנים, שהיו אותם האומות מעובדי האלילים, והיו מוזוהרים במעשיהם ומכוערים במדותיהם; כענין האמור בקצת, "כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו; וכמעשה ארץ כנען וגו' [אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו, ובחקתיכם לא תלכו] (ויקרא י"ח). אבל, שאר אמות — שהם גזורים בדרכי הדתות ושהם נקיים מכעורים שבמדות הללו, ואדרבה, שמענישים עליהם — אין ספק שאין לדברים הללו מקום להם כלל, כמו שבארנו. וכבר נכפל זה הרבה בדברינו, כדי שלא תצטרך לכמה דחקים שאתה מוצא בחרושין ובתוספות ללא צורך (ה"ש מש"כ בתוספות כאן על עבודה זרה דף כ"ג, ד"ה "אין מעמידין בהמה בפנדקאות של עובדי סוכנים").

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על עבודה זרה דף כו, ד"ה "הרבה ראינו שמתפלאים" ואילך (וע"ע כ"ד מש"כ בבית הבחירה על עבודה זרה דף כו, ד"ה "זהקוה הרי היא בכלל שאין בהם סכנה"; ועל הוריות דף י"א, ד"ה "כל שהוא ישראל ואוכל אסורין לתאבון"; וע"ע מש"כ בבית הבחירה על פסחים דף כא, ד"ה "כבר ביארנו במסכת עבודה זרה, ועל עבודה זרה דף טו, ד"ה "כותיים לא נחשדו על הרביעה")

הרבה ראינו שמתפלאים על שבזמנים אלו אין אדם נזהר מדברים אלו (עין משנה עבודה זרה ב:ג, וכו') כלל (ה"ש מש"כ בתוספות כאן על עבודה זרה דף כ"ג, ד"ה "אין מעמידין בהמה בפנדקאות של עובדי סוכנים"). ואנו כבר ביארנו עיקר כונת הספר, על איזו אומה היא סובבת; כמו שיעידו ימי אידיהן שהזכרנו (עין משנה עבודה זרה ב:ג), שהם כלם לאמות הקדומות שלא היו גדורות בדרכי הדתות, והן אדוקות ומתמידות בעבודת האלילים והכוכבים והטלזימאש — שכל אלו וכיוצא בהן הם עיקרי עבודה זרה, כמו שהתבאר.

ומכל מקום, לענין חשש איסור שבת וחשש איסור מאכלות ומשתאות — כיון נסך וסתם יינם ושאר איסורין הדומים לאלו, הן שנאסרו בהנאה, הן שנאסרו באכילה, הן מאותם שגזרו עליהם מחשש חתנות — כל האומות שוות בו, חוץ מאיסור הנאה בסתם יינם, לדעת רוב מפרשים, כמו שיתבאר במקומו במסכת זו (עין עבודה זרה דף לא, דף ק"ג, ודף ע"ד; וע"ע ירושלמי עבודה זרה ב:ג [דף ט]; וע"ע מש"כ צ"ח) הבחירה על פסחים דף כו; ועבודה זרה דף כ"ג, דף לא, דף לג, דף לה; דף מט; דף נ"ו-דף נ"ז; דף נ"ט; דף ע"א-דף ע"ב; ודף ע"ד). ומעתה, יהו דברים אלו מיושרים על לבך, ולא נצטרך להשיבם בכל דבר ודבר; אלא, שתהא אתה בוחן, באיזו אתה מפרשם על האמות הקדומות ובאיזו אתה מפרש על כלל הכל; ובין ותדע.

הגוים והרועים בהמה דקה ישראלים, שסתמם מתמידים בגזל ומשוקעים בו, עד שנעשו בכך כפורקים מעליהם עול תורה — אלא, שלא מחמת פיקור הם עושים, אלא מחמת ממון — ומכל מקום, כל שבא להם ההיזק מאליו, אין אנו מצווים להשתדל בהצלתם.

ואף בזה, של גוים, צריך אתה לבחון מה שהקדמנו; באיזה גוי הוא אומר כן — רוצה לומר, שבעובדי האלילים נאמר, שלא היו גזורים בדרכי הדתות, ואדרבה, כל עבירה וכל כיעור יפה בעיניהם. וכבר אמר ראש הפילוסופים, הרגו מי שאין לו דת! (מיוחס לאריסטו, ע"י אבו חאמד אלגזאלי, במאזני העיונים ללדק השרעפים, שתורגם לעברית ע"י ר' יעקב בן מכיר אבן תבון, בן זורו של המאירי; וע"ע מש"כ ר' יהודה הלוי, בספר הכוזרי א:א). הא, כל שהוא מעובדי האלוקות, אף על פי שאינו מכלל הדת, אינו בדין זה, חלילה וחס. וכבר ידעת ב'גר תושב' (ע"פ ויקרא כ"ה:מ"ז) — והוא שקבל עליו שבע מצות (בענין המחלוקת בהגדרת גר תושב, ע"ע גריס ג"א, עבודה זרה דף ק"ג-דף ק"ד, ס"ה, וירושלמי יצמות ת"א [דף לה]; וע"ע מש"כ צ"ח) הבחירה על פסחים דף כ"א; ד"ה "כבר ביארנו במסכת עבודה זרה, וכו', על ביאה דף כ"ג, ד"ה "זה שכתבנו שאין מלאכה נעשית על ידי גוי ביום טוב, וכו', על יצמות דף מ"ה; "עבד שגל ועבד לשם עבדות, וכו', וד"ה "כבר ביארנו, וכו', על צבא מליעא דף ע"ג, ד"ה "אין מקבלין לאן ברזל מישראל, וכו', ודף ק"א, ד"ה "גר תושב והוא שקבל עליו שבע מצות, וכו', על מצות דף מ"ז; ד"ה "זה שאמר חוץ מעל ידי גר תושב, וכו', ועל עבודה זרה דף כ"ג, ד"ה "כבר ידעת כמה החמירה תורה, וכו', דף נ"ז, ד"ה "גר שנתגייר ומל, וכו', וד"ה "ישמעאלים הללו — יש מי שאומר עליהם עובדי עבודה זרה, ודניס אותם כגר תושב, וכו', ודף ק"ד; ד"ה "אף על פי שלענין זה, וכו'; וע"ע מש"כ רש"י, בפירושו על ויקרא כ"ה:לה, ד"ה "גר תושב, על דברים יד:כ"א, ד"ה "לגר אשר-בשעריך, על יצמות שם, ד"ה "גר תושב, על גיטין דף מ"ד, ד"ה "לגר תושב, ודף נ"ז, ד"ה "גר תושב היה, על צבא קמא דף ק"ג; ד"ה "גר תושב, על צבא מליעא דף ע"א, ד"ה "גר תושב, ודף ק"א, ד"ה "גר תושב, על סנהדרין דף ל"ז; ד"ה "גר תושב, על עבודה זרה דף כ"ג, ד"ה "לגר אשר-בשעריך, דף ק"ד; ד"ה "גר תושב, ודף ק"ד; ד"ה "גר תושב, ועל כריתות דף ט"ו, ד"ה "גר תושב, ומש"כ בתוספות על יצמות שם, ד"ה "זה גר תושב; ומש"פ רמב"ם, במשנה תורה, הלכות עבודת כוכבים י"ז, הלכות מילה א"ז, הלכות שבת כ"ד, הלכות איסורי ביאה י"ז-י"ח, הלכות מאכלות אסורות י"א, ומה שהשיג עליו ראב"ד, בהלכות עבודת כוכבים שם והלכות איסורי ביאה שם; ומש"כ רמב"ן, רש"י, וריב"א, במידושיהם על יצמות שם, ומש"כ רמב"ן, בפירושו על שמות כ"ז, ד"ה "וגרך אשר בשעריך, ובמידושו על מצות דף ט"ו, ד"ה "יהו יודע שכן נח המוזכר בכל מקום, וכו'; ומש"פ ר' משה בן יעקב מקול"י, בסמ"ג, עשה עה; ומש"כ ר' חזקיה בן מנחם,

בחזקוני על שמות יב:מה, ד"ה "תושב"; ומש"כ ספר החינוך, מלוא תכו, "שלל לחון על עובדי עבודה זרה" — שאתה מצווה להחיותו (עיין פסחים דף כא:). עבודה זרה דף כ. ודף סה. וחולין דף קיד:).

ר' משה בן נפתלי הירש רבקה, באר הגולה על חושן משפט, סימן רסו, סעיף א, אות ב, בא"ד (וע"ע כיו"ב מש"כ בענין טעותם ואבירתם של עובדי כוכבים ומזלות בבאר הגולה שם, סימן שמח, סעיף ב, הגה, אותיות ד"ה, ושם הדגיש: "ואני כותב זאת לדורות"; ושם, סימן שפח, סעיף יב, הגה, אות ס, באשר ל"התיקון והמנהג שמנהיגי הקהלה יצ"ו עומדים על המשמר שלא לעשות שקר ועולה לאומות")

"אבירת העובדי כוכבים ומזלות מותרת; שנאמר, 'וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְחַמְרוֹ, וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׁמְלָתוֹ, וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל־אֲבֵדֹת אֲחֵיךָ אֲשֶׁר־תֵּאָבֵד מִמֶּנּוּ וּמִצֵּאֲתָהּ' (דברים כג:ג). והמחזירה — הרי זה עובר עבירה; מפני שהוא מחזיק ידי עובדי עבירה" — ... וממה שכתב הרמב"ם הטעם, "מפני שהוא מחזיק" וכו' ["ידי רשעי עולם"] ("כ"פ זמננה תורה, הלכות גולה ואזכרה יא:ג), נראה לעניות דעתי דסבירא ליה דלא אמר רב שם בסנהדרין (שם דף ע"ו, ושם: "אמר רב יהודה, אמר רב: ... והמחזיר אבירה לנכרי — עליו הכתוב אומר, 'למען ספות הרבה את-הלמאנה: ל' א"י אבדה ה' סל' ה' לו' [דברים כט:י-יט]), אלא בעובדי-כוכבים ומזלות עובדי כוכבים ומזלות; ולא בעובדי-כוכבים ומזלות שבזמן הזה, שמודים בבורא עולם ונימוסיהם להחזיר אבירה.

ר' צבי הירש חיות, תפארת לישראל, ד"ה "זאם ככה התנהגו עם אותן עובדי כוכבים ומזלות", וכו', ואילך (ע' תפסתצ) אה, הש' מש"כ בענין הנצרות בקונטרס אחרון, ד"ה "זמה שכתב רום מעלתו בשם הריטבא" וכו' [ע' תתרו], ושם: "כבר הבאתי לעיל בשם הרמב"ם, פרק ימ [משנה תורה], הלכות מלכים, הלכה (ו) [ט], ראינן מניחים לבני נח לחדש רת' לעצמם. וכאן, אף על פי בדת החדש נכלל גם כן שבע מצות שלהם, מכל מקום, יש להם מצות חרות — כגון, אצל הנוצרים, אכילת הלחם והיין בפסח שלהם, והישמעאלים, באיסור אכילת החזיר ושתית היין. וכיון דמתורת בני נח אין אלו עליהם לחוב, רק מתורה חרשה שלהם, וחיזו רת אסור לבני נח, אף אם אינו עוקר תורת בני נח — ומפני זה, אין אלו הנוצרים והישמעאלים בכלל גר תושב" ולכאורה, זו סתירה מפורשת לנאמר כאן. ואולי יש לדחוק ששם הוא דן לגבי ישראל, שקבלת דתם היא לו בגדר ייהרג ואל יעבור, כמפורש שם; וכאן הוא דן ביחסו כלפי הנוצרים והישמעאלים בדיעבד. ואמנם, כך חילק ריטבא בהרי"א, שאמנות הישמעאלים — אף על פי שהם מייחידים — עבודה זרה גמורה חשיבא, ליהרג ואל ישתמו; שהרי המודה באמנותם כופר בתורת משה שאינה אמת כמות שהיא בדיעבד [מחזשו על פסחים דף כה, ד"ה "מה חלם יהרג" וכו' [מוצא לעיל]; וע"ע כיו"ב מש"כ מחזשו על רש"י הש"ס דף י"ג, ד"ה "פושעי אומות העולם נעופין"]; וכן הביא ר' צבי הירש חיות, בקונטרס אחרון, שם. אך, אין שאר לשונו שם מתיישב בכך.)

... נגד הנוצרים אשר מאמינים בדת ו'תורה מן השמים" (ע"פ משנה סנהדרין י"א וצבצ"ל שם דף לו. וזירושלמי שם [דף לה. ודף לו.]; וע"ע סופרים יג:). סדר שולח רצה גג, עבודה זרה דף ק"י. חולין דף ק"ג. וירושלמי פאה א"א [דף ד:ד]. ועד רבי' צמדרש' (ובמציאות ה' ובגמול עולם הבא ובשאר עקרים ויטודות אמונה — בלי ספק שריניהם אצלנו כגר תושב. ואלו אשר שומרים שבע מצות) (צענין שבע מצות דף ט"ו, ושם: "תנו רבנן: שבע מצות נלוו בני נח — [א] דיין, [ב] זכרתי השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי ערויות, [ה] וספיסת דמים, [ו] וגול, [ז] ואבר מן החי"; וע"ע שם דף ט"ו; וע"ע כיו"ב צמדרש' רצה לדת. ושם: "על שבעה דברים נלוו בני נח — [א] על עבודה סוכים, [ב] ועל גילוי ערויות, [ג] ועל ספיסת דמים, [ד] ועל זכרתי השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגול, [ז] ועל אבר מן החי"; וע"ע שם, וכ"פ זמננה תורה, הלכות מלכים ט"א ואילך) מפני שנצטוו בהם מאת ה' על פי משה — המה כחסידי אומות העולם, ויש להם חלק לעולם הבא; כפי הלכה הקבועה אצלנו [ב]משנה תורה [ל]רמב"ם, פרק ג מהלכות תשובה, ובפרק יא מהלכות עדות, ובפרק ח מהלכות מלכים), ד"חסידי אומות עולם — יש להם חלק לעולם הבא" (ע"פ תוספתא סנהדרין יג"א וסנהדרין דף קה. לדעת ר' יוסע; וע"ע כיו"ב עבודה זרה דף י"ג, ירושלמי מגילה א"א [דף יד:ד] וג"ג [דף כג:]; וירושלמי סנהדרין י"א [דף לו.]; ומוצא גם ע"י רש"י, צפירשו על סנהדרין דף ק"י, ד"ה "אלל קטני בני רשעי אומות העולם"; וכ"פ רמב"ם, צפירוש הגשנה, פירוש על סנהדרין י"ג; זמננה תורה, הלכות תשובה ג"ה, הלכות עדות י"א; והלכות מלכים ת"א [מוצא לעיל]; ובאגרותיו אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, ב"ד "זמנה שאלת על האומות" וכו'). וגם הנוצרים משמרים שבע מצות ומאמינים בתורת ה'. ואף שמשותפים דבר אחד בעבודתם, כבר כתב הר"ן (עיין מש"כ ר' נסים, צפירשו על הלכות ר"ף על עבודה זרה דף כג. [דף ז. דפ"י ר"ף], ד"ה "אריסין צפרק ארבע מיתות בית דין") (" ור' ירוחם) (עיין מש"כ ר' ירוחם צ"ר משולם, בתולדות אדם וחיה, ספר אדם, מתיב י, חלק ה, ד"ה "זכרתי ר"י" [דף קטנ:]; מוצא לעיל); בשם התוספות (בכורות [דף ב, עמוד ב] ד"ה "שמא יתחייב לו ענד סוכים שבעה" [מוצא לעיל]; וע"ע כיו"ב מש"כ בתוספת על גיטין דף נ"ג, ד"ה "תומין שלמנו, ס', בין לטועה בין לזכורית" ועל סנהדרין דף כג; ד"ה "אסור לאדם שיעשה שותפת" בשם ר' תס), מובא ברמ"א, אורח חיים, סימן קנ"ו (עיין מש"כ בשלחן ערוך, אורח חיים, סימן קנ"ו, סעיף א, בהגה [מוצא לעיל]; וע"ע מש"כ שם, דרכי משה הארוך על טור, שם, ומש"כ דרכי משה הארוך על טור, יורה דעה, סימן קנ"ו, אות ג, ובשלחן ערוך, שם, סעיף ג, בהגה, וסעיף ה, בהגה; וע"ע מש"כ דרכי משה הארוך על טור, יורה דעה, סימן קנ"ו, אות ו [מוצא לעיל]; וע"ע מש"כ בשלחן ערוך, שם, סעיף א, בהגה), דנכרים לא נצטוו על שתוף...

ושבע מצות — היינו, כללית מצות הטבעית, אשר גם הנוצרים והישמעאלים דנים עליהם במקומות משפטים; וגם משניהם, בעין פקוחה על התקיימם — כמו גלוי ערויות, שפיכת דמים, דינים, ברכת ה', וגול — מדרקדים עליהם ביתר שאת, לעונש העוברים. וגם לאבר מן החי יש רמז בדברי שלוחים פוילוס, שהזהירם שלא יאכלו מן הנחנקים. וכן, הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה — [כ"ל: טור], יורה דעה, סימן קכ"ד (וכ"פ זמננה תורה, הלכות מלכות אסורות י"א; ויג"א; בטור, יורה דעה, שם וסימן קכ"ד; ורמ"א, בשלחן ערוך, שם, סימן קנ"ו, סעיף ה, בהגה, ע"פ בית יוסף, בשם זמננה תורה, שם; וע"ע כיו"ב מש"כ ר' חוד צ"ר שמואל הלוי, בטורי זה על שלחן ערוך, שם, סימן קכ"ד, סעיף ו, ס"ק ד) — וגם מדרקדים על שבע מצות, ומוזהרים גם כן על אכילת חזיר ואכילת הדם והנבלה... וכל ששומר שבע מצות מפני שנצטוו בתורה 'על-פי ה' ביד-משה' (צמדבר דל:מה, ט"ג, וי"ג ויהושע כב:ט) — הרי זה גר תושב אצלנו (ע"פ מש"כ רמב"ם, זמננה תורה, הלכות מלכים ת"א [מוצא לעיל]; ועיין שם מה שדגש בתנאי זה)...

וכבר כתב הרב (ר' מנחם בן שלמה) המאירי, מובא בשיטה מקובצת (בבא קמא [דף קיב, עמוד ב] [כ"ל: דף קיג, עמוד א]), "ולענין פסק [...] כל שהוא (מן העמים) [מעממין] הגדורים בדרכי הדת(ות) ועובדי [ה]א-לקות על איזה צד (שתהיה), אף על פי שאמנותם רחוקה מאמונתנו — אינם בכלל זה;

משלי יא:

(י) בְּטוֹב צְדִיקִים תַּעֲלֶץ קַרְיָה, וּבְאָבֹד רָשָׁעִים תִּהְיֶה:

משנה סנהדרין ח:ה (וע' כ"ב בבבלי שם דף עב. ובירושלמי שם ת"ז [דף לא]; וע' כ"ב בתנחומא תצא א; וע' בענין הטובה והשמחה שבאיבודם של רשעים בתוספתא סוטה יא; תוספתא סנהדרין י"ב; כלה רבתי ו; ברכות דף ט; דף י; מגילה דף י; דף טז; סנהדרין דף לט. דף ק"ג; ספרי על במדבר יח; ויקרא רבה ד; במדבר רבה ג; תנא רבי אליהו רבא יחמב [דף מב]; פרקי דרבי אליעזר ג; ומדרש תהלים זג, צ"ב; צהא, קג, וקד"ב) —
בן סורר ומורה נהון על שם סופו; ימות זכאי ואל ימות חייב. שמייתתן של רשעים — הנאה להן והנאה לעולם; ולצדיקים — רע להן ורע לעולם.

ספרי על דברים כג:ח (פרשת תצא, פסקא מב) (וע' כ"ב במדבר רבה כא; ותנחומא פנחס ג, ושם: "שההורגו בעולם הזה יש לו חלק לעולם הבא, והמחטיא הורגו בעולם הזה לעולם הבא")

ר שמעון אומר: מצריים הם טבעו ישראל בים, ואדומים הם קדמו את ישראל בחרב; ולא אסרם הכתוב אלא עד שלשה דורות. עמונים ומואבים, מפני שנטלו עצה להחטיא את ישראל, אסרם הכתוב איסור עולם, ללמדך, שמחטיא האדם קשה לו מן ההורגו; שההורגו אין מוציאו מן העולם הזה ומהעולם הבא, והמחטיאו מוציאו מן העולם הזה ומן העולם הבא.

משנה סנהדרין ד:ה (וע' אבות דרבי נתן ג' ולא, בבא בתרא דף יא, במדבר רבה כג, תנחומא מסעי ה, תנא רבי אליהו רבא יא [דף כב] וכהא [דף מט], פרקי דרבי אליעזר מח, ומדרש משלי א; וכו' במשנה תורה, הלכות סנהדרין יבג) —
... לפיכך, כל אֶחָד וְאֶחָד חַיֵּב לּוֹמֵר, בְּשִׁבְלֵי נְבָרָא הָעוֹלָם ...

אבות ד:כב

הוא (ר' אלעזר הקפרי) הנה אומר: הילודים — למות; והמתים — להחיות; והחיים — לדון; לידע, להודיע, ולהודיע — שהוא אל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדין, הוא בעל דין; והוא עתיד לדון. ברוך הוא; שאין לפניו לא עולה ולא שכיחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד; שהכל שלו. ונדע שהכל [בא] לפי החשבון. ואל יבטיחך יצרןך שהשאל בית מגוס לך; שעל פרךך אתה נוצר, [ועל פרךך אתה נולד], ועל פרךך אתה חי, ועל פרךך אתה מת, ועל פרךך אתה עתיד לתן דין וחשבון לפני מלך המלכים הקדוש ברוך הוא.

סנהדרין דף ער (וע' כ"ב בתוספתא שבת י"ד וט"ז; פסחים דף כה. דף כה; יומא דף פב, כתובות דף יט, ירושלמי שביעית ה' [דף יא], ירושלמי שבת י"ד [דף מד]. ירושלמי עבודה זרה ב' [דף ט], ושמות רבה ט"ז; וע' כ"ב בענין שלש עבירות הללו במשנה עבודה זרה בא; אבות ה"ט; אבות דרבי נתן לחד; ומא; תוספתא פאה א"ב; תוספתא סוטה ו; תוספתא סנהדרין יג; תוספתא מנחות יג; שמחות [אבל רבתי] ב"ט ו; כלה רבתי ח; יומא דף ט; שבועות דף ז; ערכין דף טו; ירושלמי פאה א"א [דף ג]; ירושלמי תענית ג' [דף יג]; ירושלמי חגיגה א"ו [דף ה]; ירושלמי קידושין ד' [דף לו]; ירושלמי סנהדרין ו' [דף כא] ו; [דף לח]; ירושלמי שבועות א"ב [דף ג]; מכלתא על שמות יג"ב וי"ט; ספרא על ויקרא ט"ז; ספרי על דברים כג; בראשית רבה לאו, מאו, סניב, ועד; שמות רבה מב; שמות רבה [שנאן] א"א; ויקרא רבה כא, לג, ולז"א; במדבר רבה ז' ח"ד; שיר השירים רבה בא [דף חח] א; רות רבה פתיחתא א; איכה רבה פתיחתא ב; קהלת רבה א"ג, ג', והד; אסתר רבה ז"ב; תנחומא ושלח ח, בשלח ה, שמיני ה, ומצורע ב; תנחומא [בוכר] וירא ח ונשא כד; פסיקתא דרב כהנא ט"ה [דף קכא]; תנא רבי אליהו רבא יג"א [דף כה]; תנא רבי אליהו זוטא י"ד [דף עא] ויבב [דף עב]; מדרש משלי וי"ב; מדרש תהלים א"ב, י"ב; ט"ה, כג, כוה; ונבב; שיר השירים זוטא ה"ט; קהלת זוטא ט"ב; מדרש רות א"ב; מדרש איכה בא; ומדרש אבא גוריון י"ב) —
כל עבירות שבתורה, אם אומרין לאדם, עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג — חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים.

מהר"ל מפראג, דרך החיים על אבות א"ב, בא"ד (ע' כ"ז)

... יש לך להבין מה שאמרנו ז"ל, כי "כל (ה)עבירות שבתורה, [אם אומרין לאדם, עבור ואל תהרג], יעבור ואל יהרג — חוץ (מעבודה זרה) [מעבודת כוכבים וגילוי עריות] ושפיכות דמים" (סנהדרין דף ע"ג, וט). כי אף אם נתנו חכמים סברא לשפיכות דמים, ד"מאי חזית דדמא דידך סומק טפי — ד[י]למא [דחבירך] [דמא דההוא גברא] סומק טפי" (פסחים דף כה; ויומא דף פב; וע' כ"ז סנהדרין דף ע"ג), אבל, לגילוי עריות לא נתנו טעם; רק דילפינן מקרא, כראיתא במקומו. (ע"פ סנהדרין דף ע"ג, ושם: "גילוי עריות ושפיכות דמים — כדרי; דתני, רבי אומר: כי, כאשר יקום איש על-רעהו וילחו נפש, כן הדבר הזה [דברים כ"ב:ט] — וכי מזה למדת מרזח מעשה? הרי, זה בא ללמד, ונמצא למד; מן חולת נערה המאורסה; מזה נערה המאורסה יתן להאי כנפשו, אף חולת יתן להאי כנפשו. ומקש נערה המאורסה לרזח; מזה חולת יהרג ואל יעבור, אף נערה המאורסה תהרג ואל תעבור.") אבל, טעם דבר זה — כי אלו שלש עבירות הם הפך אלו "שלוש ה' דברים" ש"העולם עומד עליהם. כי אין ספק כי עבודה זרה הפך "העבודה", שהיא אל ה' יתברך. ושפיכות דמים היא הפך "גמילות חסדים"; כי זה מטיב לאחר ועושה לו דבר שאין צריך לעשות, ושפיכות דמים מאבדו לגמרי. וגילוי עריות הוא הפך "התורה"; כי כבר בארנו למעלה כי מעלת התורה שהיא השכל נבדל מן חמרי לגמרי, ואין דבר שעל ידו האדם נבדל מן החמרי רק על ידי התורה השכלית, ואין צריך לזה ראייה; והפך זה גילוי עריות, שהולך אחר זנות שהיא גילוי עריות, ובזה הולך אחר החמרי עד שהוא נחשב לגמרי כמו בהמה וחמור... ולפיכך, הזנות של גילוי עריות הוא הפך מדריגת התורה, שהיא תורה שכלית והזנות מעשה חמרי.

ולפיכך, באלו ראוי שיהיה נהרג ואל יעבור; כיון שקיום האדם על "שלוש ה' דברים" השניים כאן; שעל ידי "שלוש ה' דברים" העולם עומד. ובהפך שלהם, אין לאדם מציאות כלל; ואם ירצה לעבור ואל יהרג, הרי על כל פנים נחשב כאלו אין לאדם מציאות, ומוטב ש"ימות זכאי ואל ימות חייב" (ע"פ

משנה סנהדרין תהי; וע"ע כו"ז סנהדרין דף עב. וירושלמי סנהדרין תז: [דף לא:]). כי, כאשר הוא הפך הטוב, כאלו אין לו מציאות כלל. ואף על גב שהוא באונס, מכל מקום כיון שאלו דברים נוטים מן המציאות לגמרי, לא שייך לומר, "יחיי בָּהֶם" (ויקרא יח:ה) — ולא שימות בהם" (ספרא על אמר, יומא דף פה; סנהדרין דף עד., עבודה זרה דף כז: כז: דף גז., קהלת רבה א:ג), ותנחומא מסעי א). כי באלו עבירות, הוא עצם המיתה וההערה; ואין בהם המציאות שהוא החיות כלל. ודבר זה מבואר.

רמב"ן, פירוש על ויקרא א:ט, בא"ד (מובא גם בספר החינוך, מצוה צה, מצות בנין בית הבחירה, בשמו)

... ויותר ראוי לשמוע הטעם שאומרים בהם, כי בעבור שמעשי בני אדם נגמרים במחשבה ובדבור ובמעשה, צוה ה' כי כאשר יחטא יביא קרבן, יסמוך ידיו עליו כנגד המעשה, ויתודה בפיו כנגד הדבור, וישרוף באש הקרב והכליות שהם כלי המחשבה והתאוה, והכרעים כנגד ידיו ורגליו של אדם, העושים כל מלאכתו, ויזרוק הדם על המזבח כנגד דמו בנפשו, כדי שיחשוב אדם בעשותו כל אלה כי חטא לא לקיו בנפשו ובנפשו, וראוי לו שישפך דמו וישרף גופו, לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה וכפר הקרבן הזה, שיהא דמו תחת דמו, "נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ" (שמות כ"א:כג וויקרא כ"ד:ח), וראשי אברי הקרבן כנגד ראשי אבריו, והמנות להחיות בהן מורי התורה שיתפללו עליו, וקרבן התמיד בעבור שלא ינצלו הרבים מחטוא תמיד, ואלה דברים מתקבלים, מושכים את הלב כדברי אגדה (ע"פ שנת דף פז., יומא דף עה., תגינה דף יד., ומכילתא על שמות טז:א)...

ר' יוסף דוב הלוי סולוביצ'יק, על התשובה: דברים שבעל-פה (כתב וערך פינחס הכהן פלאי [ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה, תשל"ז], ע' 67-166)

התורה אסרה עליו קרבנות-אדם. כדוגמה לתועבה שבעבודה-זרה היא מציגה את "כִּי גַם אֶת-בְּנֵיהֶם וְאֶת-בְּנֹתֵיהֶם, יִשְׂרְפוּ בְּאֵשׁ לְאֵלֵהֶם" (דברים י"ב:ל). התורה ביטלה קרבנות-אדם למעשה, אבל לא ביטלה את הרעיון כי חייב אדם להקריב את עצמו, "וראוי לו שישפוך דמו וישרוף גופו" (רמב"ן, פירוש על ויקרא א:ט), ולא יסתפק בהבאת שור או תורים ובני-יונה. לא מנחה דורש האלקים מן האדם אלא את עצמו. זהו היסוד למעשה הקרבנות, וכך יש להבין אף את נסיון העקדה. מסירות-נפש-וגוף ללא סייג — זהו יסוד היהדות. אין היהדות שוללת קרבנות-אדם; אם האדם הוא "רכוש" של הקדוש ברוך הוא, הרי אין לו כל דרך אחרת מאשר "יִשְׂפָּם אֲבָרָתָם בְּבָקָר, וַיַּחֲבֹשׂ אֶת-חֲמורו" וכו' [ויקרא א:ט] שְׂנֵי נֶעְרֵיו אִתּוֹ, וְאֶת יֶצֶק בְּנֵי; וַיִּבְקַע עֲצֵי עֵלָה, וַיִּקֶּם וַיִּלֶךְ, אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-אָמַר-לוֹ הָאֱלֹהִים" (בראשית כ"ג), כאשר הוא שומע את קול ה' הקורא אליו, "קח-נָא] אֶת-בְּנֵיךָ אֶת-יְחִידֶיךָ [אֲשֶׁר-אֲהַבְתָּ אֶת-יֶצֶק, וְלֶרְלָךְ, אֶל-אֶרֶץ הַמִּדְבָּר] וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֵלָה [עַל אֶחָד הַהָרִים, אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהִים] (שם כ"ג). התורה ויתרה על קרבנות-אדם ואף אסרה אותם — מתוך מידת החסד; "וראוי לו שישפך דמו וישרוף גופו" לולא חסד הבורא שלקח ממנו תמורה" (רמב"ן, פירוש על ויקרא א:ט), היתה מידת הדין והאמת האבסולוטית כותבת בתורה, "אָדָם, כִּי-יִקְרִיב מִמֶּנּוּ קָרְבָן [לְה']" (ויקרא א:ט) ופוסקת כאן. מכאן — ממש. מידת החסד היא שהוסיפה "מִן-הַפְּהֵמָה, מִן-הַבָּקָר וּמִן-הַצִּיָּאן, תִּקְרִיבוּ [אֶת-] קָרְבָּנְכֶם" (שם).

ר' יוסף דוב סולוביצ'יק, שם, ע' 65

כשם שהקרבן נשרף על גבי המזבח, כך, אנו שורפים במעשה היודי את שלוותנו המבוצרת, את גאוותנו המטופחת, את חיינו המלאכותיים. ואז ורק אז, "לִפְנֵי ה' תִּטְהַר" (ויקרא טז:ט)...

תוספתא שבת טז:יד (וע"ע כו"ז שם י"ד, שבת דף קז, יומא דף פב, דף פד:דף פה, כתובות דף ה, דף טו, דף יט; וע"ע לקמן)

ר' אחא אמר משום ר' עקיבא: ... לא נתנו מצות לישראל אלא לחיות בהן; שנאמר, "אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאָדָם וְחַי (בהן) [בָּהֶם]" (ויקרא יח:ה) — "וְחַי (בהן) [בָּהֶם]" ולא שימות בהן. אין לך דבר עומד בפני פיקוח נפש חוץ מעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים. במה דברים אמורים? שלא בשעת הגזירה. אבל, בשעת הגזירה — אפילו [מצוה] קלה שבקלות אדם נותן נפשו עליה; שנאמר, "וְלֹא תִחַלְלוּ אֶת-שֵׁם קֹדְשִׁי" [וגו'] "וְנִקְבְּשֵׁתִי, בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; אֲנִי ה' מְקַדְּשֵׁם" (שם כ"ג:ט); ואומר, "כֹּל פֶּעַל ה' לְמַעַנְהוּ" (משלי טז:ד).

יומא דף פה. דף פה: (וע"ע כו"ז תוספתא שבת טז:י"ד, שבת דף קלב, סנהדרין דף עד, עבודה זרה דף כז: כז: דף נד, ירושלמי שבת י"ד: [דף מד], ירושלמי סנהדרין תז: [דף לא], ירושלמי עבודה זרה בב [דף ח], ספרא על ויקרא יח:ה, קהלת רבה א:ג), ותנחומא מסעי א)

וכבר היה ר' ישמעאל ור' עקיבא ור' אלעזר בן עזריה מהלכין בדרך, ולוי הסדר ור' ישמעאל בנו של ר' אלעזר בן עזריה מהלכין אחריהן. נשאלה שאלה זו בפניהם: מניין לפקוח נפש שדוחה את השבת?

נענה ר' ישמעאל ואמר: "אִם-בְּמִתְרַת יִמְצָא הַנֶּבֶל [וְהָפָה וְמָת, אֵין לוֹ דְמִים]" (שמות כ"ג:א) — ומה זה שספק על ממון בא ספק על נפשות בא ושפיכות דמים מטמא את הארץ וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפקוח נפש שדוחה את השבת.

נענה ר' עקיבא ואמר: "כִּי-יִדְוֶה אִישׁ עַל-רַעְהוּ" וגו' [לְהַרְגוֹ בְּעָרְמָה] מֵעַם מִזְבְּחִי, תִּקְחוּ לְמוֹת" (שמות כ"ד:ח) — "מֵעַם מִזְבְּחִי" ולא 'מעל מזבחי' ואמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: לא שנו אלא להמית; אבל, להחיות [כגון שידוע ללמד זכות על אדם שנתן דין ליהרג (רש"י)] — אפילו מעל מזבחי. ומה זה שספק יש ממש בדבריו ספק אין ממש בדבריו ועבודה זרה שבת [ועבודה זרה, שדוחה את השבת, מפסיקה להלל נפש (רש"י)], קל וחומר לפקוח נפש שדוחה את השבת. נענה ר' אלעזר ואמר: ומה מילה, שהיא אחד ממאתים וארבעים ושמונה איברים שבאדם, דוחה את השבת, קל וחומר לכל גופו שדוחה את

השבת.

ר' יוסי בר' יהודה אומר: "וְאֵתָהּ דְבַר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר, אַךְ אֶת־שִׁבְתֵי תִשְׁמְרוּ" (שמות לא:יג) — יכול, לכל [לפילו לפיקוח נפש (רש"י)]? תלמוד לומר, "אַךְ" — חלק.

ר' יונתן בן יוסף אומר: "וְשִׁמְרֵתֶם אֶת־הַשְּׁבֻתָּה כִּי קִדְשׁ הוּא לָכֶם [מְחַלְלֶיהָ מוֹת יוּמָת] (שמות לא:יז) — היא מסורה בידכם, ולא אתם מסורים בידה. ר' שמעון בן מנסיא אומר: "וְשִׁמְרוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־הַשְּׁבֻתָּה [לְעֲשׂוֹת אֶת־הַשְּׁבֻתָּה לְדֹרֹתֶם בְּרִית עֹלָם]" (שמות לא:יז) — אמרה תורה, חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה [כדי לעשות שבתות אחרות, יחזרו בשבת זו בקיום שמירת שבתות הרבה (רש"י)].

אמר ר' יהודה אמר שמואל: אי הואי התם, הוה אמינא, דידי עדיפא מדיהו — "אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אִתְּם הָאֲדָמָה [נְחִי בְּהֵם] (ויקרא יתה) — ולא שימות בהם.

אמר רבא: לכולהו אית להו פירכא, בר מדשמואל דלית ליה פירכא... וכולהו, אשכחן ודאי: ספק מנא לן? ודשמואל ודאי לית ליה פירכא [אשר יעשה האדם הנולדת שיחיה בהם ודל, ולא שיבא בעשייתה לדי ספק מיתה — חלומא, מחללין על הספק (רש"י)].

איכה רבה ב:יג (וע"ע כיו"ב מדרש איכה ב:מח)

"מְלָכָה וְשָׂרֵיהָ בְּגוֹיִם אֵין תּוֹכָה" (איכה ג:ט) — אם יאמר לך אדם, יש חכמה בגוים — תאמן; הדא הוא דכתיב, "וְהִתְאַבְּדֹתִי חֻקֵּימִים מֵאֲדוֹם, וְתִבְוֶנָה מִהֵרָא עֲשׂוֹ" (שזכדיה ח:ח). יש תורה בגוים — אל תאמן; דכתיב, "מְלָכָה וְשָׂרֵיהָ בְּגוֹיִם אֵין תּוֹכָה."

מגילה דף טז. (וע"ע כיו"ב מדרש פנים אחרים נוסח א איג)

כל האומר דבר חכמה, אפילו באומות העולם, נקרא חכם.

רמב"ם, שו"ת פאר הדור, תשובה קמג לר' שמואל אבן תבון (דף כח). (וע"ע מש"כ ר' אליעזר יהודה וולדינברג, בשו"ת ציץ אליעזר,

חלק טו, סימן מז, "בהאיסור לשבח או לחבב מעשיהם ודבריהם של עובדי כוכבים," אותיות ב"ג, לפרט יסודות הלכתיים המצדיקים דברי השבח של רמב"ם לאריסטו)

ודעתו — רצוני לומר, דעת אריסטו — היא תכלית דעת האדם, מלבד מי שנשפע עליהם השפע האלקי עד שישינו אל מעלת הנבואה, אשר אין מעלה למעלה ממנה.

רמב"ם, אגרת תימן, פרק ב (מתוך אגרות הרמב"ם [ירושלים: מוסד הרב קוק, תשכ"א], ע' קמו-קמז)

איוב וצופר ובלדד ואלפיז ואליהוא כולם אצלנו נביאים, ואף על פי שאינם מישראל; וכן, חנניה בן עזור נביא שקר, ואף על פי שהוא מישראל. אבל, נאמין בנביא או נכחישהו מצד נבואתו, ולא מצד יחוסו... אם יעמוד נביא מישראל או משאר האומות ויקרא בני אדם לדתו של משה רבינו ולא יוסיף ולא יגרע, כמו ישעיהו וירמיהו וזולתם, נשאל ממנו מופת. אם יתן מופת, נאמין בו, ויהיה אצלנו במעלות הנביאים.

תנא דבי אליהו רבא ט"א (דף כ): (מובא גם ע"י ר' שמשון [בן] רפאל הירש, באגרות צפון [תרגום ד"ר חיים וייסמן], מכתב טו, ע' צ, הערה 94, ור'

צדוק הכהן רבינוביץ מלובלין, בישראל קדושים, אות ו, ד"ה "זכונת רש"י שאין השכינה שורה" [ע' 57; מובא לקמן])

"וְדַבְּרָה אִשָּׁה נְבִיאָה" וגו' (שופטים 7:7) — וכי מה טיבה של דבורה, שהיא שפטה את ישראל ומתנבאת עליהם? הלא, פנחס בן אלעזר עומד! [אלא] מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ — בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה — הכל, לפי מעשה שעושה, כך רוח הקודש שורה עליו.

ר' יהודה הלוי, ספר הכוזרי א.פז, בא"ד (ע' כח) (וע"ע כיו"ב מש"כ שם הי"ב [ע' רה])

... הנבואה אינה נובעת — כמו שיחשבו הפילוסופים — מנפש האדם שנזדככו מחשבותיו ודבק בשכל הפועל, שיש קוראים לו 'רוח הקדש' ויש שיקראו לו 'מלאך גבריאל'! ושכל זה יסייע בידו, ויחוננהו דעת [ע"פ תרגום ר' יוסף קלפמ: ואז יתעורר]. אדם כזה — אומרים הפילוסופים — יתכן כי יצייר לו בדמיונו אותה שעה, בחלום או בין שינה ליקיצה, כי המדבר עמו בן אדם הוא, שאת דבריו ישמע, לפי המדומה לו, לא באזניו כי אם בנפשו; ואותו יראה, לא בעיניו, כי אם במחשבתו; ואז יאמר כי האלוק דבר אליו. אבל, כל סברות השוא האלה סרו עם המעמד הגדול ההוא [ע"פ תרגום ר' יוסף קלפמ: ונתנדפו אלו הדמיונות באותו המעמד העצום] [זכר סיני]...

ר' צדוק הכהן רבינוביץ מלובלין, ישראל קדושים, אות ו, ד"ה "זכונת רש"י שאין השכינה שורה," בא"ד (ע' 57)

... (ובברכות 77 ז) מובא דמשה רבינו ע"ה הוא שביקש שלא תשרה שכינה על אומות העולם, וניתן לו. ובבבא בתרא (77 טו:) איתא, דמכי שכיב משה לא אתנבו עוד מאומות העולם; דלא ניתן לו רק לאחר מותו, ומשום דמצינו אחרי זה, בסוף ימיו, נתנבא בלעם. וגם זה, צריך לומר, רק בנבואה, ולא ברוח הקדש; דלא תקשה ההוא דתנא דבי אליהו (רע"א ט"א: [77 כ:]) הנזכר. דרחוק לומר דקאי כפי מה שהוא ראוי מצד ה' יתברך, וכמו שהיה מקמי תפלת משה רבינו ע"ה. דהלשון משמע שהוא בהווה כן, גם עכשיו ובימיו. ועל כן, כיון דכפי

הנוסחא דסוף סוטה, [ב]חסידות מביאה לידי רוח הקדש" (משנה סוטה ט:טו ועבודה זרה דף כ:), ומצינו חסידי אומות העולם; ובסנהדרין (דף קה), ועיין שם ברש"י (דף קי:), ד"ה "אבל, [קטני בני רשעי אומות העולם], לר' יהושע יש [לחסידי אומות העולם] חלק לעולם הבא גם כן, ושייך בהו חסידות; שייך בהו רוח הקדש גם כן.

ויקרא יחה: (וע"ע כיו"ב יחזקאל כ"א, יג, כא)

(ה) ושמרתם את חקתי ואת משפטי, אשר יעשה אתם האדם וחי בהם; אני ה'.

ספרא על ויקרא יחה: (פרשת אחרי מות, פרק יג) (וע"ע כיו"ב בבא קמא דף לח, ושם: "כרי ועוסק בתורה"; וכו'; וע"ע כיו"ב סנהדרין דף נט. ועבודה זרה דף ג, ושם: "עובד כוכבים ועוסק בתורה"; וכו'; וע"ע במדבר רבה יגטו, תנחומא ויקהל ח, ומדרש תהלים א"ח; ואמנם, בסנהדרין שם, דייקן, שעובד כוכבים עוסק דוקא "בשבע מצות ידיו"; וע"ע כיו"ב מש"כ בתוספות על עבודה זרה שם, ד"ה "שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה"; ורשב"א, בחידושו על בבא קמא שם, ד"ה "[ש]אפילו [עובד-כוכבים-זמולות] [נכרי] ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול" [וכן ר' בצלאל אשכנזי, בשיטה מקובצת (אסיפת זקנים) שם, בשמו]; וכ"פ רמב"ם, במשנה תורה, הלכות מלכים יט; אך, ע"ע מש"פ שם, שם י"י [מובא לקמן] והלכות שמיטה ויובל יג, ומש"כ ר' מנחם בן שלמה המאירי, בבית הבחירה על בבא קמא דף לח, ד"ה "מי שהפקיע עצמו" [מובא לקמן], על סנהדרין שם, ד"ה "בן נוח" [מובא לקמן], ועל עבודה זרה שם, ד"ה "אפילו גוי ועוסק בתורה" [מובא לקמן]; וע"ע מש"כ רמב"ם, באגרתו אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, בא"ד "זמה ששאלת על האומות" [מובא לעיל], ומש"כ ר' שמשון [בן] רפאל הדרש, באגרות צפון [תרגם דר' חיים וייסמן (בני ברק. הוצאת נצח)], מכתב טו, ע' צ, הערה 94 [מובא לקמן], ובפירושו על ויקרא שם [מובא לקמן], ומש"כ ר' מאיר ליבוש מלכים, בהתורה המצוה על ויקרא שם [מובא לעיל])

"[ו]שמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם" (ויקרא יחה: יג); וע"ע כיו"ב יחזקאל כ"א, יג, כא) — היה ר' ירמיה אומר: מנין אתה אומר אפילו נכרי ועושה את התורה הרי הוא ככהן גדול? תלמוד לומר, "אשר יעשה אתם האדם וחי בהם" (ס). וכן הוא אומר, "וְזאת תורת האדם אֲדֹנָי ה' (שמואל ב' ז"ט) — תורת הכהנים ולוים וישראל לא נאמר, אלא, "תורת האדם" (ס). וכן הוא אומר, "פְתָחוּ שְׁעָרִים, וְיָבֹא גוֹי־צְדִיק שֶׁמֶר אֱמָנִים" (ישעיהו כ"ג) — כהנים, לוים, וישראל לא נאמר, אלא, "וְיָבֹא גוֹי־צְדִיק שֶׁמֶר אֱמָנִים" (ס). וכן הוא אומר, "וְהָיָה שֶׁעַר לְהַ' צְדִיקִים יִבָּאוּ בוֹ" (תהלים קיח:ג) — כהנים, לוים, וישראל לא נאמר, אלא, "צְדִיקִים יִבָּאוּ בוֹ" (ס). וכן הוא אומר, "רְבִנּוּ צְדִיקִים בְּה'; לְיִשְׂרָאֵל, נֶאֱמָר תְּהַלְּלוּ" (ס ל"ג) — כהנים, לוים, וישראל לא נאמר, אלא, "רְבִנּוּ צְדִיקִים בְּה'" (ס). וכן הוא אומר, "הִיטִיבָה ה' לְטוֹבִים; וְלִישְׂרָאֵל, בְּלִבּוֹתָם" (ס קס"ד) — לכהנים, לוים, וישראל לא נאמר, אלא, "הִיטִיבָה ה' לְטוֹבִים" (ס). הא, אפילו נכרי ועושה את התורה — הרי הוא ככהן גדול.

רמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים י"ג

בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה כדי לקבל שכר — אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה. ואם הביא עולה — מקבלין ממנו; נתן צדקה — מקבלין ממנו. ויראה לי, שנותנין אותה לעניי ישראל, הואיל והוא ניזון מישראל ומצוה עליהם להחיותו. אבל, העובד כוכבים ומזלות שנתן צדקה — מקבלין ממנו, ונותנין אותה לעניי עובדי-כוכבים ומזלות.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על עבודה זרה דף ג, ד"ה "אפילו גוי ועוסק בתורה"

ואפילו גוי ועוסק בתורה ויורד לסוף דעתה ומקיימה לשמה — הרי הוא נגמל בה כישראל (וע"ע כיו"ב מש"כ ר' חננאל צפירוש ר"ח על עבודה זרה שם, ושם: "הרי הוא כישראל"); שנאמר, "אשר יעשה אתם האדם וחי בהם" (ויקרא יחה: יג); וע"ע כיו"ב יחזקאל כ"א, יג, כא) — כהנים ולוים וישראלים לא נאמר, אלא, "האדם". ואף על פי שבשביעי של סנהדרין (דף נט), העמידוהו בשבע מצות (בענין שבע מצות) [בענין שבע מצות בני נח, עיין סנהדרין דף טו, ושם: "תנו רבנן: שבע מצות נטוו בני נח — [א] דיין, [ב] זכר השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי ערוות, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגזל, [ז] ואבר מן החי"; וע"ע סם דף טו; וע"ע כיו"ב בראשית רבה לד: ושם: "על שבעה דברים נטוו בני נח — [א] על עבודת כוכבים, [ב] ועל גילוי ערוות, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זכר השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל אבר מן החי"; וע"ע סם; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"ז; ואילך], כבר ביארנו שם סוף הכונה.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על סנהדרין דף נט, ד"ה "בן נח", בא"ד

... שאר מצות [למעט לקטע לנלוו ימי נוסחה, שנת אז יוס טו] — אין מונעין הימנו [מנן נח]; שהרי אמרו לקבל קרבנותיו וצדקותיו. וכן הדין, אם עסק בתורה שלא לכונת קיום עקרי מצוותיה, אלא שלבו חפץ לירד לידיעת תורתנו ותלמודינו — ראוי ליענש, מפני שבני אדם סבורין עליו שהוא משלנו, מתוך שראוין אותו יודע, ויבאו לטעות אחריו. ומכל מקום, כל שהוא עוסק בעקרי שבע מצוות [בענין שבע מצות בני נח, עיין סנהדרין דף טו, ושם: "תנו רבנן: שבע מצות נטוו בני נח — [א] דיין, [ב] זכר השם, [ג] עבודה זרה, [ד] גילוי ערוות, [ה] ושפיכות דמים, [ו] וגזל, [ז] ואבר מן החי"; וע"ע סם דף טו; וע"ע כיו"ב בראשית רבה לד: ושם: "על שבעה דברים נטוו בני נח — [א] על עבודת כוכבים, [ב] ועל גילוי ערוות, [ג] ועל שפיכות דמים, [ד] ועל זכר השם, [ה] ועל הדין, [ו] ועל הגזל, [ז] ועל אבר מן החי"; וע"ע סם; וכ"פ במשנה תורה, הלכות מלכים ט"ז; ואילך]) ובפריטתיהם ובמה שיוצא מהם — אף על פי שרוב גופי תורה נכללין בהם — מכבדין אותו אפילו "ככהן גדול". ... וכל שכן אם עוסק ומקיים עקרי מצותיה לשמה, אף בשאר חלקים שבה שלא משבע מצות.

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על בבא קמא דף לח, ד"ה "מי שהפקיע עצמו", בא"ד

... ולעולם, כל שעוסק בתורה לשמה — אין הקדוש ברוך הוא מקפח את שכרו. בפירוש אמרו, אפילו גוי ועוסק בתורה (ע"פ צנצנא קמא דף לח, ושם: "שאפילו נכרי ועסק בתורה שהוא ככהן גדול"; וע"ע כיו"ב סנהדרין דף נט. ועבודה זרה דף ג, ושם: "שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול"; וע"ע ספרא על ויקרא יחה: [מובא לעיל]; וע"ע

likeness of G-d, and to guide the *whole* of the human race up to such a level, which is the meaning of G-d's direction of the whole of world history. That is why the whole summary of all the happiness, which is to blossom and mature from these חוקים and משפטים, is crystalised in these two words: "וְחַי בְּהֵם." Nothing more and nothing less is to be won from their observance than "וְחַי" — that the highest conception of having positively and truly *lived!*

(R. Samson Raphael Hirsch, com. on VaYikra 18:5 [in *The Pentateuch*, trans. Isaac Levy, Second Edition (Gateshead, England: Judaica, 1976), IIIB, 481-82])

קידושין דף לא. (ועי' כ"ב בבא קמא דף לח. ודף פו. ועבודה זרה דף ג.)
דאמר ר' חנינא: גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה.

תוספתא ברכות ו:בג (ועי' כ"ב לקמן)

ר' יהודה אומר: שלש ברכות צריך לברך בכל יום — "ברוך שלא עשני גוי", "ברוך שלא עשני אשה", "ברוך שלא עשני בור".
גוי" — [הגהות הגר"א: שנאמר, "כל־הגוים כאין נגדו [מאפס ותהו נחשבר־לו]"] (שעי' מ"ח).
"אשה" — אין אשה חייבת במצות.
"בור" — ש"אין [הגהות הגר"א: בור] ירא חטא; ולא עם הארץ חסיד: ...

ירושלמי ברכות ט.א (דף נו)

תני, ר' יהודה אומר: שלשה דברים צריך אדם לומר בכל יום — "ברוך שלא עשני גוי", "ברוך שלא עשני בור", "ברוך שלא עשני אשה".
"ברוך שלא עשני גוי" — שאין הגוים כלום; "כל־הגוים כאין נגדו [מאפס ותהו נחשבר־לו]" (שעי' מ"ח).
"ברוך שלא עשני בור" — ש"אין בור ירא חטא."
"ברוך שלא עשני אשה" — שאין האשה מצווה על המצוות.

רש"י, פירוש על מנחות דף מג, ד"ה "כולי האי נמי?," בא"ד

לישנא אחרינא: בשלמא עובד כוכבים ואשה, הואיל ולא בני מצוה נינהו, שפיר מברכת [צריך של א עשני גוי וצריך של א עשני אשה]; אלא, בור [צריך של א עשני גוי] בר מצות הוא?

ר' יעקב ב"ר אשר בעל הטורים, טור, אורח חיים, סימן מו, בא"ד

... ויש עוד שלש ברכות שצריך לברך — "ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי־גִלּוּלִים", שצריך ליתן שבח והודאה למקום, שבחר בנו מכל העובדי־גלולים וקרבתנו לעבודתו; "ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי, אֵף עַל פִּי שִׁמְכֵנוּ, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ אֲשֵׁר, שגם היא אינה חייבת במצות עשה שהזמן גרמא, צריך לברך, "שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי, שהוא גרוע טפי; "ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ אֲשֵׁר, שאינה חייבת במצות עשה שהזמן גרמא.

ר' יוסף קארו, בית יוסף על טור, שם, שם

"ויש עוד שלש ברכות שצריך לברך — 'ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי־גִלּוּלִים' [...] 'ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי־גִלּוּלִים' [...] 'ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי, אֵף עַל פִּי שִׁמְכֵנוּ, שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ אֲשֵׁר' - בפרק 'התבטלת' (מנחות דף נ"ג). ופריך התם, היינו עבד, 'היינו אשה?'" (ס). ומשני, 'עבד זיל טפי' (ס). ופירש רש"י, 'היינו אשה - דלענין מצות, אשה ועבד שוין; דגמרינן 'לה-לה' (מאשה) (פירושו על מנחות ס, בא"ד לישנא אחרינא, "ע"פ חגיגה דף ד, וס: 'כל מלוא שהאשה חייבת בה, עבד חייב בה; כל מלוא שאין האשה חייבת בה, אין העבד חייב בה; דגמר לה-לה' מאשה; ופירש רש"י, ד"ה "לה-לה' מאשה; 'כתיב הכא, וכתב לה' [דברים כד:אג], וכתב התם, 'לוי תפשה ל' א' נתן-לה' [ויקרא יט:כ].'" [עבד] זיל טפי - אפילו הכי, מוזלזל העבד יותר מן האשה" (פירושו על מנחות ס, לישנא קמא); עד כאן.

ומשמע מדבריו דהני ברכות — על חיוב המצות הן. דעובדי־גלולים לא נתחייב במצות כלל; ואשה ועבד, אף על פי שנתחייבו בקצת מצות, לא נתחייבו בכלן. ויש להקדים "שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי"; שבתחלה, אנו מברכין, "שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי־גִלּוּלִים", שאינו בר מצות כלל. ואחר כך, אנו מברכין, "שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ עֹבְדֵי"; אף על פי שישנו בקצת מצות, זיל טובא, והוא חשוד על הגזל; כדתנן, "מְרַבֵּה עֹבְדִים — מְרַבֵּה גִזְלִים" (אבות כ"ז; ועי' בראשית רבה פ"ג, וס: "כל העבדים חשודים על הגזל"); גם דומה לעובדי־גלולים, שאין לו זכות אבות, ועוד, שאסור בבת ישראל. ואחר כך, אנו מברכים, "שְׁלֹא עָשִׂיתָנוּ אֲשֵׁר"; שאף על פי שהיא חשובה מן העבד, מכל מקום, אינה חייבת בכל המצות.

ר' מרדכי בן אברהם יפה בעל הלבושים, לבוש תכלת על טור, שם, שם, סעיף ה (מובא גם ע"י ר' חנוך זונדל בן יוסף, בעץ יוסף על סדור תפילה,

סדר ברכות השחר, ד"ה 'שלא עשני גוי' וכו', בשמו)

ויש עוד שלש ברכות שצריך כל בן ישראל לברך; והם אילו — "ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁעָשִׂי יִשְׂרָאֵל" כדי לתת שבח והודאה למקום, שעשאהו מבני ישראל, אשר בחר בנו מכל העובדי-כוכבים-זמזולות וקרבתו לעבודתו ולקיים מצותיו. ואחר כך, "ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂי עִבְדִּי" — רוצה לומר, עבד כנעני — שאף על פי שהוא טוב מן העובדי-כוכבים-זמזולות, שחייב בכל המצות שאשה חייבת בהם, כדילפינן, "לְהַלְלֵהָ מֵאֲשֵׁרָהּ" (תנינא דף ד. ושם: "על מלוא שהאשה חייבת בה, עבד חייב בה; כל מלוא שאין האשה חייבת בה, אין העבד חייב בה; דגמר ל'ה' מל'ה' מל'ה' ופירש רש"י שם, ד"ה "ל'ה' מל'ה' מל'ה'"; "כתיב הנה, זכתי לך" [דברים כד:אג], וכתיב ההם, לוֹ חֶפְסָה לֹא נָתַן-לָהּ" [ויקרא יט:כ]), מכל מקום, הוא מזולזל מאד; שאין לו יחס וזכות אבות ואסור בבת ישראל ושאר ענייני שפלות שיש בו. ואחר כך, מברך, "ברוך אתה ה', אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׁלֹא עָשִׂי אִשָּׁה", שאף על פי שהיא טובה ומעולה הרבה מן העבד, מכל מקום, אינה חשובה כמו הזכרים בישראל; שהרי אינה חייבת בכל המצות, שפטורה ממצות עשה שהזמן גרמה; "וגדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה" (בבא קמא דף פו.; וע"ע כ"ז סס דף לט., קדושין דף לא., ועבודה זרה דף א.).

ר' יעקב יהושע בן צבי הירש פלק, פני יהושע על ברכות דף יא., תוספות שם ד"ה "שכבר נפטר באהבה רבה", בא"ד "והצרפתיים (נוהגים) [נהגו] כו', בא"ד

... נהגו לקרות פסוקים של ברכת כהנים ומשנת "אלו דברים [שאין להם שעור]" כו' (משנה פאה אהא; וע"ע כ"ז סס דף לט., שבת דף קכז., קדושין דף לט.: דף נג., תנחומא יתרו יד, מדרש משלי כזג, ושיר השירים ז'טא א:טו) סמוך לברכת התורה ממש ... לפי שראו להקדים ברכת התורה קודם לכל ברכות השחר. שהם ברכת הודאה, מענין עולם הזה ועניני הגוף, וכיון שעיקר בריאת האדם בכל העולם לא נברא אלא בשביל תורה — כדכתיב, "אם-לא בְּרִיתִי יוֹמָם וְלַיְלָה" וגו' ["חֲקוּת שְׁמַיִם וְאָרֶץ לֹא-שָׁמַתִּי"] (ירמיהו לג:כג; הדרשה ע"פ שבת דף נב.; פסחים דף סח.; מדרש דף לב.; סנהדרין דף נט.; עבודה זרה דף ג.; שמוע"ט דף נח.; ויקרא רבה לה.; במדבר רבה יא.; אסתר רבה ז'א וז'ג; תנחומא בראשית א, נח ג, והאזיט ג; פסיקתא רבתי כתיב [דף קטנ.]; תנא דבי אליהו רבא יתגב [דף מנא.]; פרקי דרבי אליעזר טו; מדרש תהלים ו'א וכו'; מדרש אבא גוריון ג'ג; ומדרש פנים אחרים טסא א' תיב) — ואפילו ברכת "שלא עשני גוי" ו"עבד" ו"אשה", לא נתקנו אלא בשביל התורה והמצות, כדאייתא להדיא בטור (עין מ"ש ר' יעקב צ"ר אשר בעל הטורים, בטור, אורח חיים, סימן נו [מובא לעיל]).

ר' שמשון (בן) רפאל הירש, פירוש סדור תפילות ישראל על ברכות השחר (תרגם ר' יצחק פרידמן [ירושלים: מוסד הרב קוק, תשנ"ב], ע' יא)

... מוסבת תשומת לבנו לסגולה המיוחדת של העוף, לו הקנה ה' את הכשרון להבחין את עלות השחר ולהודיע על כך לבני האדם הישנים, על ידי קריאה בקול. כך, סיפק ה' לכל אחד מברואיו כשרון מיוחד לתפקידו המיוחד. וכך גם אנו — בנו בחר בשליחות מיוחדת מכל העמים ונתן לנו כל אשר דרוש לה, כפי שיוצא מהברכות ולקמן. כאשר חשכת התעיה עדיין עטפה את האומות, נשלח כבר עם ישראל, כמעורר השחר. ועדיין מתהלך בין העמים, כמבשר בוקר האנושות הממשמש ובא.

"ברוך שלא עשני גוי ... עבד ... אשה" - הברכות הללו אינן ברכות הודיה שה' לא עשנו "גוי", "עבד", ו"אשה". הברכה מעוררת אותנו לבחון תפקידנו שה' הטיל עלינו בזה שעשנו איש יהודי משוחרר ושנבטיח הבטחה חגיגית שנעשה כדי לצאת ידי חובת תפקידנו.

כל שלוש הבחינות מחייבות מצוות יותר מרובות מאשר מוטלות על שאר בני האדם. ואם נשים פטורות מהרבה מצוות שהאנשים חייבים בהן, הרי הן יודעות שהתפקיד שעליהן למלא כאשה יהודיה בת חורין אינו נופל, ביחס לרצון ולנחת רוחו, מזה של אחיה...

We are bidden to consider the unique talent of the cock, which the Creator has endowed with the ability to perceive the dawn of a new day and to proclaim it with its loud cry to the still-sleeping world. Thus, G-d has equipped every one of His creatures with special gifts for specific purposes. In like manner, as we are told by the ברכות which follow immediately, He also sent us out among the nations, geared and equipped for the fulfillment of a mission and purpose that is unique and all our own. When the darkness of error still envelops the nations, the Jewish people had already been sent forth, as the wakers of dawn, and still walks among the nations, as the herald of the new day which is to come for all of mankind.

"ברוך שלא עשני גוי ... עבד ... אשה" — This is not a prayer of thanks that G-d did not make us heathens, slaves, or women. Rather, it calls upon us to contemplate the task which G-d has imposed upon us by making us free Jewish men and to pledge ourselves to do justice to this mission.

These three aspects of our own status impose upon us duties much more comprehensive than those required of the rest of mankind. And if our women have a smaller number of mitzvot to fulfill than men, they know that the tasks which they must discharge as free Jewish women are no less in accordance with the will and desire of G-d than are those of their brothers.

(R. Samson Raphael Hirsch, com. on "Aleinu Leshabeach" in *The Hirsch Siddur*, trans. Gertrude Hirschler [Jerusalem: Feldheim, 1978], 13)

ר' אליעזר יהודה וולדינברג, שרת ציץ אליעזר, חלק יב, סימן פב, "באיסור ההליכה לערכאות", בא"ד, בשם ר' צבי פסח פרנק (וע' כו"ב משרב שם, חלק יח, סימן סג, "הגר צבי פסח פרנק ז"ל ומשנתו, התמודדו בתורה והליכותיו בקודש")

... מונח לפני מכתב בכתב יד קדשו של הרב [ר' צבי פסח פרנק] ז"ל, שערכו לעורך-דין ידוע אחד [שמחזו והתנהגותו נזכר כלל כאיש דתי], בתאריך כ"ט תמוז תשי"ז, אודות איסור ההליכה לערכאות... פונה הג"ר צבי פסח ז"ל בשאלה מפתיעה ומקורית אל העורך-הדין [שסירב לעמוד לדין תורה בדיני מנוטת, וראה את עלמו כשומר מלאת], ושואל אותו, לפי השערתי, בודאי מברך בכל יום, "שלא עשני גוי" וכו'. והלא, שלש ברכות הללו שמברכין, "שלא עשני" הוא רק על התורה והמצוות שנתן לנו הקדוש ברוך הוא! ואם מבטלים מצוות ומשפטי התורה ובחורים דוקא במשפטי הגויים, על מה הוא מברך, "שלא עשני גוי"?

ר' מנחם בן שלמה המאירי, בית הבחירה על שבת דף קנו, ד"ה "מפנות הדת ומיסודות האמונה"

מפנות הדת ומיסודות האמונה להאמין שהבחירה ביד האדם בכל פעולותיו "לעשות פרוצין איש-איש" (ע"פ אסתר א:ח) ... וכן, צריך להאמין שהתפלות והזכויות והצדקות ישנו הנגזר עליו לפי מהלכות הכוכבים לטוב; גם ממות לחיים (הלשון ע"פ מגילה דף יד. ושם: "נמניתה לחיים"; והענין ע"פ מד"ק כאן שבת דף קט-דף קט; וע"פ כו"ז ירושלמי שבת ו:ט [דף כג.] ותמונא שפטיס י), "מ'גון לשמחה, ומאכל ליום טוב" (ע"פ אסתר ט:כב; וע"פ כו"ז משנה פסחים י:ה). ובאו בסוגיא זו דברים, יורו על זאת האמונה; ואמרו דרך כלל, "אין מזל לישראל" (שבת ס; וע"פ כו"ז מדרים דף לב. וזוהר חדש, פרשת יתרו, נאמנר "עיינין סומקין" [דף לז:]). ורוצה בשם ישראל! — הגדור ברכי הדת...

ר' מנחם בן שלמה המאירי, חבור התשובה, חלק ב — שבר גאון, מאמר ב, פרק ו (בעריכת ר' אברהם סופר, ע' 637)

... ואמר אחר כך, "ויאמר ה' אל-קים, הן האדם הנה באחד מ'מנון' ל'דעת טוב ו'רע" (בראשית כג:כ) — כלומר, שמתני בו כח לבחור "טוב ו'רע". שעם היות התולדה מכינה הכנותיו לטוב או לרע, כמו שהתבאר, כל בעל דת יוציא עצמו מהכנת הרע, בגדרו עצמו בגדרי מדותיו. והוא אמרם ז"ל, "אין מזל לישראל" (שבת דף קט-דף קט; וע"פ כו"ז מדרים דף לב. וזוהר חדש, פרשת יתרו, נאמנר "עיינין סומקין" [דף לז:]). רצה לומר, לכל נגדר ברכים דתיים, שגדרותיו אמנם יוציאנהו מענין מה שתגזור עליו הכרח התולדה, כמו שהתבאר.

שמות יט:ה

(ה) וְעַתָּה, אִם-שָׁמוּעַ תִּשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי, וְשִׁמְרֹתֶם אֶת-בְּרִיתִי; וְהִיִּיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל-הָעַמִּים, כִּי-לִי כָל-הָאָרֶץ:

ר' עובדיה ספורנו, פירוש על שמות שם (וע' משרב ר' שמואל רוד לוצאטו, ביסודי התורה, אות לד ואות לו)

"וְהִיִּיתֶם לִי סֻגְלָה מִכָּל-הָעַמִּים" - אף על פי שכל המין האנושי יקר אצלי מכל יתר הנמצאים השפלים — כי הוא לברו המכוון בהם, כאמרם ז"ל, "הביב אדם, ש'נב'רא בצלם" (לשון גידי; וע"פ כו"ז לשון דברי נתן לטא); — מכל מקום, אתם תהיו לי סוגלה מכלם. "כִּי-לִי כָל-הָאָרֶץ" - וההבדל ביניכם בפחות ויתר הוא; כי, אמנם, "לִי כָל-הָאָרֶץ", וחסידיו אומות העולם יקרים אצלי בלי ספק.

ר' שמשון (בן) רפאל הירש, פירוש על שמות שם, ד"ה "כִּי-לִי כָל-הָאָרֶץ"

היחס שעליכם ליצור עתה ביניכם וביני אינו יחס חריג וחד-פעמי. אלא, הוא ראשית חיידשו של היחס הנורמאלי שצריך להיות בין כל הארץ וביני על פי ייעודם, הרי כל בני האדם וכל העמים הם שלי, ואני מחנכם להיות לי.

This relationship you are to bear towards Me is really nothing exceptional, is nothing but the beginning of the return to the normal condition, which the whole world should bear towards Me. *The whole of humanity — every nation in the world — really is destined to belong to Me and will be ultimately educated by Me up to Me.*

(R. Samson Raphael Hirsch, com. on Shemoth, loc. cit. [in *The Pentateuch*, II, 250])

ר' שמשון (בן) רפאל הירש, אגרות צפון (תרגם ד"ר חיים וייסמן [בני ברק: הוצאת נצח]), מכתב טו, ע' צ, הערה 94

"חסידי אומות העולם — יש להם חלק לעולם הבא", אמרו חכמינו ז"ל (ע"פ תוספתא סנהדרין יג:א וסנהדרין דף קה. לדעת ר' יואשב; וע"פ כו"ז עבודה זרה דף יז. ירושלמי מגילה א:יא [דף יז:] וגז [דף כג:]). וירושלמי סנהדרין י:ה [דף לט:]; ומובא גם ע"י רש"י, צפירשו על סנהדרין דף קי. ד"ה "אבל קטני בני רשעי אומות העולם"; וכ"פ רמב"ם, צפירוש המשנה, פירוש על סנהדרין יב; בנשנה תורה, הלכות תשובה ג:ה, הלכות עדות יא:ז, והלכות מלכים תיא [מובא לעיל]; ובאגרותו אל הרב הגדול ר' חסדאי הלוי הספרדי, צ"ד "זמה ששאלת על האומות" (וכו'). ואם נקח את עולם הבא האמור כאן במובנו השכיח — כמטרה היסטורית להתפתחות האנושות — נוכל לפרש את המאמר, חסידי אומות העולם יש להם חלק בהשגת אותה המטרה. ראה גם תורת כהנים, אחרי מות (עין ספרא על ויקרא יז:ה [מובא לעיל]; וע"פ כו"ז צבא קמח דף לח. סנהדרין דף נט. עבודה זרה דף ג; וע"פ בנדרב רבה יג:טו, תמונא ויקהל ת, ומדרש תהלים א:יח)...

Our Sages say, "The righteous among the nations of the world have a share in the world to come" (based upon *Tosefta Sanhedrin* 13:1 and *Sanhedrin* 105a). *Olam haba* is frequently understood as referring to the historical goal of the evolution of all mankind. Accordingly, the statement would mean *that the righteous of all nations have*

a share in attaining that goal. See also *Torath Kohanim, Acharei Moth* (on VaYikra 18:5; loc. cit.: “We see that even the non-Jew who follows the Torah is like the *kohen gadol* [high priest]”).

(“Letter Fifteen,” in *The Nineteen Letters*, trans. Karin Paritzky, com. Joseph Elias [Jerusalem: Feldheim, 1995], p. 199, n. c)

ר' יעקב עמדין, שאילת יעב"ץ, חלק א, סימן מא (תשובה לר' בנימן וואלף גינצבורג), בא"ד

... וחסידי או כשרי אומות העולם יש להם חלק בודאי [לעולם הבא], כדמוכח (נתי) [ל: נמי] מסתם מתניתין, שהוציאו ארבעה הקדושות (משנה סנהדרין יג; וע"ע כו"ז אצ"ל דרבי נתן לזו ומא"י, במדבר רצה יד:א, תחומא נטרע א, ומדרש תהלים ה:ט) מהכלל. והא, "בְּלָעָם" (שם) בלאו הכי ישראל לא הוי, דאצטריך לאשמועינן. ואף סתם נכרי, כל שאינו מכלל פושעי בגופן — כדמוכחא סוגיא (דפרק קמא דראש השנה [עין שם דף י. ושם: "פושעי ישראל בגופן ופשעי אומות העולם בגופן יורדין לניהם ויודוין זה שנים עשר חדש; לאחר שנים עשר חדש, גופן כלה, ושמתן נשרפת, ורוח נפורתן תחת כפות רגלי לדיקיס"; וע"ע כו"ז תוספתא סנהדרין יג:א) כדלעיל, דמשמע בהדיא — דאינך כולו, אית להו תקנתא לעתיד לבא (עין ראש השנה שם)...

ר' ישראל ליפשיץ, תפארת ישראל על משנה סנהדרין יא, אות ב

והא דקאמר הכא, "כָּל־יִשְׂרָאֵל", אף דקיימא לן דגם חסידי האומות יש להם עולם הבא (כרמב"ם, פרק ג מן משנה תורה, הלכות [תשובה הלכה ה]) — והרי, גם אפילו בינונים שבהם יש להם חלק לעולם הבא, מדלא תני במתניתין רק בלעם — יש לומר דזהו בכשרים שבאומות; אבל, רשעים שבהן, לאחר שסבלו עונשן, ילכו נפשותם לאיבוד; כמו דכתיב, "[כִּי רָשָׁעִים יֵאבְדוּ] וְאֵיבֵי ה' [בְּיַקַּר כְּרִים]; כָּל־וְעֵשֶׂן כָּל־ו" (תהלים לז:ג)...